

Əkrəm Rəhimli (Bijə)

**662 saylı məhbus
– S.C.Pişəvəri**

**Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid
istintaq materialları
(1930-1940)**

Bakı-2019

Elmi redaktor: **Səməd Bayramzadə**
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dossent

Rəyçilər: **Vüqar Əhməd,**
filologiya elmləri doktoru, professor

Eynulla Mədədli,
tarix elmləri doktoru

Tərtibçi, ön söz və
şərhlərin müəllifi: **Əkrəm Rəhimli (Bije),**
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

662 saylı məhbüs – S.C.Pişəvəri
Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid istintaq materialları (1930-1940)
Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 184 s.

Kitab Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutunun Elmi Şurasının 14.01.2019-cu il tarixli 1 saylı qərarı ilə çap olunmuşdur.

Kitabda Rza şah dövründə məxfi sənədlər sırasında xüsusi qriflə saxlanılmış S.C.Pişəvəriyə aid istintaq materiallarıdır. Bu materiallarda Pəhləvi rejiminin azad düşüncə və demokratiyaya qarşı dünyada analoqu az olan zorakılıq və amansızlığı öz əksini tapmışdı. İstintaq materiallarında S.C.Pişəvərinin dönməzliyi, mətanəti və qarşı tərəfə göstərdiyi mətinlik geniş aspektdə öz əksini tapmışdı.

Kitab geniş oxucu kütləsi və Pişəvərisevər oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Kitab doktor Cavad Heyət fondunun və Əhməd Obalının sponsorluğu ilə çap olunur.

SÖZ ARDI

Rza xan polisi 1309-cu ildə dey ayının 6-da (27 dekabr 1930) bir sıra qabaqcıl nümayəndələrlə birlikdə S.C.Pişəvərini də həbsə almışlar. Həmin tarixdən 11 il müddətində onu həbsdə saxlamışlar. Lakin Qəsri-Qacar adlanan dəhşətli zindandakı cəza və işgəncələr S.C.Pişəvərinin iradəsini qırmağa qadir olmamışdı. O, ən ağır polis təzyiqləri və olmazın əzab-ışgəncələrə mətanətlə tab gətirmiş, öz mübarizə yolundan azacıq belə geri çəkilməmişdi. S.C.Pişəvəri həyatının o dövrü haqqında danışarkən demişdi: “1309-cu ilin dey ayının 6-da 35 yaşında Rza xan polisi məni həbsə aldı. Yoldaşlarımın əksəriyyəti zindanda böyük müqavimət və mətanət göstərdilər. Biz dayandıq, vuruşduq, həftələrlə yemədik, haqq sözlərimizi deməkdən çəkinmədik. Öz əməlləri haqqında özlərini müdafiə etməkdən insanlar çəkinən günlərdə bizim səsimiz həmişə ucaldı. Rza xan polisi bizimlə hesablaşmaq məcburiyyətində qalırdı. Rza xan polisi daha sonra yazır ki, biz səkkiz il zindanda qalarkən burada bizdən başqa siyasi məhbus yox idi. Rza xan bütün cəlladlıq dəsgahını tam mənasında bizim əleyhimizə yönəlmişdi. Tədrici ölümlə bizi məhv etmək istəyirdilər. Ən yaxşı dostlarımızı itirdik. Özümüz də fiziki cəhətdən ayaqdan düşdük. Lakin əhval-ruhiyyəimiz qüvvətli olduğu üçün mübarizəni davam etdirdik. Nəhayət 8 ildən sonra 53 nəfəri bizim yanımıza gətirdilər... O, bu hadisəni İran azadlıqsevərləri daxilində mübarizə əhval-ruhiyyəsinin yüksəlməsi və Rza xan

diktaturasının acizliyi əlaməti kimi qiymətləndirir. O, zindana təzə gətirilmiş gənc mübarizlərə öz təcrübələrini öyrədirdi. S.C.Pişəvəri həmin dövrü xatırlayaraq deyirdi ki, 53 nəfər bizi görüb ruhlanırdılar, bizdən mənəvi qida alırdılar. İran tarixində qızıl hərflərlə yazılması zəruri olan cəsarət və fədakarlıqlar göstərirdilər. İran ziyalılarının gözü və çırağı hesab olunan doktorlar və professorlar yetkin siyasi mübarizlər kimi aclıq elan etdilər, döyüşdülər, döyüldülər, polisın təhqirlərini acı gülüş və istehza ilə qarşıladılar. Böyük qurbanlar onları qorxutmayıb daha da həyəcanlandırdı və cəsarətləndirdi.

*Yazı S.C.Pişəvərinin
“Xatirələrindən” iqtibas edilmişdi.*

S.C.PİŞƏVƏRİ (qısa məlumat)

Seyid Cəfər Pişəvəri (Cavadzadə) Azərbaycan xalqının keçən yüzillikdə yetirdiyi görkəmli siyasi xadimlərdəndir. Onun bütün şüurlu həyatı doğma xalqının azadlıq və qurtuluşuna həsr olunmuşdur. O özü bu haqda yazmışdır: **“Məni bu böyük və şərəfli yola çəkib gətirən azadlıq istəyim, bir də millətim haqda düşüncələrim olmuşdur”**.

XX əsrin əvvəllərində mübarizə meydanına ilk öncə bir maarifçi, sonra isə istedadlı jurnalist kimi atılan S.C.Pişəvəri sonrakı illərdə ideoloji xətt axtarışında olmuşdur. O, müxtəlif ideologiyaları (inqilabçı demokrat, sosial-demokrat, kommunist və milli-demokrat) sınaqdan keçirsə də, ömrünü demokrat kimi başa vurmuşdur. S.C.Pişəvəri 1930-cu ildə istintaqa verdiyi izahatda kommunist ideologiyasını 10 il öyrənib, mütaliə etdikdən sonra bu ideologiyanın prinsiplərinin İran cəmiyyətinə tətbiqinin mümkünsüzlüyünü öz xatirələrində və istintaqa verdiyi cavablarda dönə-dönə etiraf etmişdir. O yazır: **“Bizim qurduğumuz Azərbaycan Milli Hökuməti nə kommunist, nə də sosialist idi, o bütün sinif və təbəqələrə söykənən milli-demokrat bir hökumət idi”**.¹

S.C.Pişəvərinin dünyagörüşünün formalaşmasında və sabitləşməsində onun “Qəsr-Qacar” adlanan 10 illik zindan həyatının mühüm rolu olmuşdur. O, **zindanda 10-15 ildə keçdiyi mübarizə yoluna tənqidi nəzər salır, olanları götür-qoy edir və bu nəticəyə gəlir ki, onun vətəni üçün Arazın o tayındakı kommunist ideologiyası yararsızdır. Onun bu haqda fikir və düşüncələrini təkcə istintaq materiallarında yox, həm də “Ajr” qəzetində çap etdirdiyi məqalələrdə, öz əli ilə yazdığı “Xatirələr”ində və ən nəhayət, onunla bir zindanda (hətta bir il bir kamerada) yatmış və məsləkcə o zaman kommunist olan Ənvər Xameinin yazılarında görmək olur.** Sonralar S.C.Pişəvəri “Qəsri-Qacar”da keçirdiyi zindan illərini bir məktəb adlandırmışdır. Siyasi mübariz, inqilabçı, demokrat, jurnalist, yazıçı, dövlət xadimi olmuş S.C.Pişəvəri ağır zindan günlərində də qələmi yerə qoymamışdır. O, “Ədalət Firqəsinin tarixi”, “Zindan xatirə dəftərindən”, “Cəngəl hərəkatı” kimi siyasi-tarixi səpkili kitablarını və bir sıra elmi, bədii-tənqidi yazılarını, həmçinin “Nadirə” və “Məhin banu” adlı romanlarını zindanda yazmışdır. Həmin xatirələrdən bəzi parçaları oxuculara təqdim edirik.

Onun zindan xatirələrində Pəhləvi rejiminin amansızlığı, “Qəsr-Qacar” zindanındakı insan qatillərinin siyasi məhbusları diri gözlü məhv etməyə yönəldilmiş alçaq əməlləri geniş təsvir olunur.

Şahrux Fərzadın Pəhləvi xəfiyyəsinin bağlı qriflə xüsusi arxivdə saxladığı istintaq materiallarının İran inqilabından sonra oxuculara təqdim etməsi S.C.Pişəvərini 10 ildən çox heç bir əsas olmadan zindanda saxlanması üçün əsassız kimi hakimlərin əsl mahiyyətini açıb göstərir. Həmin materiallar əsasında hazırlanmış yazı **ilk dəfə** olaraq oxuculara təqdim olunur.

Əkrəm Rəhimli (Bije)

ELMİ REDAKTORDAN

Seyid Cəfər Pişəvərinin şəxsi həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti, xalqına, vətəninə və milli dövlətçilik ideyalarının inkişafı və həyata keçirilməsi yolunda xidmətləri Azərbaycan, İran, Avropa və Amerika, eləcə də keçmiş SSRİ və bugünkü Rusiya tarixşünaslığında müxtəlif səviyyələrdə və müxtəlif mənafelərə uyğun olaraq araşdırılmış, öyrənilmişdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra elmi araşdırmalar üçün yaranmış münbit və demokratik bir şəraitdə milli dövlətçilik və azərbaycançılıq məsələləri kontekstində müasir Azərbaycan, eləcə də İran miqyasında baş verən milli-azadlıq və milli-demokratik hərəkatların ən yüksək zirvəsi hesab olunan “21 Azər” hərəkatının, onun nəticəsi olaraq qurulmuş Azərbaycan Milli Hökumətinin təşkilatçısı olmuş Azərbaycan Demokrat Firqəsinin sədri S.C.Pişəvərinin ictimai-siyasi fəaliyyətinə yenidən müraciət olunmuş, bu sahədə tanınmış bir sıra güneyşünas alimlərin (M.Çeşmazər, C.Həsənli, Ə.Rəhimli, V.Mustafayev, N.Nəsibli, S.Bayramzadə, X.Balayev və b.) elmi və elmi-publisistik səpkidə yazılmış əsərləri işıq üzü görmüşdür.

Bu sırada Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Cənubi Azərbaycan şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru Əkrəm Rəhimlinin (Bije) S.C.Pişəvərinin ictimai-siyasi fəaliyyəti, şəxsiyyəti və siması barədə tədqiqatları diqqətə layiqdir.

Son illərdə Ə.Rəhimlinin tərtibatında işıq üzü görmüş S.C.Pişəvərinin “Zindan xatirələri” (Bakı-2014), “Məqalə və çıxışlarından seçmələr” (Bakı-2016) kitabları, müəllifin uzun illərin axtarışları və tədqiqatlarının nəticəsi olaraq qələmindən çıxmış “Güney Azərbaycanda milli-demokratik hərəkat” (Bakı-2003) və “Mübarizə burulğanında keçən ömür – S.C.Pişəvəri” (Bakı-2009, Trabzon-?) adlı monoqrafiyaları, fars dilində İranda nəşr olunmuş “Əbədi məşəl – S.C.Pişəvəri” (Qum-2013) kitabı 1941-1946-cı illərdə azərbaycanlıların İran miqyasında milli-azadlıq, 1945-1946-cı illərdə isə Cənubi Azərbaycanda milli-demokratik hərəkatlarında S.C.Pişəvərinin ictimai-siyasi fəaliyyətinə dəyər verməyə, onun bu hərəkatlarda yerini təyin etməyə və rolunu qiymətləndirməyə geniş imkan verir və həqiqətdə, bu istiqamətdə və zəmində əvəzsiz qaynaqlardır.

Ə.Rəhimlinin “Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid istintaq materialları (1930-1940)” İran müəllifi mərhum Şahrux Fərzadın tərtibatında “Rza şah zindanı. Seyid Cəfər Pişəvərinin mühakimələri, müdafiələri və zindan xatirələri” adı ilə fars dilində işıq üzü görmüş (Tehran, “Şirin” nəşriyyatı, 2006) kitabının Azərbaycan dilinə tərcüməsidir. Müəllif, eyni zamanda, öz oxucusuna həmin dövr hadisələrini daha yaxşı başa düşmək, Pişəvərinin şəxsiyyətini və simasını yaxından öyrənmək məqsədilə bir sıra məsələlərə şərh vermiş, bununla bağlı kitaba ön söz yazmışdır.

Ə.Rəhimli “Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid istintaq materialları (1930-1940)” kitabı ilə S.C.Pişəvərinin Azərbaycan dövlətçilik tarixindəki xidmətlərini, vətənpərvərliyini, xalqına və millətinə sədaqətini ortaya qoymaqla bugünkü Azərbaycan cəmiyyəti,

xüsusilə də gənc nəsil üçün onun şəxsiyyəti və simasını bir örnək olaraq təqdim edir.

Ümid edirik ki, müəllif S.C.Pişəvəri siması və şəxsiyyətini gələcək nəsillərə daha mükəmməl bir şəkildə tanıtdırmaq üçün tədqiqatlarını bu istiqamətdə davam etdirəcək, S.C.Pişəvərinin xüsusilə də “Ajr” qəzetindəki ictimai və ondan sonrakı illərdə isə siyasi fəaliyyətini araşdırmaq və öyrənmək işində fəaliyyətini uğurla davam etdirəcəkdir.

*Səməd Bayramzadə,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Cənubi Azərbaycan şöbəsinin müdiri*

* * *

**Kitabdakı şəkilləri tərtibçiyə Səməd Bayramzadə
və Aqşin Ağkəmərli təqdim etmişdir.**

TƏRTİBÇİDƏN

Oxucu, sənə təqdim olunan bu kitab 10 ildən çox Rza şahın “Qəsri-Qacar” zindanında günahı sübut olunmayan bir məhbusun – S.C.Pişəvərinin istintaqına aid materiallardır. Bu materiallar uzun müddət dövlətin “sirli sənədlər” arxivində “tamamilə məxfi” qurfi altında saxlanılmışdır. 1978-1979-cu illər İslam inqilabından sonra verilmiş nisbi azadlıqlardan bəca- rıqla yararlanan mərhum tədqiqatçı-jurnalist Şahrux Fərzad bu materialları əldə edə bilmişdir. O, 2006-cı ildə Tehranın “Şirin” nəşriyyatında bu materiallar əsasında “Seyid Cəfər Pişəvərinin mühakimələri və zindan xatirələri”² adlı kitabını çap etmiş- dir. Bu materiallardan ilk dəfə dəyərli tarixçi alim Əli Muradi (Mərağeyi)³ özünün “Rza xan zindanından Azərbaycan Demok- rat Firqəsinin sədirliyində” adlı kitabında iqtibaslar şəklində istifadə etmişdir. Bizim təqdim etdiyimiz kitab isə farscadan azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və oxuculara təqdim olunan **ilk yazıdır**. S.C.Pişəvəriyə qarşı ittihamnamə Pəhləvi dövründə demokrat düşüncəli insanlara qarşı cəza və ölüm məşininin işlənməsi üçün düzəltmə bəhanələr idi.

S.C.Pişəvərinin həbsi ilə bağlı istintaq materiallarından məlum olur ki, o öz məslək və düşüncələrinə görə 10 ildən çox həmin dövrün ən ağır və dəhşətli zindanı sayılan “Qəsri-Qacar”da həbsdə yatmalı olmuşdur.

İstintaqda onu dəfələrlə “məhşər ayağına” çəkərək, çoxsay- lı sual-cavablarla olmazın cinayətləri onun boynuna qoymaq

istəmişlər. Onların fikrincə, S.C.Pişəvəri dövlətin əleyhinə qanundan kənar fəaliyyət göstərmiş, ölkədə kommunist rejimini yaratmaq üçün cinayətkar dəstələrə başçılıq etmişdir. **S.C.Pişəvərinin 7 cilddən ibarət olan istintaq materialları ancaq bu məsələlər haqda olsa da, S.C.Pişəvəri dəlil və sübutlar əsasında bu ittihamları rədd etmiş, o öz fəaliyyətini ancaq İran xalqlarının rifahı və azadlığı üçün olduğunu döndə-döndə qeyd etmişdir. O, müdafiə xarakterli çıxışlarında çəkinmədən deyirdi: “Məni bu böyük və şərəfli yola çəkib gətirən azadlıq istəyim və bir də millətım haqda düşüncələrim olmuşdur”. Azadlıq istəyini və milləti haqda düşüncələrini rejimə və vətənə xəyanət kimi qiymətləndirən dövlət müstəntiqləri dəfələrlə onu çaşdırmağa, olmanın cinayətləri onun boynuna qoymağa çalışmışlar.**

O, sonralar bu haqda yazırdı: “Xuzistandan təzə gəlmiş, zahirdə özünü hazırlıqlı adam kimi göstərməyə çalışan müstəntiq, əslində firıldaqçı, şarlatan məmur idi. **Məni istintaqa çəkən müstəntiq cavablarımı oxumadan altından qol çəkməyimi tələb edirdi. O deyirdi “Adam molla Nəqti” kimi nöqtələr üzərində israr etməməlidir. Mən ki, sizə “pəpəş tikmək” istəmirəm. Burada iki kəlmənin artıq ya əskik olmasının nə əhəmiyyəti vardır. Mən isə bildirdim ki, iş yoxlanılan zaman təqsiri ancaq bir kəlmə ilə sübut etmək olar. Məsələn “xeyr” əvəzinə “bəli” sözünün yazılmasını götürək. Lakin mənim bu xəyallarım tamamilə yersizdir. Çünki məhkəmədə, hətta ədliyyədə belə işlər yoxlanılmadı. Yalnız rəisin raportu əsasında hökm çıxarıldı”. İstintaq zamanı saxtakarlıqları görən S.C.Pişəvəri zindan həyatı ilə**

bağlı yazılarında göstərir ki, mən ilk vaxtlar soyuqqanlıq göstərirdim. Lakin sonra yavaş-yavaş əsəbiləşməyə başladım. Öz-özümə deyirdim, daha istintaq üçün məzhəkarlıq lazım deyildir.⁶

İstintaq zamanı qarşı tərəf istədikləri cavabı almaq üçün müttəhimə olmazın fiziki, psixoloji əzablar verməkdən çəkinmirdilər. Bu əzablardan biri zindana düşən gün məhbusun yatdığı kamerada ağlagəlməz vəziyyət idi. S.C.Pişəvəri özü bu haqda yazır: “Məni “təzə mənzilimə” gətirən zindan işçisi üzünü mənə tutaraq: - Bu sənin çarpayıdır. Yerindən tərpənməməlisən. Elə oturmalısən ki, mən qapının deşiyindən baxanda səni görə bilim. Tualet isə arxadadır. Su istəyəndə qapını döyərsən gətirərlər – dedi. Bu sözdən sonra qıfılı vurub çıxıb getdi... Qaranlıq və pis qoxu gələn bu soyuq otaqda tək qaldım. Əlacsız qaldıqda otağı gəzməyə başladım. Otağın uzunluğu beş addım, eni isə təqribən üç addım... Buradakı çarpayı haqqında iki kəlmə də olsa yazmaq lazımdır. O, elə düzəldilmişdi ki, istirahət əvəzinə insana əziyyət verirdi. Yoğun dəmirləri adamın bədənini əzirdi. Lakin hər halda çarpayıdır.

... Burada ağcaqanadlar daha ağır vəziyyət yaradırdılar. Onlar lap qışın çilləsində belə adamı rahat qoymurdular. Pıs-pısalar, siçanlar da rahat oturmayaq lazımı “xidmət” göstərirdilər. Ağcaqanadlar yeknəsək və yorucu səsləri ilə sanki qarışıq bir “Orkestr” təşkil edirdi. Pıs-pısalar və siçanlar isə atılıb düşüb oynayırdılar”.⁷

Zindanın ilk günlərində S.C.Pişəvəriyə verilən bu əzablar ona qarşı irəli sürülmüş ittihamları boynuna alması üçün

idi. “Kommunist kimi fəaliyyəti”, “İrandakı rejim əleyhinə işləməsi”, İran əleyhinə xaricilərlə əlaqə və onlarla əməkdaşlıq etməsi⁸, Əli Şərqi, Kavə Şabanla birgə fəaliyyəti və s. məsələlər istintaq materiallarında əsas yer tutan məsələlərdir.

İstintaq zamanı S.C.Pişəvəri yuxarıda sadalanan ittihamları dəlil və sübutlarla rədd edir. Kommunist kimi fəaliyyətinə gəlincə o, 1918-1928-ci illərdə kommunist məfkurəsində olduğunu etiraf edir və kommunizm haqda yazılanları təqribən 10 il müəllimlikdən sonra ondakı prinsipləri o dövr İranına tətbiq etməyin mümkünsüzlüyünü real bir məntiqlə sübut edir.⁹ O, ölkədəki rejim əleyhinə fəaliyyətini şərh edərkən İranda demokratiya, azadlıq, insan hüquqları və haqlarına hörmət etmək tezisini dönmədən təkrarlayır.

S.C.Pişəvərini istintaqa çəkən zaman ən mühüm məsələlərdən biri Əli Şərqi ilə S.C.Pişəvərinin münasibətləri olmuşdur. Əli Şərqi İran Kommunist və Fəhlə Hərəkatının tanınmış nümayəndələrindən biri olmaqla, o da S.C.Pişəvəri kimi ölkədəki rejimlə, onun qəddar, ədalətsiz, xalqların haqqını tapdalayan əməlləri ilə barışmaz mübariz olmuşdur. Şahın xəfiyyə idarəsi S.C.Pişəvəri ilə bərabər onu da rejimə qarşı mübarizədə bütün vasitələrdən istifadə edən bir solçu rəhbər kimi tanıyırdı. İstintaq materiallarında o, terrorçu, cani, quldur bir şəxs kimi xarakterizə edilsə də, əslində Əli əqidəsinə sadıq, dostluqda möhkəm, satılmaz şəxs olmuşdur. İstintaq prosesində Əli Şərqi ilə bağlı çoxsaylı fitnəkar, qondarma cəhdlərə baxmayaraq, hər zaman Əli Şərqi S.C.Pişəvəriyə qarşı dəyişməz, sabit və dostluq mövqeyini axıra qədər qoruyub saxlaya bilmişdir. Müstəntiqlərin yalan əsaslar üzərində

qurduqları hiyləgər tələlərə düşməkdən məharətlə çəkinən Əli Şərqi S.C.Pişəveriyə qarşı dəyişilməz, sabit mövqeyi ilə həm öz həyatını, həm də S.C.Pişəverinin həyatını düşmənlər əlində məhv olmaq təhlükəsindən xilas etmişdir.

Təqdim olunan istintaq materiallarında diqqətçəkən məsələlərdən biri də özünü xilas etmək üçün Pişəveriyə qarşı hər cür böhtan və yalanlar uyduran Kavə Şaban adlı iradəsiz bir şəxsin fəaliyyətidir. Onun bu səpkidə fəaliyyətini 1931-ci il martın 5-də istintaqda S.C.Pişəveri ilə üzləşdirilməsi barədə materiallardan aydın görmək olur.

Müstəntiq müraciətlə: Şaban Xan, sağ tərəfinizdə oturan şəxsi tanıyırsınız mı?

C: Hə, tanıyıram.

S: Adı nədir?

C: Pişəveri.

S. Onunla necə tanış oldunuz?

C: Ötən il məhərrəmliyə yaxın “Qaraj iqtisad qonaq evində” Əli Şərqinin mənzilinə getdim. Əlinin otağında oturmuşduq. Bu, gəldi, mən və Əli ilə söhbət etdi, dedi ki, sabaha maşın tapın. Siz Əli ilə gedirsiniz Rusiyaya. Mənə 50 tükən yol xərci verdi. Sonra Əliyə də pul verib getdi. Daha onu görmədim.

Müstəntiq S.C.Pişəveriyə:

S: Bu görüşdən qabaq onu görmüşdünüzmü?

C: Əsla görməmişdim. Şabanın bəyanatı yalandır. O səbəbdən ki, mən onu məhbəsdən başqa heç bir yerdə görməmişəm.

S: Hansı dəlilə görə yalandır? Dəliliniz varsa buyurun.

C: Ona görə ki, görməmişəm və indiyədək onun adını da eşitməmişəm. Necə deyə bilərəm o, düz danışır?!

S: Əgər Əli Şərqi də Şaban kimi sizin qarşınızda yuxarıda deyilənləri təsdiq etsə, qəbul edərsiniz?

C: Bu şəxs, kənarımda oturan Şabanın mənimlə əsla əlaqəsi yoxdur ki, gəlib belə bəyanatla çıxış edir və mən haradan inana bilərəm ki, Əli Şərqi və yaxud 20 nəfər başqa adam belə bəyanatla yalan deməyəcəklər. Bunlara baxmayaraq, Əli Şərqinin bu şəxs kimi yalançı və vicdansız olduğunu və belə bir məzmununda çıxış edəcəyini təsəvvür etmərəm.

S.C.Pişəvərini istintaqlara çəkən vaxt ortalığa gətirilən, onun siyasi fəaliyyətinə aid edilən və uzun sorğu-suala səbəb olan məsələlərdən biri də onun pasportunda familiyasının dəyişdirilməsi olmuşdur. S.C.Pişəvəri bir müddət “Cavadzadə” adına pasport daşımışdır.

Pasportu itdiyi üçün o, 1930-cu ilin dekabr ayının 30-da Məşhəddəki pasport idarəsinə müraciət edir və yeni pasport almaq istədiyini bildirərkən özünə “Pərviz” familiyasını istəyir. “Pərviz”i başqa bir kəs familiya olaraq qəbul etdiyi üçün bu familiyanı S.C.Pişəvəriyə vermək mümkün deyil sayılmışdır. Belə olan təqdirdə pasport idarəsi tərəfindən 1930-cu ilin dekabr ayının 30-da ona “Pişəvəri” (*öndə gedən*) familiyası verilir. Pişəvəri, bu familiyanı ömrünün sonunadək daşımışdır.

İstintaq zamanı familiyasını dəyişməyi S.C.Pişəvərinin siyasi fəaliyyəti ilə bağlı cəhd kimi dəyərləndirməyə çalışmışlar.

Onlar Gilanda Mizə Kuçek və Ehsanulla xanın başçılığı altında baş vermiş inqilabi hərəkatı da Pişəvəriyə bağlamaq istəmiş, heç bir dəlil-sübut olmadan Pişəvərinin bu hərəkatda rəhbər olduğunu irəli sürməklə rejim əleyhinə çıxışları dəstəkləməkdə onun təqsirkar olduğunu söyləmişlər. Pişəvəri bu

haqda söylənilənləri rədd edərək demişdir: “Mən Gilanda cəmi iki ay olmuşam. Ehsanulla xanın dəstəsinə daxil olsam da, hərəkətin anti-milli xarakterdə olduğunu görürkən istefa verib hərəkətdən uzaqlaşdım”¹¹.

Beləliklə, S.C.Pişəvəri haqda 1930-1940-cı illər arasında aparılmış çoxsaylı istintaqlarda qarşı tərəf onun dövlət əleyhinə siyasi fəaliyyətdə olduğunu, bu məqsədlə fəaliyyət göstərən insanlara başçılıq etdiyini və dəstək göstərdiyini sübut etmək istəyirdilər. Qarşı tərəfin ittihamlarını rədd edən Pişəvəri deyilənlər haqda sübut və dəlil göstərilməsini tələb etmişdir. İttihamlar sübuta yetirilməsə də, haq-nahaq S.C.Pişəvəri on il “Qəsri-Qacar” zindanında, sonra isə Kaşandakı sürgün düşərgəsində yaşamalı olmuşdur.

Həmin dövrün dövlət sənədləri və Rza şahın 1931-ci ildə imzaladığı “ümumi əfv” fərmanındakı maddələr başqa siyasi məhbuslar kimi S.C.Pişəvəriyə aid edilməmişdir. Halbuki bu qanundakı güzəşt S.C.Pişəvəriyə şamil edilməliydi.

İranda o zaman mövcud olan qanunlara, şahın verdiyi və İran Şura Məclisində 1931-ci ilin mayında (1310-ci ilin xordad ayı) təsdiq edilmiş “Ümumi əfv” fərmanına¹³ əsaslanaraq, başqa siyasi məhbuslar kimi S.C.Pişəvəri də zindandan azad edilməliydi. Şahın fərmanının müqəddiməsində deyilirdi ki, hər kəs dəstə, qrup, partiya və cəmiyyətdə siyasi əqidəsinə uyğun olaraq rejimə qarşı fəaliyyətə görə həbsə alınıbsa, onların günahları bağışlansın və məhkəmədəki işlərinə xitam verilsin.

Bu fərmanın Pişəvərinin həbsindən nə az-nə çox 5 ay 12 gün (162 gün) keçəndən sonra qüvvəyə minməsinə baxmaya-

raq, o, fərman əsasında həbsdən azad olunmadı. Halbuki həmin fərmana əməl olunsaydı, Pişəvəri 10 ildən çox əzablı məhbus həyatı keçirməli olmazdı.

***P.S.** Kitabın elmi redaktoru Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu Cənubi Azərbaycan şöbəsinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Səməd Bayramzadəyə və kitabdakı mətnlərin farscadan dilimizə tərcüməsində müəllifə köməklik göstərmiş tarix üzrə fəlsəfə doktoru Babək İftixariyə təşəkkürlərimi bildirirəm.*

***Əkrəm Rəhimli (Bije),
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq institutu,
Cənubi Azərbaycan şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi***

S.C.PIŞƏVƏRİ 10 İL “QƏSRİ-QACAR” ZINDANINDA

Zindan yaxşı məhəkdir. Oradan insan öz səmimi dostlarını və ən uzaq qohumlarını daha yaxşı tanıyır. Onların səninlə nə kimi münasibətdə olduqlarını müəyyənləşdirir.

S.C.Pişəvəri “Zindan xatirələri”ndən

ZİNDANA GEDƏN YOL

S.C.Pişəvəri həbsə alınmasını təsvir edərək yazır: “On bir il bundan əvvəl dey ayının altısı günü (27 dekabr 1930 – red.) mənim üçün bir tarixi gün hesab olunur. Mən, 6.10.1309 tarixini (27 dekabr 1930-cu il tarixinə uyğundur – red.) bu günədək bir saat da olsun yaddan çıxarmamışam. O gün ki, hava şəraiti də lap bu gün kimi nəzərimdədir. Yerlər buz bağlamışdı, bala-bala qar yağırdı. Şimran dağları uzaqdan ağ yumurta kimi görünürdü. Məhəmməd Ənzabi¹⁴ ilə nahar etdikdən sonra mənzildən çıxdıq. O günlərdə biz Qəvvam əl-Səltənə xiyabanındakı Entexabiye küçəsində yaşayırdıq. Ənzabi məndən ayrılıb öz evinə qayıtdı. Mən isə dostlardan biri ilə işim olduğu üçün onun evinə gedəcək idim. Qapının yanında bir-birimizdən ayrıldıq. O Qəvvam əl-Səltənə xiyabanına tərəf getdi, mən isə sağa döndüm. Həmin dəqiqədə

nəyin haqqında fikirləşdiyim yaxşı yadıma gəlmir. Lakin həmişə olduğu kimi başımı aşağı salıb paltonun yaxasını qaldıraraq sürətlə irəliləyirdim. Küçə xəlvət və soyuq idi. Küçənin başında, sol tərəfə dönmək istədikdə qəflətən tanımadığım bir adam qarşıma çıxdı. O, yöndəmsiz libas (paltar) geyinmişdi. Əlində əsa var idi. Qiyafəsi çimçəşdirici, baxışları isə həyasız və fizul idi. Bu yöndəmsiz adamı görəndə kimi fikrimdə ona qarşı şiddətli nifrət oyandı. Onun xoşagəlməz səsi bu nifrəti daha da artırdı¹⁵.

– Ağa, sizin adınız filan... deyil, – deyə bu şəxs mənə müraciət etdi.

– Nə üçün, sözlünüz var?

 ۱۳۸۷/۲۳۰۴ ۱۷/۴/۲۲						
وزارت داخله اداره ککل شهر یابی شرح دودبە						
جزوه خان... ۲... پرونده ۹۴... بر حقیقت پیشه در سر						
شماره	تاریخ	ت.ا.ع.ک	اسم	شرح مرسلات	تیم	شماره در کتاب
۱	۹۴/۲۳			۱
۲	۱۶/۲/۱۵			۲
۳	۱۰/۲/۲۵			۳
۴	۱۰/۲/۲۵			۴
۵	۱۰/۲/۲۵			۵
۶	۱۰/۲/۲۵			۶
۷	۱۰/۲/۲۵			۷
۸	۱۰/۲/۲۵			۸
۹	۱۰/۲/۲۵			۹
۱۰	۱۰/۲/۲۵			۱۰
۱۱	۱۰/۲/۲۵			۱۱
۱۲	۱۰/۲/۲۵			۱۲
۱۳	۱۰/۲/۲۵			۱۳
۱۴				۱۴
۱۵	۱۰/۲/۲۵			۱۵
جمع کمره در تحت...						۱۵

S.C.Pişəvarinin istintaq materialının ilk səhifəsi

Seyid Cəfər Pişəvəri Qəsri-Qacar zindanında

Qəsri-Qacar zindanının ümumi görünüşü

Zahirdə ədəbli rəftar etmək istəyən, lakin ədəbsiz baxışları və gülüşləri ilə xəbis niyyətini göstərən bu adam əlavə etdi:

– Ağa, şəxsən bəndənin sizə deməli bir sözü yoxdur. Məni göndərmişlər ki, bir neçə dəqiqəlik Ettelaat İdarəsinə (*Təhlükəsizlik İdarəsinə*) təşrif gətirməyinizi xahiş edirəm. Zənnimcə sizdən kiçik bir söz soruşmaq istəyirlər.

Mən işin bu qədər də sadə olmayacağını başa düşdüm. Axı Ettelaat idarəsinin indiyədək heç mənə azacıq belə işi olmamışdı. Bu idarəyə girən adamlar heç də asanlıqla oradan çıxıb bilməmişdilər. Əlacsız qalaraq dedim: – Belə olduqda qayıdaq mən evə xəbər verim.

O dedi: – Buna ehtiyac yoxdur. Tezliklə qayıdacaqsınız.

Mən başa düşdüm ki, bu polis dərslərini əzbərləmişdir. Qaçmaq haqqında da əslən fikirləşə bilməzdim. Yəqin ki, o, tək deyildi. Digər tərəfdən mən özümü günahsız hesab edirdim. Buna görə də mənzilə qayıtmaq haqqında israr etməyərək polis ilə birlikdə yola düşdüm. Bu sadə, səssiz-səmirsiz bir dəvət ilə, həyatımda yeni dövrün başlanmasını hiss etdim və bildim ki, bir daha öz meyylimlə könlüm istəyən yerə gedə bilməyəcəyəm, ixtiyarım başqalarının əlinə keçmişdir. Buna baxmayaraq bu işin aqibəti haqqında hələlik məlumatım yox idi. Ayağımın altında birdən-birə açılmış uçurumun haraya gedib çıxacağını bilmirdim.

“Sipəh” xiyabanında Ənzabi arxadan gəlib bizə çatdı. O, cəmiyyətin izdihamından istifadə edərək qabağa keçib, polisi tanıdığını və onun məqsədindən xəbərdar olduğunu müəyyən işarələrlə mənə başa saldı. Polisin gözləri yalnız mənə dikilmişdi. O, mənim qaça biləcəyimdən qorxurdu. Buna görə də Ənzabının hərəkət və işarələrinə fikir vermirdi. Biz isə bu

vəziyyətdən istifadə edərək Təminat idarəsinin qapısındanək işarə ilə bir-birimizlə söhbət etdik. Orada isə məcburi olaraq təəssüflü gülüşlə vidalaşdıq.

Mən bilirdim ki, o, necə olursa-olsun, tutulmaq xəbərini bizim evə çatdıracaqdır. Buna görə də sakit ürəklə Təminat idarəsi (*İstintaq idarəsi*) binasının pillələri ilə yuxarı qalxdım. Orada polis məni kiçik bir otağa apardı. Üç böyük miz və bir sadə qəfəs ilə bəzədilmiş bu otaqda polis məni gənc bir kişiyə tapşırıraq çıxıb getdi. Sonralar həmin gəncin adının Rüfət olduğunu bildim. Məni gətirən polisi isə bu günədək ikinci dəfə görməmişəm”.

O dövrün ən dəhşətli zindanı kimi tanınan “Qəsri-Qacarda” 226 sayılı siyasi məhbus S.C.Pişəvərinin ilk istintaqı 1930-cu ilin yanvarında başlamış, 1940-cı ilin aprelinədək davam etmişdi. İstintaqın ilk mərhələsini əslən Xuzistandan olan savadı və peşəkarlığı da yetərincə olmayan Fəruzeş familiarlı müstəntiq aparmışdı. S.C.Pişəvəri özünün zindan xatirələrində göstərir ki, bir qayda olaraq onu çox zaman gecə yarısı sorğu-suala çəkmişlər ki, onun iradəsini sarsıdıb, ondan lazım olan cavabları ala bilsinlər.

S.C.Pişəvərinin çox illik zindan həyatının istintaq materialları nə az, nə çox – 7 cildidir. Suallar dəfələrlə təkrar olunur. İlk istintaqda müstəntiq:¹⁶

İlk istintaq

S. – Adınız və familiyanız nədir? Özünüz haqda məlumat verin.

S. – Mircavad oğlu Mir Cəfər Pişəvəri. Otuz beş yaşım var. Azərbaycanın Xalxal mahalındanam. İran və Sovet məktəbində

müəllimlik etmişəm. Ev adresim: “Vəzarəti Cəng” çaharrahi (dördyol ayrıcı – red.), İntixabiyyə küçəsinin içi, Moəyyedol-Məmalekin evi, nömrəsi yoxdur. Bir qadınım və bir oğlum var.

S.C.Pişəvəri istintaq zamanı

- S. – Neçə müddətdir Tehrandasınız?
 C. – Üç il yarım, dörd il olar.
 S. – Nə zamandan Sovet məktəbinin müəllimisiniz?
 C. – Bir il dörd aydır.
 S. – Bundan əvvəl nə iş görərdin?
 C. – Ticarət işinə baxardım. Kitab mağazam var idi.
 S. – Kitab mağazanız harada idi?
 C. – Rifahi xiyabanında.
 S. – Nə vaxtdan kitab mağazanız var idi?
 C. – Təqribən iki il.
 S. – Kitab satmaq işini nə üçün tərک etdiniz?
 C. – Qazancı yox idi. Bir də ki, başqa iş tapmışdım.
 S. – Sovet məktəbində nə dərsi verirdiniz?
 C. – Rus siniflərində riyaziyyat, tarix, coğrafiya, fars dili.

S. – Ayda nə qədər gəliriniz var idi?

C. – Yüz iyirmi tümən alırdım.

S. – Nə zamandan Sovet məktəbində müəllim oldunuz?

C. – 1929-cu ilin avqust ayında Sovet məktəbinə daxil oldum.

S. – İran tarixi ilə 1929-cu ilin avqust ayı nə zamandır?

C. – 1308-cı ilin şəhrivər ayının əvvəlləri.

S. – Kitab mağazasında şərikin də var idimi?

C. – Şərik yox, ancaq şagirdim var idi.

S. – Neçə şagirdin var idi?

C. – Üç nəfər.

S. – Adlarını buyurun!

C. – 15 yaşında bir uşaq, adı Hacı Xan idi, familiyası yadımda deyil. Onu mağazamın qonşuluğunda olan bir başmaqçı mənə tanıtdırdı. Başmaqçının adını bilmirəm. Ancaq familiyası Əmiryan idi. Şagirdə gündə 4-5 qran¹ verirdim. Yay tətillərindən sonra, mədrəsələr açılanda o da mədrəsəyə getdi.

Bir də Əli Şərqi idi ki, tanışlarımdan cənab Mirzə Hüseyn Xan Omid onu mənimlə tanış etmişdi. Yaşı çox olduğu üçün qərar qoymuşduq ona ayda 30-35 tümən verəm. O da bir müddət qaldı, sonra dedi ki, Mazandaran dəmir yolunda bir iş tapdığı üçün getdi.

Bu iki şagirddən qabaq Məhəmmədxan Ənzabi adlı bir şagirdim var idi. Qohumlarımdan idi, xalam oğlu idi. O da müəllimliyə getdiyi üçün iki nəfər başqa şagirdi gətirdim. Şagirdlərimin hamısı bu 3 nəfər olmuşdur.

S. – Əli Şərqi neçə müddət sizin şagirdiniz oldu?

¹ “Qran” İranda qacarlar dönəmində dövriyyədə olan pul vahidi olmuşdur. 1qran İranın bugünkü pul vahidi olan 1 riala bərabərdir. Belə ki, 10 rial (10 qran) 1 tüməndir.

C. – İşə başlaması ilə qurtarması yadımda deyil, ancaq 3-4 ay olardı.

S. – Onun maaşını gündəlik verirdiniz, ya aylıq?

C. – Bəzən gündəlik alırdı, bəzən həftəlik alırdı, bəzən də ay başı alardı. Bu kitab satışı ilə bağlı idi.

S. – Getdiyi vaxt sizdən alacağı da var idi?

C. – Alacağı yox idi. 5-6 gün bundan əvvəl, təsadüfən onu xiyabanda gördüm. Məndən pul istədi. Mən də yüz tükən hüdunda ona bir çek verdim.

S. – Demək, bu pulu ona borc verdiniz?

C. – Bəli.

S. – Onu əvvəldən tanıyırdınız mı?

C. – Yox.

S. – Dediğiniz kimi, 100 tükəni Əli Şərqi sizdən borc aldı?

C. – Bəli. Dedi ki, borcum var, onu verəcəyəm.

S. – Ona çek verəndə qəbz alıbsınız mı?

C. – Qəbz almadım.

S. – Məlum olur ki, siz o pulu müəyyən bir iş üçün veribsiniz. İnanmaq olmaz ki, siz 100 tükən bir şəxsə verəsiniz və ondan heç bir qəbz də almayasınız. Buyurun görək o pulu ona nə iş üçün veribsiniz?

C. – Bir zaman o, mənim kitab mağazamda işləmişdi və mən onu düzgün bir adam kimi tanıyırdım. Bundan başqa, o, məndən pulu uzun müddətə istəmirdi. Mən də bilirdim ki, o, borcunu qaytaracaq.

S. – Bəs nə üçün qəbz almadın?

C. – Ona inanırdım. Bu inam məndə o, kitab mağazasında işlədiyi zamandan yaranmışdı.

S. – Sizin ona bir belə etimadınızın olmağına baxmayaraq, gərək qəbz alaydınız. Çünki onun nə müəyyən yeri, nə də şəxsi təyinatı var idi ki, sizin dediyinizi qəbul edək. Məlum olur ki, siz qeyd olunan pulu müəyyən iş üçün ona veribsiz.

C. – Təkrar deyirəm, təkcə mən yox, onu mənə təqdim edən də onun düzgün adam olmağını təsdiq edə bilər. Kitabxanada işlədiyi zaman əgər xilaf iş görsə idi, Mirzə Hüseyn xan Omidə müraciət edəcək idim.

S. – Əvvələn, Əli Şərqi sizin verdiyiniz çekdən əlavə, o qədər pulu var idi ki, sizdən borc almağa heç ehtiyacı belə yox idi. Saniyə, çox da ki, sizin ona etimad və inamınız həddən artıq idi, ancaq yeri, işi məlum olmayan və hər gün bir şəhərə gedən adama verdiyiniz pulun müqabilində nə üçün qəbz almadınız? Belə məlumat olur ki, o pulu siz müəyyən xərclər üçün ona veribsiniz. Buna nə sözünüz var?

C. – Bu sualın cavabını yuxarıda vermişəm.

S. – Əgər Əli Şərqi desə ki, sizdən aldığı 100 түmən başqa bir iş üçün imiş, yenə də həqiqəti danacaqsınız?

C. – Onda qəbul edərəm.

S. – Əgər Əli Şərqi çağırılı və sizin öz hüzurunda desə ki, verdiyiniz pul başqa məqsədlər üçün sərf edilməli idi? Onda necə?

C. – Bəlkə, Əli Şərqi min söz deyəcək, mənə nə dəxli var. Mən onu düzgün bir adam kimi tanıyıram. O heç zaman yalan danışmaz.

S. – Belə olduğu halda, onun dediklərini nə üçün qəbul etmirsən?

C. – Qəbul edərəm.

S. – Bəs nə üçün yuxarıda rədd etdiniz?

C. – Birincisi bu ki, belə söz deməz. İkincisi, Əli Şərqi əgər hansı bir iş üçün ona verdiyim pul haqqında bir söz desə, mən qəbul edərdəm.

S. – Əli Şərfinin sizdən alacağı da var idi?

C. – Mümkündür ki, Əli Şərqi məndən 10-15 və ya 20-25 tüzənə qədər alacağı olduğunu fikirləşə. Çünki işdən getdiyi vaxt mən maaşını tam hesablamadım. Ancaq, zənnimcə, onun məndən alacağı yoxdur.

S. – Əli Şərqi isə deyir ki, mənim Mir Cəfər Pişəvəridən 100 tüzən alacağım var idi. Bu pulu da o hesabdan almışam. Siz bu haqda nə deyirsiniz?

C. – Mənim ona borcum yox idi.

S. – Bəs nə üçün Əli Şərqi belə deyir?

C. – Bilmirəm.

S. – Əgər Əli Şərqi sizdən 100 tüzən alacağı olduğunu iddia edirsə və deyirsə ki, bu pulu o hesabla sizdən alıbdir, o, düz deyir, ya yox?

C. – Yalan deyir.

S. – Sizin əsl adınız və familiyanız nədir?

C. – Mənim familiyam əslində Pərvizdir. Bundan əvvəl də Cavadzadə adı ilə Tehranda məşhur idim və qəzetlərə Pərviz imzası ilə məqalə yazardım.

S. – Onda bəs bioqrafiyanızı buyurun.

C. – Mən Azərbaycanın Xalxalı mahalında anadan olmuşam. 12-13 yaşına qədər Xalxalda yaşamışam. Sonra evimiz Xalxal ətrafında olan tayfalar tərəfindən qarət olduğuna üçün, ata-anamla birgə Rusiyaya getdim. Orada həmyerlimiz olan bir müəllimin vasitəsi ilə Bakıda məktəbə oxumağa daxil oldum.

Eyni halda orada işləyirdim də. Çar zamanı ibtidai təhsilimi qurtardıqdan sonra Pedaqoji texnikuma daxil oldum. Oranı da bitirdim. Bu zaman iki məktəbdə dərs deyirdim: iranlıların “İttihad” məktəbində ibtidai sinif uşaqları üçün fars, türk və şəriətdən dərs verirdim. Bakının 9 sayılı bələdiyyə məktəbində isə türk dili və başqa fənlərin tədrisi üzrə müəllimlik edirdim. Kommunistlik başlananda da o məktəblərdə çalışırdım. Sonra Gilanda inqilab baş verən zaman mən də Gilana gəldim və 2 ay Ehsanulla xanın dəstəsində oldum. Orada 2 ay qalandan sonra vəziyyətin yaxşı olmadığını və milli mənafeyə müxalif hərəkətləri görüb istefa verdim və Bakıya qayıtdım.¹⁵

Bir müddət orada hazırlaşdım ki, darülfünuna (*universitetə - red.*) daxil olum. Ancaq rus dili fənnindən kəsildim. Sonralar İrana gəlmək fikrinə düşdüm. Gilanda qarışıqlıq olduğu üçün, orada müxtəlif dəstələrin olduğuna görə onlara qarışmaq istəmirdim. Xorasan yolu ilə Tehrana gəldim. 2-3 ay işsiz qaldım. Sonra “Həqiqət” qəzetinin redaksiyasında redaktor və tərcüməçi kimi işlədim. “Həqiqət” qəzetində işləyənlər arasında ixtilaf olduğuna görə və bir yandan da qəzet bağlandığı üçün 2-3 aydan sonra yenə Bakıya qayıtmağa məcbur oldum. Orada yenə müəllimlik etdim. Xanımım da mamalıq məktəbinə daxil oldu. Xanım qohumları üçün darıxdığına görə və mən də orada iranlılara qarşı yaranmış pis münasibətlə bağlı 1927-ci ildə ailəmlə birgə İrana qayıtdım (yenə orada).

S.C.Pişəvərinin 10 illik zindan dövründə xanımı Məsumənin dəfələrlə yüksək dövlət məqamlarına, hətta şahın arvadının ünvanına ərinin bağışlanması haqda ərizələri cavabsız qalmışdı. 15 avqust 1932-ci il tarixli 501/4705 sayılı cavabla Məsumə xanı-

ma dövlət tərəfindən rəsmən bildirilir ki, “təkrar ərizələr yazmaqla dövlət məqamlarını və şəxsiyyətləri narahat etməsin”. S.C.Pişəvəriyə psixoloji əzab verib ruhiyyəsini sarsıtmaq məqsədi ilə ona xanımından boşanması və xanımının başqa ərə getməsinə razılıq verməsi barədə ərizə yazması təklif olunur. Belə bir təklif Məsumə xanıma da edilmiş və bu haqda rəsmi ərizə ilə dövlətə müraciət etməsi “məsləhət” görülmüşdü. Lakin Məsumə xanım bu riyakar təklifi rədd etmiş və ömrünün sonunadək “Ağaya” (*o, Pişəvərini belə adlandırırdı – red.*) sədaqətli həyat yoldaşı, vəfalı dost qalacağını söyləmişdi.

S.C.Pişəvərinin istintaqına aid materiallardan və ona verilmiş çoxsaylı suallardan bəlli olur ki, istintaqda əsas məsələlərdən biri Əli Şərqinin kimliyini aydınlaşdırmaq idi. Qarşı tərəf çox əlləşirdi ki, S.C.Pişəvəri özü Əli Şərqini “adam öldürən”, “terrorçu”, “dövlətə düşmən” adam kimi təqdim etsin. Belə olan təqdirdə S.C.Pişəvəri Əli Şərqini dövlətə qarşı cinayətlərə təhrik edən adam kimi tanıdacaq idi. Bu isə həm Əli Şərqinin və həm də S.C.Pişəvərinin edamına “hüquqi əsas” yaratmış olacaq idi. Müstəntiq S.C.Pişəvəriyə bir neçə dəfə: “Siz nahaq inad edirsiniz, Ə.Şərqi hər şeyi səmimiyyətlə boynuna alır” deməklə S.C.Pişəvərini Ə.Şərqinin satqınlığına inandırmaq və onu çaşbaş salmaq istəyirdi. Ə.Şərqi ilə bağlı uzun söhbətə son qoymaq üçün S.C.Pişəvəri Ə.Şərqi ilə üzləşdirilməsini tələb etmişdi və “Əli Şərqi nə desə mən qəbul edərəm” deməklə müstəntiqin “isti aşına soyuq su qatmışdı”.

Çətin vəziyyətə düşən İorustanlı müstəntiq istintaq vərəqəsini özü istədiyini kimi yazır və imzalamağı S.C.Pişəvəridən tələb edir. S.C.Pişəvəri isə yazılanları oxuduqdan sonra vərəqə imza

atmayacağını bildirdikdə istintaqı aparən Fəruzeş əsəbi halda: “... Ağa mən ki, sənə pəriş tikmirəm, burada iki kəlmənin artıq ya əskik olmasının nə əhəmiyyəti var?” S.C.Pişəvəri cavabında “Ağa, işə baxılan zaman təqsiri bir kəlmə ilə də adamın boynuna qoyarlar. Məsələn, “xeyr” sözü əvəzinə “bəli” sözünü götürək”. Belə olan təqdirdə, “kəsəyin daşa” rastlaşdığını görən kəmsavad, təcrübəsiz müstəntiq mətin və zəkali bir insanla üz-üzə dayandığını anladı...

S.C.Pişəvərinin zindan divarları arasında yazdığı xatirələrdən bəlli olur ki, Rza şah məmurları ona fiziki, pisixoloji əzab-əziyyət verməklə, ondan özlərinə gərək olan cavabı almağa çox çalışsalar da, onun iradəsini sındıra bilməmişlər. “Rza xanın bütün cəlladlıq aparatı bizi məhv etmək istəyirdi. Ən yaxşı yoldaşlarımızı itirdik, özümüz isə fiziki cəhətdən ayaqdan düşdük. Lakin əhval-ruhiyyəimiz qüvvətli olduğu üçün mübarizəni davam etdirdik”.

ZİNDAN “MƏKTƏBİ”NDƏ FİKİR AYRILIQLARI

Qacarlar hakimiyyəti dövründə Tehrandan xeyli uzaq yerdə, şəhərin şimalında əsasən at-qatır və uzunqulaqlar üçün tikilmiş tövlələr Rza şah hakimiyyətinin ilk illərində “abadlaşdırılmış” və Qacar türklərini təhqir etmək mənasında “Qacarların qəsri” adı verilərək pis və dözülməz şəraitə malik zindan vəziyyətinə salınmışdır. Tehranın ətrafında siyasi məhbuslar və ağır cinayətlər törətmiş insanlar üçün yaradılmış bu zindan özünün müdhişliyi və dəhşətləri ilə İranda məşhurdur. “Cəhənnəm” və bəzən də “gedər-gəlməz evi” adlandırılan bu zindan çox zorakılıqların, məhkəməsiz-sübutsuz qətillərin, ağlagəlməz işgəncə, əzab və zorakılıqların şahidi olubdur. Onun divarları arasında neçə-neçə azadlıq mücahidləri, siyasi şəxsiyyətlər, vətənsəvər insanlar səssiz-səmirsiz güllələnmiş, haqqı, ədaləti istəyənlərin nəfəsi kəsilmişdir. “Qəsri-Qacar” zindanındakı daşların, divarların dili olsaydı Rza şahın qanlı rejiminin cinayətlərindən nələr danışardı!..

“Qəsri-Qacar” dövlətin əlində “əzab evi” kimi Tehrandan o vaxt xeyli aralı salınmışdır ki, burada həbs olumuş adamların ailələri, qohum-qardaşı, dost və tanışları bura gəlməyin əziyyətini görüb, görüşdən və ya məhbuslara yemək gətirməkdən vaz keçsinslər. Bu dəhşətli məkana ancaq fayton, at və ulaqla (o vaxt başqa nəqliyyat vasitəsi yox həddində idi) gedib-gəlmək mümkün idi. Piyada gedənlər günlərlə yorğunluğun və ayaqlarının sızılması və ağrısını çəkmək məcburiyyətində qalırdı.

O vaxtlar “Zendan-e Mərkəzi” kimi tanınan “Qəsr-i Qacar”dakı məhbus kameraları, mərtəbə və koridorlar ağır şəraiti və cansıxıcılığı ilə bir-birindən fərqlənirdi. Belə kameralardan biri dar, qaranlıq, üfunət qoxuyan ayaqyoluna yaxın, siçovul, bit, birə, ağcaqanad və başqa həşaratlarla bol olan 1-ci mərtəbədəki 2 saylı kamera idi. İstintaq müddətinin bir hissəsini məhz bu kamerada keçirən Pişəvəri sonra əvvəlkindən bir qədər fərqli ikinci qatdakı 7 saylı kameraya köçürülmüşdü. O, ömrünün çiçəklənən, mənalı dövrünün nə az, nə çox 10 ilini bu məkanda, qala divarları arasında keçirməli olmuşdur...

S.C.Pişəvəri cəhənnəm əzablı bu mühitdəki olayların təsvirini özünün “Zindan xatirələri dəftəri”ndə yetərinə vermişdir.¹⁸

Əslində onun zindan həyatından bəhs edən bu söhbəti xatirələrdən daha çox bütün varlığını millətinin və vətəninin azadlığı yolunda Prometey kimi alışıb yanan bir insanın 3700 günlük zindan həyatının acı epopeyasıdır. S.C.Pişəvəri əvvəl yatdığı 2 saylı kameradan ikinci qatdakı 7 saylı kameraya köçürülərkən burada savadlı məhbuslara kağız, qələm əldə etmək və qeyri-siyasi məzmunlu kitabları oxumaq imkanı verilirdi. Bu fürsətdən istifadə edən S.C.Pişəvəri “Nadirə”, “Minurə” adlı romanlarını, “Zindan xatirə dəftəri”ni, felyeton, hekayə, şeir və müxtəlif məzmunlu publisist-tənqidi yazılarını məhbusluq dövründə başa çatdırır.

Görkəmli tədqiqatçı-şair, pedaqoq Vüqar Əhməd yazır: “Cavadzadənin (Pişəvərinin – red.) qısa, lakin neçə ömrə bəs edəcək milli-bəşəri dəyərli fəaliyyətinin, şəərəflə yaşanmış, mübarizələrdə keçmiş həyatının öyrənilməsi ... XX əsrdə M.C.Pişəvəri fenomeni anlayışının məzmununu təşkil etməyə, ondan qüdrətli ictimai xadim, müdrik hökumət başçısı, istedadlı alim, görkəmli şair və nasir, kəsərli

qələm sahibi olan publisist, humanist və beynəmiləl təbiətli redaktor kimi bəhs etməyə onun şəxsiyyətini, həyat və fəaliyyətini gələcək nəsillərə örnək, təcrübə və mənbə kimi təqdim etməyə əsas verir”¹⁸.

“Qəsri-Qacar” zindanındakı cəhənnəm əzablı məhbus həyatı S.C.Pişəvərinin azadlıq istəyini, vətənə sevgi və məhəbbətini az da olsa söndürə bilməmişdi. Məhbəsdə bir müddət eyni kamerada yatmış Salamullah Cavid etiraf edir ki, S.C.Pişəvəri zindanda da bizə müəllim, dəyərli məsləhətçi təəssüratı bağışlayırdı. S.Cavid S.C.Pişəvəri ilə zindan həyatındakı günləri əvəzsiz məktəb adlandıraraq yazır: “O, zindanda yatan cavanlara bir müəllim, nümunə, əvəzolunmaz məsləhətçi idi”.¹⁹

Siyasi əqidəsinə və rejim əleyhinə olduqlarına görə “Qəsri-Qacar”da yatan məhbuslar iki hissəyə bölünürdü: stajlı məhbuslar, yeni məhbuslar. Stajlı adlanan “köhnə” məhbuslar S.C.Pişəvəri ilə eyni vaxtda (1-2 il əvvəl, ya sonra) tutulanlar (S.C.Pişəvəri, Yusif İftixar, Rəhim Həmdad, Əli Ümid, Ardaşes Ovanesyan və b.), yeni siyasi məhbuslar isə “53-lər” adlanan və əksəriyyəti cavanlardan ibarət olan (Doktor Tağı Ərani, M.Bəhrəmi, M.Boqrati, Ə.Xamei, B.Ələvi, M.Yəzdi və b.) dəstə idi. Bu dəstələrin siyasi və ideoloji baxışlarında fikir ayrılığı var idi. S.C.Pişəvəri bu haqda zindan xatirələrində söhbət açır.²⁰

Zindana yeni gəlmiş məhbusların (*53-lərin – red.*) bir qismi oxumuş, savadlı cavanlar olsalar da, onların inqilabi təcrübəsi, siyasi şərait dəyişərkən özünü necə aparmaq vərdişi yox idi. Həm də onlar marksizm-leninizmi kitablardan öyrəndikləri üçün şəriti, zaman və məkanı nəzərə almadan birbaşa çevrilişə meyilli olan tam kommunist məfkurəli insanlar idi. Cavanların bu cür tünd getməyə meyilli olmaları “köhnə məhbusların” bir çoxunu,

o cümlədən S.C.Pişəvərini onlardan narazı salmışdı. “53-lər”dən olan Bozorc Ələvi onlar haqqında yazdığı xatirələrdə “53-lər”i İran azadlığının mücahidləri və qəhrəmanları adlandıraraq köhnə, peşəkar inqilabçıları kölgədə qoymuş və bəzən onların əməllərini təftiş etməkdən belə çəkinməmişdir. Sonralar S.C.Pişəvəri bu məsələyə özünün münasibətini “Ajir” qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində belə bildirir: “53-lər” zindana düşənə qədər əslində kitab oxumaqdan, “Dünya” dərgisini çap etdirməkdən və tələbə nümayişlərini təşkil etməkdən başqa elə bir siyasi fəaliyyət göstərməmişdilər... Onlar zindana gələrkən köhnə mübarizləri süst və hətta xain adlandırmaqdan çəkinmirdilər. Halbuki, “53-lər”ə nisbətən köhnə məhbuslar həm istintaqda, həm də zindanda özlərini daha mətin və ciddi aparmışlar”.

İmkanlı ailədən olan “53-lər”in bir çoxuna gətirilən yeməkdən S.C.Pişəvəri və onunla həmfikir olanlar imtina etmişlər. Bu faktı “53-lər” sırasında olmuş mərhum alimimiz Tağı Şahin də bizimlə söhbətində etiraf edirdi.

İdeoloji baxışlara və taktiki məsələlərə görə S.C.Pişəvəri ilə Ardaşest Ovanesyan və Yusif İftixari arasında zindanda olan mübahisə və ixtilaflar daha dərin olmuş və uzun müddət davam etmişdi. “53-lər” sırasında olmuş, sonra özünün zindan xatirələrini çap etdirmiş doktor Ənvər Xamei bu haqda yazır: “Köhnə” siyasi məhbuslar içərisində ən savadlısı və nəzəri cəhətdən qüvvətli Pişəvəri və Ovanesyan idi... Ardaşest tünd gedən kommunist, leninçi-stalinçi və qatı Moskva tərəfdarı idi. Ondən fərqli olaraq Yusif İftixari kommunizmdən üz döndərən, Lenin və Stalini söyən və kommunistlikdə pozulduğunu etiraf edən dönük idi. Bunlardan fərqli olaraq S.C.Pişəvəri orta xəttə

dayanan, vətəninin nicatı üçün Moskvanın köməyindən faydalanmaq tərəfdarı idi”.

Yusif İftixari və Ardaşestlə S.C.Pişəvəri arasındakı ixtilafda taktika məsələsi önəmli yer tutan məsələlərdən biri olmuşdur. “Bu ixtilaf “Komintern”dən başlayaraq iranlı kommunist tərəfdarları arasında mövcud olmuşdur... Yusif İftixari “Sovetləri sosial imperializm, sosializmi isə dövlət kapitalizmi” adlandırır və onları kapitalizmdən və qərb imperializmindən daha təhlükəli sayırdı... Yusifdən fərqli olaraq Ardaşest şərtsiz Stalinçi idi. O, deyirdi ki, “Yusif İftixari trotiskiçidir”. Həqiqətdə, nə Ardaşest və nə də Yusif Stalindən və nə də Trotiskdən bir şey bilmirdilər. Onların nəzəri bilikləri Pişəveridən çox aşağı idi... Onlar sadə, adi fəhlələr idilər. Pişəvəri isə ziyalılar cərgəsində olan təhsil görmüş adam idi”. Ə.Xamei sözünə davam edərək yazır: “S.C.Pişəvəri həm Ovanesyandan, həm də Y.İftixaridən fərqli düşünən, savadlı, söhbətçil və stajlı adam idi... Siyasi biliyinin səviyyəsinə görə onlardan tam fərqli və üstün idi... S.C.Pişəvəri “Ədalət” firqəsinin əsasını qoyanlardan idi. “Komentern”in ilk konqresində iştirak edən, Rəşt Kommunist Hökumətində Daxili İşlər Komissarı olan, bir müddət İran Kommunist Partiyasının katibi, “Hürriyyət” və “Həqiqət” qəzetlərinin əsasını qoyan, Nəriman Nərimanovla, S.Orconikidze və S.Kirovla, M.Bağirovla şəxsən dost və tanış olan bir adam idi”²⁰. S.C.Pişəvəri ilə A.Ovanesyanın ixtilafı üzərində dayanan Ə.Xamei bunun mühüm səbəblərindən birini və başlıcasını S.C.Pişəvərinin müstəqil düşüncəli olmasında görür. O, “nə sovetlərə və nə də Stalinə münasibətdə Ardaşesin və nə də Y.İftixarinin mövqeyində deyildi... Zahirdə sovetlər haqqında deyilənlərə qulaq asıb cavab verməsə də, içində fərqli mövqe

var idi... Mən şəxsən bir il S.C.Pişəvəri ilə bir kamerada yatarkən onunla yaxın münasibətdə oldum. Onda nə qorxaqlığa və nə də mühafizəkarlığa şahid olmadım”. Ə.Xamei xatirələrində göstərir: “...S.C.Pişəvəri zindanda mənə nəql edirdi ki, sovetlər 1921-ci ildə İranla bağlaşmadan sonra onların İran kommunistlərinə köməyi kəsildi. Rza şahın diktatura rejimi “Həqiqət”i, həmkarlar klublarını bağladıqdan sonra mən kömək almaq məqsədi ilə böyük zəhmətlə Moskvaya getdim. Orada hansı qapını döydümsə, müşküllə rastaşdım. Dövlət məqamları məni partiya orqanına müraciət etməyi məsləhət görür, partiya orqanları isə “Komentern”ə, Komentern isə həmin təşkilatın “Yaxın Şərq” bölməsinə pas verirdilər... Son nəticədə Pişəvəri Komenternin Yaxın Şərq şöbəsinin məsulu Kitayqordski ilə görüşür... Pişəvəri bizə deyirdi ki, “bu adam bürokrat və hoqqabaz adam idi. O, öz vəzifəsini saxlamaqdan başqa bir şey düşünmürdü”²¹.

Ə.Xamei kitabında belə bir sual qoyur: Pişəvəri sovetlərə nə üçün vəfadar qalmışdı? O, bu fikirdə idi ki, İranda gələcəkdə nə əldə olunarsa, bu ancaq sovetlərin dəstəyi sayəsində mümkün ola bilər. Sovetlər Stalin kimi bir diktatorun əlində olsa belə, onu müdafiə etməkdən başqa çarə qalmadığını deyirdi. Pişəvəri dünyanı siyasi cəhətdən iki qütblü: ingilis imperializmi və sovetlər kimi görürdü. Bundan o tərəfə orta yol yoxdur deyirdi”. Ənvər Xameinin, xatirələrindəki faktlara istinadən S.C.Pişəvəri ilə birlikdə 30-cu illərdə “Qəsri-Qacar” zindanında yatan siyasi məhbusları ideoloji xəttinə və dünya görüşlərinə görə aşağıdakı dəstələrə ayırmaq olar:

1. Sovetlərin, Stalinin qızğın tərəfdarı erməni Ardaşes Ovanesiyan dəstəsi;

2. Sovetləri və Stalini dönüklük və xəyanətdə ittiham edən Yusif İftixari dəstəsi;

3. İrandakı rejimi demokratik bir quruluşla əvəz etməkdə sovetlərdən başqa ayrı bir kömək görməyən S.C.Pişəvəri dəstəsi;

4. İranda marksist-leninçi qüvvənin hakimiyyətə gəlməsinə çalışan “53-lər” dəstəsi (Bu dəstəyə isə böyük mütəfəkkir doktor Tağı Ərani başçılıq edirmiş).

Beləliklə, görüldüyü kimi, S.C.Pişəvərinin “Qəsri-Qacar”da keçirdiyi günlər təkcə məhbəs əzabı ilə bitməmiş, həm də zindanda yatan, siyasi məslək üstündə suçlananlar arasında fikir ayrılığı, taktiki ixtilaflar və ideoloji mübahisələrlə əhatəli olmuşdur. Bu fərqli cəhətlər S.C.Pişəvəri azadlığa çıxdıqdan sonra da onun dünya görüşündə və fəaliyyətində özünü daha qabarıq göstərmişdir. O, ömrünün sonunadək çox vaxt düşüncələrini dilə gətirməkdənsə, ürəyində saxlamağı üstün tutmuşdur. Sovetlərə obyektiv münasibətdə o, belə hərəkət etməyə məcbur olmuşdur. Onu belə hərəkət etməyə zaman, məkan, tarixi şərait, ən başlıcası arxasız olması vadar etmişdi.

Qəsri-Qacar zindanındakı məhbusların həyatından bir görünüş

**662 №-Lİ MƏHBUS S.C.PİŞƏVƏRİYƏ AİD
İSTİNTAQ MATERİALLARI**

Daxili İşlər Nazirliyi, Mərkəzi Polis İdarəsi

Mir Cəfər Pişəvəri sıra: 7, qovluq: 94,

№: 17/4/22/12877/2304

Cild: 1, il: 1309 (1930)

1²⁶

Mərkəzi Polis İdarəsi

Mir Cəfər Cavadzadə Xalxalının istintaq vərəqəsi, №:1,

tarix: 6 dey 1309 (27 dekabr 1930)

Sual: Sizin adınız və soyadınız nədir ?

Cavab: Mir Cəfər Mir Cavad oğlu. Təxminən 35 yaşım var. Azərbaycanın Xalxal şəhərindənəm. İran və Sovet məktəblərində müəllim işləmişəm. Ev ünvanım: Çaharrah-e vezarət-e cəng (Hərbi Nazirlik dördyol ayrıcı), İntixabiyyə küçəsi, Müəyyədülməmalikin evi, nömrəsi yoxdur. Həyat yoldaşım və bir oğlum vardır. İmza (bütün cavabların sonunda Pişəvərinin imzası vardır (Təkrar olmasın deyə, cavabların sonunda imza sözü yazılmır).

S: Neçə müddətdir Tehrana gəlmisiniz?

C: Üç il yarım, dörd il olar.

S: Neçə müddət SSRİ-də məktəb müəllimi olubsunuz?

C: Bir il dörd ay

S: Bu işdən əvvəl harada çalışırdınız?

C: Mağazam var idi, kitab ticarəti ilə məşğul idim.

S: Kitabxananız harada yerləşirdi?

C: Rifahi küçəsində.

S: Nə vaxtadək kitabxananız olmuşdur?

C: Təxminən iki il.

S: Kitabxana işinizi nə üçün ləğv etdiniz?

C: Gəlirim olmurdu və həm də başqa iş tapdım. O səbəbdən də kitabxana işini buraxdım.

S: Sovet məktəbində şagirdlərinizə nə öyrədirdiniz?

C: Fars dilində riyaziyyat, əxlaq, coğrafiya, tarix. Rus kurslarında isə fars dilini tədris edirdim.

S: Aylıq maaşınız nə qədər idi?

C: Yüz yirmi tümən.

S: Sovet məktəbinə hansı tarixdə daxil oldunuz?

C: 1929-cu ilin avqust ayından SSRİ-də müəllimliyə daxil oldum.

S: İran tarixi ilə müqayisədə 1929-cu ilin avqust ayı hansı tarixlə üst-üstə düşür?

C: 1308-ci il şəhrivərin əvvəllərinə düşür.

S: Kitabxananız olan zaman şərikiniz də var idi, ya yox?

C: Şərikim yox idi, ancaq işçim var idi.

S: Neçə işçiniz var idi?

C: Üç nəfər.

S: Onların adların buyurardınız?

C: Biri Hacıxan adlı 15 yaşlı bir yeniyetmə idi. Onun soyadını unutmuşam. Onu kitabxananın qonşuluğundakı adını bilmədiyim, lakin familiyası Əmiriyan adlı bir pinəçi mənimlə tanış etmişdi. Ona əl muzudu olaraq gündə dörd-beş qıran verərdim. Məktəblər açılanda o getdi. Mən bilmirdim ki, o məktəblidir.

O birisi də Əli idi, soyadı Şərqi idi ki, mənim tanışlarımdan cənab Mirzə Hüseyn xan Ümid onu mənimlə tanış etmişdi. Yaşlı olduğuna görə ona ayda 30-35 tümən verirdim. O, bir müddət işlədikdən sonra dedi ki, mən Mazandaran dəmir yolunda iş tapmışam, oraya getdi. Bu iki işçidən sonra mənim qohumum olan xalaoğlum Məhəmməd Xan Ənzabi də şagird olaraq mənimlə işləmişdi. O da müəllim olduqdan sonra getdi. Mənim işçilərim bu üç nəfər olmuşdur.

S: Əli Şərqi neçə müddət sizin işçiniz olmuşdur?

C: Daxil olma və işdən azad olmağının dəqiq tarixi yadımda deyil, lakin 3-4 ay o mənim yanımda işləmişdi.

S: Ona gündəlik maaş verirdiniz, yoxsa aylıq?

C: Hərdən gündəlik alırdı, hərdən də həftəlik və hərdən ay başı alırdı. Bu kitabxanadakı satışdan asılı idi.

S: Əli işdən gedəndə sizdən alacağı var idi ?

C: Alacağı yox idi. Lakin 5 – 6 gün sonra mən onu təsadüfən küçədə gördüm. Məndən pul borc istədi. Dedi ki, borcum var. Mən ona təxminən 100 tümənlik bir çek verdim.

S: Demək, bu pulu ona borc verdiniz?

C: Bəli.

S: Əvvəllər onu tanıyardınız mı?

C: Yox.

S: Dediğiniz kimi, Əli Şərqi bu 100 tüməni borc aldı?

C: Dedi borcum var, onu ödəyəcəyəm.

S: Çeki ona verdiniz və ondan qəbz aldınız mı?

C: Qəbz almadım.

S: Bəs belə... Ayдын olur ki, bu pulu siz ona hər hansı xüsusi bir işi görmək üçün veribsiniz. Bu inandırıcı deyil ki, cənabınız

heç bir qəbz-flan olmadan 100 tımən pulu təyinatı olmayan bir şəxsə verəsiniz. Yaxşı olardı ki, bu məbləği ona nə üçün verdiyinizi açıqlayasınız?

C: Mən onu kitabxanamda işlərkən düzgün adam kimi tanımışam. O, pulu uzun müddətə istəmirdi. Mən pulu ona verdim və ümidim də var idi ki, o, mənim pulumu yeməyəcəkdir.

S: Bəs onda nə üçün ondan qəbz almadınız?

C: Ondan ötrü qəbz almadım ki, ona inanırdım və kitabxanada işlədiyi zaman düzlüyünə görə ona etimadım olmuşdur.

S: Sizin ona bu qədər inamınız olsa belə, ondan bir qəbz almalydınız. Çünki o adamın məlum ünvanı və təyinatını bilmədiyiniz halda, borc haqda sizin dediyinizi qəbul etmək mümkün deyil. Belə məlum olur ki, siz o adama pulu ancaq xüsusi məqsəd üçün veribsiniz. Bu haqda nə deyərdiniz?

C: Təkrar olaraq demək istəyirəm ki, təkə mən yox, haqqında danışdığınız adamı mənə tanıtdıran şəxs də onun düzlüyünü və sədaqətini təsdiq edə bilər. O, kitabxanada işlədiyi zaman hər hansı yanlış hərəkət etsəydi, mən bu haqda cənab Mirzə Hüseyn Xan Əmiriyə müraciət edərdim.

S: Əvvəla, sizin çekinizdən əlavə Əli Şərfinin çoxlu miqdarda pulu vardır ki, onun borc almağa ehtiyacı yox idi. İkincisi, tutaq ki, siz ona hərtərəfli etimad edib və inanırsınız. Əli Şərfinin məlum məkanı və işi yoxdur. O, hər gün bir şəhərdə olur. Cənabınız hansı səbəbdən qəbz almadan belə bir məbləği ona borc verdiniz? Yuxarıda deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, cənabınız bu pulu ona xüsusi xərclər üçün veribsiniz, bu haqda nə deyərdiniz?

C: Mən tamamilə əmin idim ki, bu adam mənim pulumu yeməyəcəkdir. Belə ki, bir müddət kitabxanamı onun ixtiyarına qoydum və ondan heç bir ləkə gətirən hərəkət görmədim. Əgər o düzgün adam olmasaydı, mənə bəlli olardı və mən ona heç vaxt etimad etməzdim.

S: Tutaq ki, dediyiniz kimi Əli Şərqiyə inam və etimadınız olsa da və bu məbləği inam və etimad əsasında ona veribsinizsə, siz borcun qarşısında ondan qəbz almalı idiniz. Bəs məlum olur ki, o məbləği Əliyə xüsusi məqsəd üçün veribsiniz, siz bunu deməkdən çəkinirsiniz.

C: Bu sualın cavabını əvvəlcə vermişəm.

S: Əgər Əli Şərqi bildirsə ki, ona verdiyiniz 100 tükən başqa məqsəd üçün verilib, o zaman cənabınızın həqiqəti deməkdən çəkinməyi məlum olur. Əgər Əli Şərqi gəlib sizin qarşınızda bildirsə ki, adı çəkilən məbləği siz ona başqa məqsədlə veribsiniz, çəkin məbləği sizin göstərişlə xüsusi xərclər üçün adını çəkmədiyiniz şəxsə verilmişdir, onda nə deyərsiz?

C: Əli Şərqi min söz desə də, onların mənə daxili yoxdur. Mən onu düzgün adam sayıram. O, heç bir zaman yalan söyləməyəcəkdir.

S: Belə bir şəraitdə nə üçün onun dediklərini təsdiq etmirsiniz?

C: Hə, təsdiq edirəm.

S: Niyə yuxarıda rədd etdiniz?

C: Əvvələn o, belə bir söz danışmaz və ikincisi isə, Əli Şərqi gəlib desə ki, mən o pulu ona hər hansı məqsəd üçün vermişəm, onda mən də boynuma alaram.

S: Əli Şərqi sizdən alacağı var idi?

C: Əli Şərqi gedəndə hesabına dəqiq baxa bilmədim və ola bilər ki, ona təxminən 15, yaxud 20-dən 25 түmənədək borcum olsun, o, belə hesab edə bilər, lakin mənim fikrimcə, onun məndən pul tələbi olmamalıdır.

S: Əli Şərqi bildirir ki, mənim Mir Cəfər Pişəvəridən 100 түмән tələbim var idi və bu məbləği ondan olan tələbimin hesabına almışam. Bu haqda nə buyurursunuz?

C: Mən ona borclu deyildim.

S: Onda bəs Əli Şərqi nəyin əsasında belə söyləyir?

C: Bilmirəm.

S: Əgər Əli Şərqinin sizdən 100 түмән tələb iddiasını irəli sürsə və iddia etsə ki, bu çekin məbləğini tələbimin hesabına almışam, düz deyir yoxsa yox?

C: Yalan deyir.

2

Daxili İşlər Nazirliyi

Mərkəzi Polis İdarəsi

6 dey 1309 (27 dekabr 1930)

Öncə söylənilmiş xəbərin gedişatı ilə əlaqədar olaraq, Sovet məktəbinin müəllimi Mir Cəfər Pişəvərinin adına 100 түмән məbləğində bir ədəd çekin Əli Şərqidə olduğu və həmin çeki öz tələbi əvəzinə aldığı bildiriyi məsələ haqqında belə hesab edilir ki, Mir Cəfər Pişəvəri çağırılıb və ilkin təhqiqatda bildirir ki, Əli Şərqi o məbləği məndən borc aldı. Məbləğ haqqında uyğun gəlməyən sözlərdən aydıncasına görünür ki, adı çəkilən bu məbləğ xüsusi xərclənmə məqsədi ilə olmuşdur. Çünki borc haqqında hər iki tərəf yalan söyləyir. Beləliklə,

bu işdə hər iki nəfər çox ciddi şəkildə şübhəli sayılır. İcazə versəniz, Mir Cəfəri saxlayıb, yazdıqlarını yoxlayıb və bir sıra əsaslı araşdırmalardan sonra çıxarılaçaq nəticələri qulluğunuza çatdırardıq.

3

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsinin Məlumat şöbəsi 7 dey 1309 (28 dekabr 1930)

Hörmətli İttilaat (təhlükəsizlik) İdarəsinin rəisinə! Ömrünüz uzun olsun. 27 dekabr 1930-cu il tarixində səhər saat 8-də aşağıdakı adamların iştirakı ilə cənab Mir Cəfər Pişəvərinin bütün yazıları qovluğa salındı, qovluq möhürləndi və surquclandı. Arxaları imzalanmış 7 cild kitab və 12 ədəd xəritə hörmətli məlumat idarəsinə göndərildi.

İmzalar: Əhməd Əhmədabadi, Hüseyn Noruziyan, Cəfər Pişəvəri

Qəsri-Qacar zindanının polisləri

4

Mərkəzi Polis İdarəsi

**Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi, №:1,
tarix: 9 dey 1309 (30 dekabr 1930)**

S: Sizin soyadınız, adınız əvvəldə nə olub?

C: Mənim soyadım əvvəl Pərviz olubdur. Keçmişdə Teh-randa Cavadzadə adı ilə tanınırdım. Pərviz imzası ilə dərgilərdə məqalələrim çap edilib. Sicil (*şəxsiyyət vəsiqəsi – red.*) alanda Pərviz adı ilə aldım və o sicili itirmişdim. Sicilin əvəzedicisini (*dublikatını – red.*) alanda vəsiqə verən mənə dedi ki, Tehranda Əhməd Mahmud adında bir başqa Pərviz vardır, ona görə siz gərək başqa bir ad seçəsiniz.

S: Qanuna əsasən kimsə hər hansı bir adı seçəndə, sicil idarəsi qabaqcadan onu xəbərdar edir. Siz birinci dəfə Pərviz adına sicil alanda, yəqin idarə sizə başqa bir Pərvizin olduğunu demişdi. Onda necə oldu ki, sicil idarəsi sizə ikinci sicili verən zaman maneə ol-mayıb. Deməli, aydın olur ki, cənabınız qəsdən öz sicilinizi buna dəyişibsiniz. Bu haqda nə deyə bilərsiniz?

C: Qeyd edirəm ki, sicil idarəsinin əvvəlcədən başqa bir Pərvizin olub-olmadığını mənə deməməyində mənim təqsirim yoxdur və əgər ikinci dəfə mənə xəbərdarlıq etsəydi, mən əslə familiyamı dəyişməzdim.

S: Sicil idarəsinin müdiri cənabınızı tanıyırdımı?

C: Xeyr, tanımırdı.

S: Belə olduğu halda yeni sicil alan zaman o, haradan biləydi ki, sizin o Pərvizlə əlaqəniz yoxdur. O niyə sicilinizi dəyişməyi təklif etdi?

C: Birinci gün soyadıyla bağlı əvəzedici (*dublikat – red.*) şəxsiyyət vəsiqəsini mənə vermədi. Dedi ki, gərək qeydiyyat idarəsinə müraciət edim və bu familiyanın olub-olmadığını yoxlayım. Məndən haradan olduğumu və haçan vəsiqə aldığımı soruşdu. Mən də hamısını dedim. Sonra mənə cavab verdilər ki, səndən əvvəl Pərviz adında bir şəxs vəsiqə alıbdir, ona görə siz gərək başqa bir soyadı seçəsiniz.

S: Deməli, məntəqə (rayon – red.) üzrə vəsiqə idarəsi sizə belə söylədi?

C: Bəli. Vəsiqə verən Mərkəzi İdarə.

S: Sizin möhürünüzlə təsdiqlənmiş bu yazılar sizinkidir, yoxsa yox?

C: Bəli, mənimdir.

S: İndi onlara baxdıqdan sonra sizinlə birlikdə yoxlayaq.

Yazılar yoxlandıqdan sonra cənab Mir Cəfər Pişəvərinin hüzurunda vərəqələrin hamısı ayrıca iki qovluğa yığıldı və sonra onun (*M.C.Pişəvərinin*) möhürü ilə möhürləndi, sığuculanıb saxlanca verildi.

5

Cəmi beş yüz түмән məbləğində dörd ədəd çek, dörd ədəd mənzil kirayəsi qəbzi, altı ədəd məktəbin və makinanın qəbzi, 45 түмән məbləğində rəflərin qəbzi və 25 түмән məbləğində çirağın qəbzi hörmətli İttılaat (Təhlükəsizlik) idarəsi tərəfindən mənə təhvil verildi.

Məsumə (imza). S.C.Pişəvərinin xanımı

Tarix 27 dey 1309 (17 yanvar 1931).

Düzdür. Mənim nəzarətimlə qaytarıldı. Mir Cəfər Pişəvəri.

6

Mərkəzi Polis İdarəsi

Araşdırma və protokol vərəqəsi

Müstəntiq Fruzeş. Müttəhim: Mir Cəfər Pişəvəri.

Bəhmən ayının əvvəli 1309 (21 yanvar 1931)

S: Öz bioqrafiyanızı buyurun.

C: Mən Azərbaycan əyalətinə tabe olan Xalxalda doğulmuşam. 10 yaşına qədər Xalxalda idim. Sonra Xalxalda Şahsevən eli tərəfindən törədilmiş çaxnaşma ilə bağlı bizim evimizi talan etdilər. Mən, atam və anam birlikdə Rusiyaya köçdük. Mən Bakıda müəssisədə işləyən bir tanış vasitəsi ilə məktəbə düzəldim. Həmin məktəbdə xidmətçi idim. Çar dövrü idi. İbtidai məktəbi bitirdikdən sonra pedaqoji məktəbə daxil oldum. Pedaqoji məktəbi də bitirdim. Çar dövrü iki məktəbə işə düzəldim. Biri “İttihadi İran” məktəbi idi. Bu məktəbdə mən ibtidai siniflər üçün fars və türk dilləri ilə bərabər şəriət (dini qaydalar) dərslərini tədris edirdim. Əlavə olaraq 9 saylı Bakı Bələdiyyə Məktəbində türk dili və başqa fənnləri tədris edirdim. Sovet dövrü başlayanda adları çəkilən məktəblərin müəllimi idim. Ondan sonra Gilanda inqilab olanda mən də oraya getdim və 2 ay müddətində Ehsanulla xanın dəstəsində oldum. **İki aydan sonra gördüm ki, oranın vəziyyəti yaxşı deyil, şuluqdur, milli maraqlar kölgədə qalır. Mən buradakı vəzifəmdən istefa verdim və yenidən Bakıya qayıtdım. Orada universitet səviyyəli texnikuma daxil olmaq üçün bir müddət hazırlaşdım. İmtahan zamanı isə rus dilində kifayət qədər bal toplaya bilmədim, çünki texnikum universitet sayılırdı. Sonra**

İrana getmək qərarına gəldim. Gilandakı çaxnaşmadan və oradakı məsələlərə qarışmayım deyə Xorasan yolu ilə Tehrana gəldim. 2-3 ay burada işsiz qaldım. Sonra “Həqiqət” qəzeti idarəsində yazıçı və tərcüməçi kimi işə daxil oldum və bir müddət orada işlədim. Sonra qəzet işçiləri aralarında yaranmış ixtilafa görə və qəzetin bağlanması səbəbindən, 2-3 ay işsiz qaldıqdan sonra Bakıya qayıtmaq və müəssisədə işləmək məcburiyyətində oldum.¹³ Təxminən 1922-ci il idi. Həyat yoldaşım mamalıq ixtisasında təhsil almaq məqsədi ilə texnikuma daxil oldu. 1927-ci ilədək oradaydıq. Sonra yoldaşımın israrı ilə öz qohumlarını görmək və Bakıda iranlılara münasibətdə ağır rəftara dözə bilmədiyimiz üçün bir tanışım vasitəsi ilə ruslara məxsus pambıq satışı idarəsində iş tapdım. Yoldaşımı qohumları ilə görüşdürmək üçün Tehrana göndərdim və eyni vaxtda sənədlərini pambıq satan idarənin rəisinə verdim.

İstintaqa gedən məhbusların görünüşü

S: Onun adını deyin.

C: Bilmirəm.

S: Onda bəs sözlünüzə davam edin.

C: Bir dəfə rəis dedi ki, bizim bir nəfər tərcüməçiyə və pambıqdan başı çıxan işçiyə ehtiyacımız var. Bizə məktub gəlib ki, belə bir şəxsi Tehrandan göndərəcəklər. Ondən əlavə sizi pambıq tanımaqda bacarıqlı olmadığınıza görə işə qəbul edə bilmərik. Yaxşısı odur ki, Tehrana qayıdıb onlara müraciət edəsiniz, bəlkə sizə uyğun iş yeri tapılsın.

Mənim çıxış yolum olmadığından və yoldaşımın istəyinə görə Tehrana gəldim, pambıq idarəsinə müraciət etdim, dedilər hələ boş yerimiz yoxdur, olanda xəbər edərik. Beləliklə, bir müddət işsiz qaldım. Tanışlar vasitəsi ilə maarif ocaqlarına müraciət edirdim, bəlkə, oralarda, yaxud məktəblərdə iş tapım. Uğur qazana bilmədim. Fikirləşdim ki, bir peşə dalınca gedim. Bir gün təsadüfən ABŞ-a məxsus kitabxanaya getmişdim. Oranın yiyəsi ABŞ-a qayıtmaq istədiyinə görə kitabxanayı satacağını bildirdi. Mənim əvvəldən maarifə marağım olduğundan oranı almaq qərarına gəldim və kitabxanayı 600 tükənə aldım. Kitabxana Rifahi keçəsində idi. Az alıcısı olan ingilis dilli kitabları satdım və onların yerinə fransız dilli kitablar, məktəb ləvazimatları da satmağa başladım. Təxminən bir ildən bir az çox müddət işlədik. Gördüm, bu az gəlir ilə yaşamaq çətindir. Həmişə fikrimdə idi, bir qədər məni təmin edə bilən işim olsun. Soraqlaşdım, öyrəndim ki, rusların məktəbində boş yer vardır. Müraciət etdim və ərizə verdim. Məktəbin müdiri dedi ki, müəllimliklə bağlı izahat yaz, bəlkə sizi işə götürdüm. Mən elə orada ərizəni yazdım və təqdim etdim. 15 gündən sonra

getdim, dedilər ki, əgər 5 və 6-cı siniflər üçün texniki fənlərin o, cümlədən riyaziyyatın, coğrafiyanın və təbiətşünaslığın tədrisini qəbul etsəniz, güman var, sizi işə götürürəm. Mən də ayda 80 dollar, təxminən 100 tükənə bərabər maaşla işi qəbul etdim. O tarixdən bəri orada müəllim işləyirəm. Dərsim çox olduğundan və məktəb keçən illə müqayisədə büdcəsinin artırılma səbəbindən bu ilin əvvəlindən təxminən 100 dollar, yəni 120 tükən alıram.

S: Bakıda olanda ayda nə qədər maaş alırdınız ?

C: İki məktəbdə dərs verirdim. Birincisində günortadan qabaq çalışdığım, 33 sayılı orta məktəb, ikincisi isə yaşlılara məxsus idi. Birincidən ayda 140 rubl, ikincidən isə dərslərin saatından asılı olaraq, bir saatına 3 rubl alırdım.

S: Sizin kitabxananızın adı nə idi?

C: Adını “Fərvərdin” qoymuşdum və 1000 tükənə Mirzə Hüseyn xan Cuyaya satdım. Bu məbləğin 200 tükənini ona borclu idim, 300-400 tükən müxtəlif borclarım var idi ki, ödədim. Əslində kitabxanadan mənə bir qazanc qalmadı.

S: Siz, ümumiyyətlə, 1918-ci ildən indiyədək neçə dəfə Rusiyaya gedib Tehrana və yaxud İranın başqa nöqtələrinə qayıdıbsınız?

C: Qabaqca dediyim kimi, son illərdə, təxminən 1921-ci ilin sonu və yaxud 1922-ci ilin əvvəlində Tehrandan Bakıya getdim. Orada müəllim işləyirdim.

S: Dəqiq olaraq, 1918-ci ildən neçə dəfə Rusiyaya get-gəl edibsiniz?

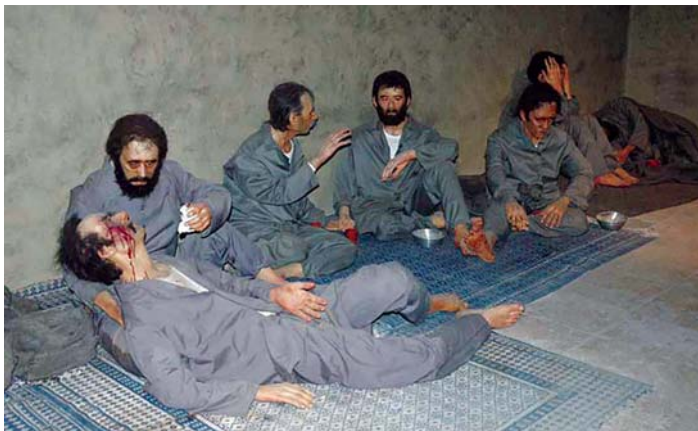
C: Söylədiyim kimi, bir dəfə getdim və 1927-ci ilədək orada oldum. Xanımımın xəstəliyinə görə onu Tehrana göndərdim.

S: Siz iş üçün İrana gəlib “Həqiqət” qəzetində işləyirdinizsə, nə üçün qəzet bağlandıqdan sonra başqa işə girmədən Bakıya qayıtdınız?

C: Birincisi, mənim Bakıda qohumlarım vardır. Yəni atam, anam, bacım və qardaşlarım hamısı orada yaşayırlar. Vacib idi, gedib onları görəim. O səbəbdəndir ki, getdim və qaldım. **1922-ci ildən 1927-ci ilədək orada müəllim işlədim.**

S: Nə üçün İrana qayıtdınız. Dediynizə görə, sizin aylıq gəliriniz təxminən 150 tükənə çatırdı?

C: Birincisi, mənim aldığıım 250 rubl təxminən 110 tükənə olur. İkincisi, pambıq idarəsində nəzərdə tutulmuş işin maaşı 120 tükən civarında idi. İstəyirdim, İranda olum və Rusiyada çətin şəraitdə olan qohumlarımı da yavaş-yavaş İrana gətirim.

Qəsri-Qacar zindanındakı məbusların həyatından bir görünüş

S: Siz yalnız pambıq satışı idarəsində hələ dəqiq təsdiqini almadığınız iş yeri tapmışdınız. Bu halda necə oldu ki, işinizi buraxıb İrana gəldiniz? Belə görünür ki, başqa işiniz (məqsədiniz) olubdur.

C: Əvvəla, aldığım bu iş tapşırığı Bakıda mənim mərkəzi pambuq idarəsində çalışan tanışım Mahmud Nəsirinin dəqiq araşdırması əsasında olmuşdu. Satış mərkəzində iş var idi, lakin mən ora çatana qədər başqa bir mütəxəssis tapılır. Ondan başqa, **mən belə qənaətə gəlmişdim ki, Tehranda, yaxud digər yerdə iş tapım və hər zaman vətənimdə olum.**

7

Mərkəzi Polis İdarəsi

Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi

Tarix: 9 bəhmən 1309 (29 yanvar 1931).

S: Cənabınızın əsl adı nə olubdur?

C: Mir Cəfər.

S: Başqa adınız olubmu?

C: Yox

S: Bütün ömrünüz boyu başqa adınız olub ya olmayıbmı?

C: Başqa adım olmayıbdır. Lakin soyadım olmuşdur. Əvvəl Cavadzadə idi ki, sicil (*şəxsiyyət vəsiqəsi – red.*) alanda Pərviz yazdırdım. Qabaqca dediyim kimi, üç il yarım öncə Bakıdan Tehrana gəldiyim zaman sicilim itmişdi. Sicil almaq istədim və Pişəvəri soyadını aldım, çünki məndən qabaq bir adam Pərviz adına sicil aldığı dedilər.

S: Keçmişdə sizə Pərviz deyərmişlər və Pərviz adı ilə tanınırdınız?

C: Bəli. 1930-cu ildən bəri Pərviz soyadlı, yəni Mir Cəfər Mir Cavad oğlu Pərviz adı ilə tanınırdım. Siz bunu Qanatabad sicil bölməsində vətəndaşlıq vəsiqəsi verən idarədə araşdırıla bilərsiniz.

S: Cavadzadə adı ilə də tanınırdınız mı?

C: Tehranda Cavadzadə adı ilə tanınmırdım. Keçmişdə Rusiyada Cavadzadə adı ilə tanınırdım. Tehranda sicil alandan sonra Pərviz adı ilə tanındım.

S: Hansı tarixdə Pərviz soyadınızı dəyişdiniz?

C: Sicilin üzərində yazılan tarixdən.

S: Siz Dehqanı tanıyırsınızmı?

C: Hə, tanıyırdım.

S: Haradan tanıyırsınız və kimin vasitəsi ilə onunla tanış olubsunuz?

C: 1920-ci ildə Tehranda, İran çapxanasında. Orada Dehqanla tanış oldum. Deyirdilər ki, fəhlələr birliyinin sədridir.

S: Cənabınız siyasi və yaxud kommunist partiyalara daxil olubsunuz, ya yox?

C: İrandan Rusiyaya getməzdən öncə siyasi və partiya işlərinə daxil idim. Rusiyaya getdikdən sonra təxminən bir ilə yaxın siyasi cərəyanlara daxil idim və mətbuatda məqalələrimlə çıxış edirdim. Lakin Rusiyaya addımıımı qoyandan sonra vəziyyətdə bir sıra dəyişikliklər gördüm. Yəni İrana gəlməmişdən öncə xalqın ictimai fikrində mövcud olan milli məsələ demək olar ki, tamamilə yox olmuş və xalqlar arasında bir sosial ədavət görünürdü. Mən 8 il, bəlkə də 10 il müddətində Bakıda yaşadığıma görə, təsəvvür edirdim ki, Bakıda olan 50000 iranlı yəqin, azadlığa nail olublar. Lakin oraya getdikdən sonra gördüm ki, əksəriyyət əhalinin və hətta fəhlələrin arasında təsəvvür etdiyim bərabərlik get-gedə məhv olub gedir. Çar Rusiyasında və ondan sonra Bakının milli müsavət hökuməti dövrlərində Bakıda sakin olan xalqların ədaləti uğrunda mübarizə apardığım üçün mən aşkarca

SSRİ-yə tərəfdarlıq edirdim. Buna baxmayaraq, İrandan qayıdandan sonra orada özümə qarşı heç bir diqqət görmədim... Mənim kimi diqqət görməyən iranlılar da gözlənilmədən kənara çəkilmək məcburiyyətində qalmışlar. Beləliklə, ən azı o mühtdən kənar olub və bitərəf həyatla məşğul olmaq qərarına gəldim. Nəhayət, Bakı məktəblərində işə düzəlməklə özümü kənara çəkməyə müvəffəq oldum. Qacarlar rejimi devriləndə mən Bakıda qətiyyətlə heç bir qrup və yaxud cərəyana qarışmadım. Halbuki, o zaman Bakıda yaşayan iranlılar arasında hayküy və toqquşmalar mövcud idi. Mən heç birinə qarışmadım. Belə işlərin İrana və özümə faydasının olmadığını bilirdim.

S: İranda olanda hansı partiyalarda olubsunuz? Detalları ilə izah edin.

C: Siz icazə vermədiniz ki, mən qabaqki izahatımı sona çatdıram. Onda bəs məcburam deyim ki, mən Qacarlara qarşı olan bütün təşkilatlarda iştirak etdim. **Bakıda olanda isə bütün siyasi cərəyanlardan uzaq durdum və Əlahəzrət Hümayuni tərəfindən rejimin dəyişilməsindən sonra bütün siyasi müqəssirlərə ümumi əfv (amnistiya) verildiyinə əsaslanaraq mən özümü bir sıra səhv sayıla bilən günahlardan və ölkəyə faydalı olmayan əməllərdən kənar olduğumu bildirib özümü bağışlanmış hesab edirəm. Buna görə lazım bilmirəm ki, mənə qarşı irəli sürdüyünüz keçmiş günahlar haqqında məndən sual edəsiniz və xahiş edirəm, istintaqınızı Qacarlar səltənəti devrildikdən sonrakı dövrə aid aparasınız.**

S: Birincisi, sizə mane olmadım. Sizə tövsiyə oldu ki, suala uyğun cavab verin. İkincisi, bu arada cəza məsələsi yoxdur ki,

siz əfv istəyirsiniz. Məqsəd sizin siyasi həyatınızı öyrənməkdən ibarətdir. Əlbəttə, keçmişdə hər hansı bir etiqadda olmağınız azad idi.

C: Əvvəla, dedim ki, siyasi partiyalarda yox idim və günahım yox idi ki, əfv tələb edəm. **Əgər o dövrün siyasi işlərinə girdiyim üçün səhvlərim olsa da, arz etdim ki, onlar da Əlahəzrət tərəfindən bağışlanıbdır. Belə ki, o dövrün bütün siyasi partiyaları bağışlanıblar.**

S: Sizin cavabınız mənim sualıma uyğun deyil. Çünki sizdən sual olunur ki, öz siyasi həyatınızın tarixini deyin və xüsusi ilə izah edin ki, hansı partiyalarda olubsunuz?

C: Kommunist partiyasında.

S: Haranın kommunist partiyasında?

C: İrənin kommunist partiyasında.

S: Harada?

C: Tehrandə.

S: Onun tarixçəsini buyurun?

C: Mən əvvəl Rusiyada, Bakıda yerləşən İrə Kommunist Partiyasına daxil idim, sonra Tehrana gəldim.

S: Hansı tarixdə Tehrana təşrif gətirdiniz və İrə Kommunist Partiyası tərəfindən xüsusi missiyanız var idi?

C: 1920-ci ildə Tehrana gəldim və Bakıda yerləşən İrə Kommunist Partiyası tərəfindən heç bir xüsusi missiyam yox idi. Çünki o zaman İrə Kommunist Partiyasının başçıları müxtəlif dəstələrdə idilər və mən bu dəstələrin heç birinə qarışmadım. Həmçinin Azərbaycan hökumətinin başçısı Nəriman Nərimanov istəyirdi ki, İrə Kommunist Partiyasına da başçılıq etsin. Mən də bunun müxaliflərindən biri idim və deyərdim ki, İrənin hər

nəyi olsa, gərək İrannın öz əlində olsun. Bəlkə, mənim İrana qa-
yıtmağımın əsas səbəbi bu məsələ oldu.

S: Hansı kommunist partiyasına daxil oldunuz və onun
üzvləri kimlər idi? Onları tanıtdırım.

C: Sizin məqsədiniz mənim həyatımın tarixçəsini öyrən-
məkdən ibarətdir. Mənim yadımda deyil ki, kommunistlər kimlər
idi. Ondən əlavə mən o dövrün bütün kommunistlərini tanıya
bilmərəm, çünki mən bir üzv idim və qəzetdə işləyirdim, mənə
kommunistləri tanımaq o dövrün polis məmurlarının vəzifəsidir.

S: Məqsəd təkcə insanları tanımaq deyil, siz deməkdən
çəkinirsiniz. Sizdən sual olunur, hansı kommunist partiyalarında
və onların toplantılarında olubsunuz? İnsanları tanımaq məqsəd
deyil, məqsəd onların siyasi fəaliyyətidir.

C: Mən yalnız “Həqiqət” qəzetində işləyirdim və mənim
işim qəzetə məqalə yazmaqdan ibarət idi.

S: Partiya üzvlərinin adlarını tanıtdırım?

C: Bilmirəm, onları unutmuşam.

7/1

Mərkəzi Polis İdarəsi

Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi

15 bəhmən 1309 (4 fevral 1931).

S: Milli Bankda sizin nə qədər pulunuz və etibarınız var idi?

C: Son günlərdə, tutulmağımə iki gün qalmış bankda cari
hesab açdım.

S: Hansı məqsədlə cari hesab açdınız?

C: 250 tımən məbləğində olan pulumu banka qoydum ki,
lazım olan zaman istifadə edəm.

S: Bu pul haradan gəlmişdi?

C: Tədrisən yığmışdım. Sovet məktəbində aldığım maaşdan və kitabxananın satışından əldə qalan pullar idi.

S: Bu məbləğdən nə qədərini bankdan aldınız ?

C: Bu məbləğin da 100 tükəni Əli Şərqiyyə verdim. 40 tükənini isə bir nəfər vətənə təzə gəlmiş doktora verdim.

S: Doktorun adı nədir ?

C: Doktor Cavid Sabit.

S: Haradan gəlmişdi?

C: Bakıdan gəlmişdi.

S: Pulu ona nəyin hesabına vermişdiniz ?

C: Yeni gəlmişdi, pula ehtiyacı var idi, ona görə verdim.

S: Ünvanı haradır?

C: Səngləc.

S: Səngləcin harasındadır?

C: Tağı xan keçidinin yaxınlığındadır.

S: Adı nədir?

C: Adı Salamullahdır.

S: Neçə müddətdir, Bakıdan gəlibdir ?

C: 5-6 ay olar.

S: Haradandır ?

C: Xalxaldandır.

S: Siz Bakıdan Tehrana qayıdarkən nə qədər pulunuz var idi?

C: 1000 tükən cuvarında. 600 tükənini kitabxananı aldım, qalan məbləği isə təxminən bir il işsiz qaldığım üçün xərclədim.

S: Sovet məktəbində müəllim olanda nə qədər pulunuz var idi?

C: 500 tükən pulum var idi.

S: Neçə müddətdir ki, Sovetlərdə müəllimlik edibsiz?

C: İl yarım.

S: Bankda nə qədər pulunuz vardır?

C: 110 tükən.

S: Siz 40 tükən Doktor Salamullaha borc verdiniz?

C: Bəli

S: Qəbz aldınızımı?

C: Almadım.

S: Doktor Salamullah desə ki, o məbləğ başqa haqq-hesab üçün verilib, onda aydın olar ki, siz nəyisə gizlədirsiniz?

C: Hə, doktor desə ki, bu pulu başqa haqq-hesab üçün mənə veribdir, onda məlum olar ki, mən nəyisə gizlədirəm.

S: Neçə müddət olar ki, bu məbləği banka veribsiz?

C: Bu günədək təxminən 4 ay olar.

S: Bundan qabaq da hesabınız var idi?

C: Kitabxanam olanda cari hesabım var idi.

S: Nə vaxt hesabınızı bank ilə qapatdınız?

C: Kitabxananı satandan sonra bankla hesabımı bağladım. Təkcə 5 və yaxud 4 tükən qalmışdı ki, onu da 5-6 ay kitabxananı satandan sonra aldım və hesabım tam bağlandı.

S: Kitabxananı satdıqdan neçə müddətdən sonra SSRİ-də müəllim oldunuz?

C: Müəllimliyə daxil olduğum ərəfədə kitabxananı satdım.

S: Onda bəs kitabxananın pulunu nə etdiniz ?

C: 1000 tükənə satdım. Bunun bir qismini kitab və məktəb ləvazimatları aldığım daxili və xarici şirkətlərə borclu idim, onu ödədim. Qaldı 500 tükən. Onun da 400 tükənini həyat yoldaşımdan ayrılan zaman mehriyyə (*kəbin puludur*,

islamda nikah müqaviləsi üzrə kişinin qadına hədiyyəsidir – red.) babətindən ödədim. Bu mövzudan Seyid Əli Əlgəfurun da xəbəri vardır. Mənə qalan 100 түmən idi və məktəbdən artırdığım məbləğ ilə cəmi 250 түmən olaraq, banka qoydum, indiyədək orada qalır.

8

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

13 bəhmən 1309 (2 fevral 1931)

Məlumat raportu

Qeyd edim ki, Cənub Neft Şirkətinin sabiq fəhləsi Qulamrza Şirazi, Abadan polisində raport verir ki, Yusif və Rəhim (mərkəzdə həbs olunmuş Cənub Neft Şirkətində fəhlələrin çıxışlarının səbəbkarları) adlı şəxslərin təşəbbüsü ilə Şirazi və bir nəfər başqa şəxs casusluq təlimi almaq məqsədi ilə Tehrandan Rusiyaya gedib və oradan qayıdıblar. Yolda isə onlara dəstək verənlər olmuşdur. O səbəbdən Şirazi mərkəzə göndərilmişdir. Tədqiqatında deyir ki, Rusiyadan qayıdarkən Tehranda bir gün qabaq ona göstərilmiş Hidayət Ətaulla adlı şofer ilə gecə evə gedirlər. Şərqi adlı şəxs onları qəbul etmiş və kommunist məramının irəliləməsi və fəhlələr birliyi haqqında onlara təlimlər vermiş, sonra isə Xuzistana getmişlər (Ətaullanın raportu ayrıca hüzzurunuzə çatdırılmışdır).

Qulamrza evi göstərmişdir. Məlum oldu ki, ev SSRİ-dəki məktəbin müəllimi Məhəmməd xan Ənzabiyə məxsusdur. Şərqi tanımağa başladıq, nəhayət öyrəndik ki, Əli Şərqi Mazandarandan Tehrana gəlmişdir. Onu yaxalayıb Qulamrza ilə üzləşdirdik. Məlum oldu ki, bu Əli Qulamrzaya göstəriş verən

şəxs deyildir. Lakin işin gedişatında Əli Şərqi-dən də şübhəli olduq. İstintaqa cəlb olundu, onun sənədlərini araşdırarkən neçə ədəd kiçik qırmızı paket, bir cild yaddaş və Mir Cəfər Pişəvəri adına 100 tükən məbləğində bir ədəd milli bank çeki tapıldı, Şərqi iddia edir ki, çeki 5 gün qabaq tələbim əvəzinə Pişəvəridən almışam. Lakin onun ünvanını bilmir və onun yerini nişan verməkdə acizlik göstərir. Bu məsələ şübhə yaratdığından Mir Cəfərin tədqiqata cəlb edilməsinə əmr edildi.

Mir Cəfəri axtarmağa başladıq. Bəlli oldu ki, o Pərviz adı ilə tanınır. Hal-hazırda soyadı dəyişilmiş və SSRİ-də məktəb müəllimidir. Onu çağırdıq, bəyan etdi ki, neçə ay öncə Rifahi küçəsində kitabxanam olanda Əli Şərqini işləmək üçün mənə tanıtırdılar. İki ay yarım mənim yanımda işlədi. Sonra səfərə getdi və bir neçə gün öncə mənimlə görüşdü və borc istədi. Mən 100 tükən məbləğində bir çek yazıb ona verdim. Keçmişdən də 20 tükən cuvarında ona borcum var idi. Onların fərqli fikirləri qismən də olsa, məsələni aydın edir. Belə ki, adı çəkilən məbləğin siyasi cərəyanlara bağlı olduğu güman edilir. Digər tərəfdən, aşağıda izah olunacaq Mir Cəfər Pişəvərinin keçmiş qismən də olsa qeyd olunan fikri təsdiq edir.

O, Bakıda olub, Xalxaldandır, müəllim işləyib. Soyadı Cavadzadə və sonrakı soyadı Pərviz olaraq tanınırdı. Neçə il öncə İrana gəlmiş, “Həqiqət” qəzetinin müdiri Dehqana qoşulmuş, bir müddət o qəzetin məqalələrini yazırmış və həmçinin kommunizm ideyasının inkişafı məqsədi üçün qrup yaratmışlar. 1925-ci ildə təhlükəsizlik idarəsi onlardan bir dəstəsini o, cümlədən Məhəmmədəğa Pərvanəni yaxalamış və o bildirmişdi ki, Axundzadə, Rzaqulu, rus məktəbinin müəllimi İsmayıl Fars,

qeyd olunan Pərviz, Salamullah və Bağırzadə birlikdə kommunist qrupu yaratmışlar (mərkəzi komitənin təsisçisi gizli imiş). Onlar Rusiyada yaradılmış 3-cü Kominternlə əlaqə yaratmış və oradan göstəriş almışlar. Pərviz və Salamullah Bakıya getmiş, Kominternlə əlaqə qurmuş və həmçinin pul çatdırmaq üçün onlar vasitəçi olmuşlar. Qeyd olunana əsasən, belə nəticə çıxarmaq olar ki, Mir Cəfər Pişəvərinin Əli Şərqiyyə verdiyi pul bu məqsədlər üçün imiş və yoxlama zamanı da etiraf edib ki, əvvəllərdə bu şəxslərlə kommunizm məfkurəsinə xidmətdə olmuşlar. Lakin indi inadla bunları inkar edir və keçmiş qruplardakı şəxslərin kim olduqlarını deməkdən çəkinir. O bizi inandırmaq istəyir ki, bir müddətdir bu inamdan əl çəkib və İrana gəlibdir və burada əvvəlcə kitabxana açmış, indi isə bir ildir Sovet məktəbinin müəllimidir.

M.C.Pişəvəri o zaman İran Kommunist Komitəsinə üzv olduğunu təsdiq etmiş və bildirir ki, İsmayıl Fars (Kərim Həsənov) İran komitəsi ilə Moskvada yerləşən 3-cü Kominternin vasitəçisi olmuşdur və hal-hazırda ondan xəbəri yoxdur. Pişəvərinin vasitəsi ilə Milli Banka müraciət olundu. Bankdan göndərilən siyahıya əsasən 1930-cu ilin oktyabr ayının 29-da maaşından və gündəlik xərclərdən artıraraq 250 tükəni banka qoymuş, o puldan borc olaraq 40 tükən doktor Cavid Sabitə vermişdir. Doktorun əhvalatı haqqında ayrıca danışacağam. 250 tükən puldan 100 tükəni də Əli Şərqiyyə vermiş, o isə pulu əldə edə bilməmişdir.

Bunlardan başqa Məhəmmədəğa Pərvanənin dediyinə görə və Əli Şərqiyyə pulun verildiyini əsas götürərək, belə nəticə çıxarmaq olar ki, hələ indi də Mir Cəfər kommunist şəxslərə pul ödəyən vasitədir. Belə ki, borc adı ilə 100 tükən Əli Şərqiyyə və

40 tımən doktor Cavidə sənəd almadan verilməsi, onun maddi durumuna uyğun gəlməyən məsələdir. Həmçinin ailəyə Dərbar (saray) Nazirliyi tərəfindən göndərilən 1309/09/7/23/4219 sayılı siyahıda bir sıra kommunistlərlə bərabər Cavadzadə adı (həmin Mir Cəfərdir) yazılmışdır. Onlara cavab verildi ki, adı çəkilən şəxs göz altındadır, beləliklə Əli Şərqi və Mir Cəfər həbsə alınmışlar. Tərtib olunanlar hüsurunuza çatdırıldı, necə əmr etsəniz ona itaət olunur. (imza) Fruzeş

9

Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi

Cənab Mir Cəfər xan Pişəvərinin istintaq vərəqəsi

Nömrə 1, Tarix 14 esfənd 1309 (5 mart 1931)

S: Milli Bank haqqında verdiyiniz izahatın cavabı bankdan gəlir, onun əslinə baxın və onun ətrafında lazim olan izahatınızı verin.

C: Bakdan göndərilən hesab tamamilə düzdür və onları təsdiq edirəm. Əvvəldə dediyim kimi, öz xərclərimdən artırdığım 250 tımən pulu, bank yazdığı tarixdə (29 oktyabr 1930) cari hesab formasında banka qoymuşdum. O məbləğdən 40 tımənini cənab doktor Sabitə və 100 tımənini çek formasında Əli Şərqiyə verdim. Məlumdur ki, onlar çeki almayıbdır.

S: Doktor Sabitə verdiyiniz 40 tımən məbləğinə qəbz aldınız mı?

C: Yox, almadım.

S: Sizdən onun nəsə tələbi var idimi?

C: Məndən tələbi yox idi. Yerlim olduğuna görə borcun ödənilməyəcəyini təsəvvür etmirdim. Bu səbəbdən də qəbz almağımı dostluq və yerliçilik baxımından yaraşmaz iş hesab etdim.

S: Doktorun adı nədir?

C: Doktor Salamullahdır və ona Salam deyilir.

S: Neçə müddət SSRİ-də müəllimi olubsunuz?

C: Bir il yarım.

S: Nə qədər maaş alırsınız?

C: Əvvəllər 100 tükən, son günlər dərsimin çoxaldığına görə təxminən 125-130 tükən alırdım.

S: Bu pulla neçə nəfəri dolandırırırsınız?

C: Xanımımı və 7 yaşında olan oğlumu.

S: Doktor nə vaxtdan İrana gəlibdir?

C: Təxminən 5-6 ay olar.

S: İrana nə üçün gəldiyini bilirsinizmi?

C: Hə, ona verdiyim sualıma cavab belə olub ki, Rusiyada xüsusi həkimlik fəaliyyəti qadağan olmuşdur, onunla həkim işləyən həyat yoldaşı ilə öz vətənlərində həkimliklə məşğul olmaq üçün gəlmişlər.

S: Siz onu haradan tanıyırsınız?

C: Bakıdan tanıyıram. 1917, yaxud 1918-ci ildə “İttihad” adlı iranlılar məktəbində tələbə idi, mən də o məktəbin müəllimi idim. Oradan tanıyıram.

S: Haradandır?

C: Xalxaldandır.

S: Onun doktor olduğu və müəyyən məbləğ gəliri olması olduğu halda, nə üçün sizdən borc almışdır?

C: O təzə gəlmişdir və ona pul verdiyim zaman hələ həkimlik diplomu Təhsil nazirliyində təsdiq olunmamışdı.

S: Evi harada yerləşir?

C: Tağı xan keçidinin yaxınlığında, Səngləc məhəlləsində yerləşir.

S: Həyat yoldaşı da vardır?

C: Hə, Badkubədə evləniblər.

S: Cənabınız ötən sorğuşumuzda 1923-cü ilin kommunistlərinin adlarını deməkdən imtina etdiniz. İndi isə mümkünsə, ətraflı yazardınız.

C: Əvvəla, mən imtina etmədim, söylədim ki, 7-8 ildən sonra bəzilərinin adları yadımda deyil.

S: Yadımda olanları buyurun.

C: Yadımda olanlar, Seyid Məhəmməd xan Dehqan, Axundzadə, Kərim Həsənov ki, İsmayıl Fars adı ilə tanınırdı və mətbəədə işləyən Rzaquludan ibarət idi.

S: İdarə heyəti kimlərdən ibarət idi?

C: İsmayıl Fars, “Həqiqət” qəzetinin müdiri Dehqan və Rzaqulu, mən və Axundzadə heyətdə olmuşuq. Lakin bu heyət Bəndər Pəhləvidə (indiki Ənzəli) olmuşdur.

S: Bunlardan əlavə başqa şəxslər yox idi?

C: Mən olan zaman kimsə yox idi.

S: Bu komitənin adı və məramı nə idi?

C: Kommunist Partiyası idi.

S: Tehrandə şöbələri də var idi?

C: Hə, bir neçə şöbəsi var idi.

S: Neçə şöbəsi var idi?

C: Yadımda deyil.

S: Şöbə başçılarını tanıyırdınızmı?

C: Mən vasitəçi deyildim, bilmirəm. İsmayıl Fars vasitəçi idi.

S: Sabiq kommunist firqəsinin 3-cü və yaxud 2-ci Komintern ilə əlaqəsi olmuşdur, yoxsa yox?

C: Mənim 1922-1923-cü illərdə siyasi fəaliyyətim dövründə, dediyiniz partiyanın İsmayıl Fars (Kərim Həsənov) vasitəsi ilə 3-cü Komintern ilə əlaqəsi olmuşdur. 3-cü Kominternə olanın 2-ci Komintern ilə əlaqəsi olmamalı idi. Səbəb o idi ki, onların biri-biri ilə ixtilafı var idi. İkinci Komintern Rusiyadan xaricdə, Avropanın hansısa bir ölkəsində yerləşən sosialist məramlı bir təşkilat idi. Lakin 3-cü Komintern Rusiyada yerləşmiş kommunist məramlı idi.

S: Cənabınız kommunizm əqidəsiniz, ya yox?

C: Yox, o əqidədə deyiləm.²⁷

S: Nə səbəbdən əvvəl bu əqidədə olubsunuz, indi bu əqidədə deyilsiniz?

C: Əvvəla, mənim o zaman kommunizm əqidəsinə aid mükəmməl və doğru biliyim yox idi. Bu 7-8 ilin ərzində o barədə çoxlu mütləliyə etdim. Mənə sübut oldu ki, bu əqidə İran üçün çox-çox tezdir. Səbəbi odur ki, İranda kommunizmin təməli olan işçi qüvvəsi yox hesabındadır və millətin əksəriyyətini təşkil edəcək belə bir qüvvənin olacağını 100 il bundan sonra da təsəvvür etmirəm. Ona görə bir iranlı üçün kommunizm təfəkkürü boş xülya və xəyaldır. İkinci dəlil budur ki, ötən 3-4 ildə Bakıda olduğum zaman, qafqazlıların çoxunun iranlılara qarşı fikirlərini müşahidə etdim. Kommunizm iddialarına zidd olaraq, onlar yenə də iranlıları təhqir edirdilər, baxmayaraq ki, Bakının əksər işçiləri iranlılar idi. İran ziyalılarını mühüm işlərə yaxın buraxmırdılar. Bu səbəbdən də onların əqidəsindən soyuqluq hiss edib uzaqlaş-

dım. Üçüncü səbəb odur ki, Qacarlar səltənəti dəyişildikdən sonra İrandan ümidverici xəbərlər gəlmiş və o xəbərlər məndə də ümid yaradırdı. Dördüncü səbəb odur ki, Bakıda olduğum zaman ailəm və güzəranım olduğuna görə, heç bir problem olmadan İrana gəlib və yaşamaq istəyirdim. Bu səbəblərdən özümü bütün partiya təşkilatlarından kənara çəkdim və İrana gəlmək üçün hazırlıq işlərini apardım.²⁸

S: Üçüncü Kominterndən partiya xərcləri üçün verilən məbləğ kimin vasitəsi ilə çatdırılırdı?

C: 3-cü Kominterndən verilən hər hansı puldan xəbərim yoxdur. Elə bir məsələ olsa da, adı çəkilən İsmayılın vasitəsi ilə olmuşdur.

S: Partiya təşkilatlarının xərcləri yoxdurmu?

C: Bildiyimə görə partiya xərclərinin bir qismi gərək ki, üzvlük haqlarından ödənilsin. Üzvülük haqlarının partiya xərclərinə kifayət edib-etməyəcəyini bilmirəm.

S: Bu işə kim baxırdı?

C: İsmayıl Fars məsul katib idi.

S: Müdiriyyət heyətinin məsulu kimdi?

C: Katib idi.

10

Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi 28 ordibeheşt 1310 (19 may 1931)

S: Şaban xan Kavəni tanıyırsınız mı?

C: Tanımıram.

S: Şaban xan adında kimsəni tanıyırsınız mı?

C: Şaban xan adında da kimsəni tanımıram.

S: Siz Əli Şərqi görmək üçün “İqtisad qonaq evi”nə təşrif aparmışdınız?

C: Yox. Əsla getməmişəm.

S: Əli Şərqi desə ki, cənabınız “İqtisad qonaq evində” onun otağına gedibsiniz, təsdiq edirsinizmi? Onda bu haqda danışın.

C: “İqtisad qonaq evi”ni tanımıram və mən ora getməmişəm.

S: Əli Şərqi and içsə və təsdiq etsə, onun dediklərinə qarşı nə dəliliniz olardı?

C: Əgər Əli Şərqi o cür desə, əlbəttə yalan danışır.

S: Hansı dəlil əsasında?

C: Yalanın ki, dəlili yoxdur.

S: Siz hansı dəlil əsasında bəyan edirsiniz?

C: Dəlilim odur ki, getməmişəm.

S: Əli Şərqi də sizin oraya getdiyinizi desə, öz dəlilini bəyan edər. Onda bəs onun andı əsaslı dəlildir və sizin öz bəyanatınızda ancaq sözdən başqa dəliliniz yoxdur. Nə buyurursunuz?

C: Əli Şərqi andı mənim üçün dəlil deyil. Mən oraya getməmişəm.

S: Əli Şərqi andən əlavə başqa şəxs and içsə, onda aydındır ki, siz danırırsınız?

C: Mənim getmədiyim üçün min nəfər də gəlib desə ki, mən oraya getmişəm, təsdiq edə bilmərəm, çünki, getməmişəm.

Şaban xan Kavə ilə Mir Cəfər Pişəvərinin üzləşdirilməsi

S: Şaban xan, sağ tərəfinizdə oturan şəxsi tanıyırsınızmı?

C: Hə.

S: Adı nədir?

C: Pişəvəri.

S: Onunla necə tanış oldunuz?

C: Ötən il məhərrəmliyə yaxın Qarajdakı “İqtisad qonaq evində” Əli Şərqinin mənzilinə getdim. Əlinin otağında oturmuşduq. Bu gəldi bizimlə və Əli ilə söhbət etdi və dedi ki, sabaha maşın tapın, siz Əli ilə gedirsiniz Rusiyaya. Mənə 50 tümən yol xərci verdi və Əliyə də pul verdi, sonra getdi. Daha onu görmədim.

S: O görüşdən qabaq onu görmüşdünüzmü?

C: Əsla görməmişdim.

S: Mir Cəfər Pişəvəri, Şabanın bəyanatını eşitdiniz. İndi nə deyirsiniz?

C: Hə, eşitdim. Əvvəla, onun bəyanatı yalandır. O səbəbdən ki, mən onu məhbəsdən başqa heç bir yerdə görməmişəm.

S: Hansı dəlilə görə yalandır. Dəliliniz varsa, buyurun?

C: Ona görə ki, görməmişəm və indiyədək onun adını da eşitməmişəm. Necə deyə bilərəm, o düz danışır.

S: Əgər Əli Şərqi də Şaban kimi sizin qarşınızda yuxarıda deyilənləri təsdiq etsə, qəbul edərsiniz ?

C: Bu şəxsin, kənarımda oturan Şabanın, mənimlə əsla əlaqəsi yoxdur ki, gəlib belə bəyanatla çıxış edir və mən haradan inana bilərəm ki, Əli Şərqi və yaxud 20 nəfər başqa adam belə bəyanatla yalan deməyəcəklər. Bunlara baxmayaraq, Əli

Şərqi bu şəxs kimi yalançı və vicdansız olduğunu və belə bir məzmununda çıxış edəcəyini təsəvvür etmirəm.

S: Siz onun bəyanatını qəbul etmədən öz fikrinizi bildirirsiniz. Ya gərək onun dediklərini qəbul edəsiniz, ya da mövcud qaydalar əsasında dəlillə onları rədd edəsiniz. Əgər Əli Şərfinin sizin haqda dediklərini qəbul edirsinizsə, onda o gətirilsin və sizin qarşınızda məsələnin nə olduğunu ətraflı izah etsin. Əgər siz onları qəbul etsəniz...

C: Əvvəla, mən söylədim ki, öz dediklərimdən başqa kimsənin bəyanatını qəbul etmirəm. Bir də söylədim ki, təsəvvür etməz idim Əli də bu şəxs kimi hərəkət etsin. Əgər belə danışsa, əlbəttə, onda hər şey əksinədir. Olan hadisələrə aid söylənilənlər səni sevindirərdi.

S: “Səni sevindirər” sözümdən məqsədiniz kimdir?

C: Sizə xitab edirəm ki, mənim bütün bəyanatımı məntiqlə hesab edirsiniz.

S: Siz öz bəyanatınızı məntiqli hesab edirsiniz, yoxsa yox?

C: Mənim bəyanatım tamamilə məntiqə uyğundur.

S: Əgər dediyiniz kimi sizin bəyanatınız tamamilə məntiqə uyğundursa, iki şahidin biri Şaban və o birisi Əli Şərfinin bəyanatlarına qarşı rədd etmə dəliliniz nədir? Dediklərin gərək məntiqə uyğun olsun, ya gərək təsdiq edəsiniz və ya məntiqə və ağıla əsaslanıb rədd edəsiniz.

C: Əgər mən kənarımda oturan bu şəxsi yaxşıca tanısaydım, onda onun qondarma bəyanatını qəbul edərdim. Əli Şərqi isə hələ burda deyil ki, onun dediklərini rədd edəm. Onda bəs məndən daha başqa nə məntiq istəyirsiniz?

11

Daxili İşlər nazirliyi
Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi
Siyasi idarə. Nota, tarix 2 tir 1310 (24 iyun 1931)
Raport

Saxlanılan siyasi məhbus Mir Cəfər Pişəvərinin milli bankda 110 tümən pulu olmuşdu. Onun ailəsi xərclik baxımından ağır vəziyyətdə olduğundan, o puldan 100 tümənini həyat yoldaşına vermək üçün banka müraciət etmişdir. Əhvalat nəzərinizə çatdırılır. Məsləhət olarsa, onun haqqında qərar verərdiniz.

Dərkənardə yazılıb: “təqdim olundu, qərar verilsin”. Gün 10/5 (imza oxunulmur).

Ərizə

Hörmətli İttilaat (Təhlükəsizlik) idarəsinin rəisi. Xahiş olunur, bu ərizənin əlavəsində olan 100 tümən məbləğində bir ədəd çeki, ailəmin xərcləri üçün xanıмым tərəfindən bankdan alınmasına icazə verəsiniz. 23 iyun 1930. Mir Cəfər Pişəvəri.

Dərkənar: Bu ərizədə qeyd olunmuş 100 tümən məbləğində bir ədəd bank çekini aldım.

İmza:

Məsumə (Pişəvərinin həyat yoldaşı).

12

Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi
Cənab Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi
Mən iddialara sübut istəyirəm
Nömrə 1, Tarix: 5 tir 1310 (27 iyun 1931)

S: Keçmiş üzləşdirmədə gördüyünüz kimi, Şaban xan Kavə sizin haqqınızda dedi ki, cənabınız ona bir miqdar pul verib, onu İran fəhlələri tərəfindən Rusiyaya, dünya fəhlələrinin beynəlmiləl toplantısına göndəribsiniz, bu haqda nə deyərdiniz?

C: Üzləşən zaman dediyim kimi, adı çəkilən şəxslə mənim heç bir zaman tanışlığım olmamışdır və onun dedikləri doğru deyil, yalandır.

S: Hansı dəlilə əsasən onun dediklərini rəd edirsiniz ?

C: Onu tanımadığıma görə, burada heç bir dəlil lazım deyil.

S: Şəms Vahabov tanıyırsınız mı?

C: Tanımıram.

S: Əgər Şəms Vahabov desə ki, o cənabınızdan maliyyə yardımını alıb və bu pulla nümayəndə kimi Rusiyaya gedib, qəbul edərsiniz, yoxsa yox?

C: Yox. Çünki mən elə bir şəxsi də tanımıram.

S: Əgər məlum olsa ki, şəxsi tanıyırsınız və onunla tanış olduğunuzu təsdiq etsəniz, onda qəbul edərsiniz mi?

C: Xahiş edirəm, onu çağırırsınız, bəlkə nə vaxtsa onu şəxsən görmüş olam.

S: Siz Əli Şərqini tanıyırsınız mı ?

C: Hə, tanıyıram.

S: Əli Şərqi həmin Şəms Vahabovdur. Bu vəziyyətdə onun dediklərini qəbul edərdinizmi?

C: Mən Əli Şərfinin başqa adının olduğunu birinci dəfədir ki, eşidirəm. Belə bir vəziyyətdə mən indiyədək ikinci adını məndən gizlətməmiş şəxsin sözünü təsdiq edə bilərəmmi?

S: Siz Yusif xan Tacbəxşi tanıyırsınızmı?

C: Hə, tanıyıram.

S: Onun sizə görə dediklərini qəbul edirsinizmi?

C: Mən bilmirəm, o nələr deyib.

S: Siz İranda kommunist fırqəsinin təşkilatçılarından olub-sunuz və o yolda lazımi işləri görürsünüz?

C: O, düz demir.

S: Hansı dəlilə görə düz demir?

C: Ona görə ki, mən 1924-cü ildən bəri heç bir siyasi təşkilatlarda iştirak etməmişəm.

S: Siz doktor Salamullahın bəyanatını qəbul edirsinizmi?

C: Hansı mövzu haqqında?

S: Fırqəyə aid təşkilat mövzusu haqqında.

C: Mən təsəvvür etmirəm, doktor Salam belə bəyan etmiş olsun. Çünki, o mənim siyasi işlərə əsla dəxalət etmədiyimi bilir.

S: O, bu haqda nələrsə desə, qəbul edərsiniz?

C: Əgər desə, olanların həqiqətə uyğunluğu yoxdur.

S: Beləliklə, cənabınızın iddiasını sübut etmək üçün nə dəliliniz vardır?

C: Mənim iddiam yoxdur. İddia təkəcə sizin tərəfinizdəndir və mən özümü müdafiə edirəm.

S: Siz Məşədi Cəfər Türkü tanıyırsınızmı?

C: Tanımıram.

S: Siz Məhəmməd xan Ənzabini tanıyırsınızmı?

C: Hə, Bakıdan tanıyıram.

S: Əgər o sizin firqəyə aid işlərə dəxalətiniz haqqında nələrisə söyləsə, qəbul edərsiniz, yoxsa yox ?

C: Mən özüm özümü yaxşı tanıdığımıza görə, başqa şəxslərin dediklərini qəbul edə bilmərəm. Buyurduğunuz şəxslərin yaxalandığı ehtimaldır və onlar öz mənafeələrini qorumaq üçün ola bilsin ki, məni siyasi işlərdə ittiham etsinlər.

S: Bu qədər şahidlərin bəyanatı müqabilində sizin dediklərinizin sübutu üçün dəliliniz nədir?

C: Mən söylədim ki, buyurduğunuz şəxslərin bir neçəsini əslən tanımıram, yəni onlar hansı şəraitin təsiri altında o cür düz olmayan bəyanatlar veriblər. Yaxşı olardı ki, özləri mənim hüzzurumda hazır olsun və mən onlara qarşı özümü müdafiə edə bilim.

S: Nə fərqi var. O müdafiəni indi də buyura bilərsiniz?

C: Fərqi ondadır ki, mən onlardan iddialarının sübutu üçün dəlil istərdim və inanıram ki, iddialarının sübutu üçün dəlilləri olmayacaq.

Daxili İşlər Nazirliyi, Mərkəzi Polis idarəsi
Mir Cəfər Pişəvəri qovluğunun izahı
Sıra: 7, qovluq: 94, №: 17/4/22/12877/2304
Cild: 2, il: 1310 (1931)

1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Məmur raportunun üzü
22 Fərvərdin 1309 (11 Aprel 1930)

Cənab Mirzə Cəfər Pişəvərini öyrənmək məqsədi üçün Məarif (təhsil) nazirliyi tərəfindən “İttihad” adlı iranlılar məktəbinə müdir vəzifəsinə təyin edilərək Bakıya getmiş Mirzə Mayıl Tuysərkaninin yanına gedildi. Mirzə Mayıl Tuysərkaninin İran məktəbində kommunizm məramının yayılmasına qarşı və fars dilinin inkişafı uğrunda ciddi səyləri olmuşdur. Sovet dövləti müxtəlif vasitələrlə ona qarşı maneələr yaratmış və bir dəfə də onu terror etmişlər ki, güllə ayağına dəymişdir. Məcburən Bakıdan qayıtmalı olmuşdur. Lakin o, bu şəxslərin əksərinin əhvalatlarını yaxşı bilir. Onun dediyinə görə, özünü Cavadzadə və Pərviz adı ilə tanıtdırmış Mir Cəfər Pişəvəri bir müddət Dehqanın (indi satış mərkəzində rusların bankında işləyir) müdirliyi altında “Həqiqət” qəzetində kommunist yönümlü məqalələr yazdı. Rusiyaya gedir, Bakıda “Əkinçi” qəzetinin müdiri olmuşdur və Sovet dövləti tərəfindən kommunist cəmiyyəti qurmaq üçün İrana gəlmiş, cəmiyyət qurmaq və kommunizm məramını təbliğ etmək məqsədi ilə ilk başlanğıcda Tehranda “Fərvərdin”

adlı kitabxana yaradır. Polis işçilərinin nəzarəti və qorumağı nəticəsində məqsədinə çata bilməmişdir. Çarəsiz olaraq, kitabxananı tərk etmiş və SSRİ məktəbinə müəllim vəzifəsində daxil olmuşdur. Neçə müddət olar, onu görməyibdir.

Dərkənardə imza. Transkripsiya əsli ilə düzdür. İmza

2

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Baş Polis idarəsinə Məruzə raportunun üzü 18 Fərvərdin 1310 (8 Aprel 1931)

Raport. Mir Cəfər Pişəvəri. Sabiq Cavadzadə və Pərviz adları ilə tanınmış, Bakıda tərbiyə almışdır. Mövcud sənədlərə əsasən, Mir Cəfər 1925-ci ildə İran Kommunist Partiyası ilə Moskvada yerləşən 3-cü Komintern aralarında əlaqələndirici və pul çatdıran vasitə olmuşdur. Bu komitə gizli olmuş və o tarixdə yaxalanmış və izlənilmişdir. Öz dediyinə əsasən, keçmişdə kommunizm əqidəsində olmuşdur, lakin indiki halda o məramdan üz döndərmiş, İrana gəlmiş, kitabxana açmış, sonra isə SSRİ məktəbinin müəllimi olmuşdur. Son zamanların tədqiqata əsasən məqsədi aydın olmayan 100 түmən məbləğində bank çekini Əli Şərqiyyə vermiş, belə ki, Əli də kommunist olmaqda şübhəlidir. Digər tərəfdən Mir Cəfərin bu məbləği borc verməsi onun maliyyə vəziyyətinə uyğun gəlməyən məsələdir. Yuxarıdakı cəhətlərə görə, doğma adını dəyişmişdir ki, dövlət məmurları başa düşməyiblər və 40 түmən məbləği doktor Salamullaha veribdir ki, o da rusların güclü adamlarından biridir və özünü Cavid Sabit adı ilə tanıtdırmışdır.

İmza yeri:

Transkripsiya əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur.

3

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Pəhləvi Saray Nazirliyinin qeyd etdiyi məktub

No: 1/2200, tarix: 28 Fərvərdin 1310 (18 Aprel 1931)

Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Pişəvərinin Məsumə adlı həyat yoldaşı şikayət edir ki, onun əri 4 ay müddətindədir ki, günahsız məhbəsdədir və onun ərizələrinə isə məhəl qoyulmur. Xahiş olunur, saxlanılma səbəbini və məsələnin mahiyyətini aydınlaşdırin. Şikayət edən cavab almaq üçün israrlıdır.

İmza yeri.

Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur.

3/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Pəhləvi Saray Nazirliyinə göndərilən sənədin üzü

No: 755/330, tarix: 9 Ordibeheşt 1310 (30 Aprel 1931)

Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Peşəvəri haqqında 30 Aprel 1931-ci il tarixində yazdığınız hörmətli ərizənizlə əlaqədar, qeyd olunur ki, o keçmişdə bir sıra kommunist cərəyanlarına daxil olmuşdur, lakin son zamanlar öz bəyanatına və bilgisi olan şəxslərdən biri kimi XİN-in işçisi Firidun xanın apardığı araşdırmalara əsasən o Kommunist Partiyasından deyildir. **Məsləhət olsa, əgər əmr etsəniz, ondan istifadə etmək məqsədi ilə buraxılsın və gizlicə göz altına alınsın. Əgər faydalı olursa və həqiqətən partiyadan xaric olduğu məlum olarsa, olsun. Lakin əgər keçmişdəki kimi pis əməllərinə**

qayıtsa, yenidən yaxalansın və saxlanılsın. Sizin mübarək nəzərinizdən asılıdır.

İmza yeri.

Dərkənardə. Transkripsiya mətn ilə düzdür. (İmza oxunulmur).

4

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Pəhləvi Saray Nazirliyindən göndərilən sənədin üzü
No: 801, tarix: 23 Ordibeheşt 1310 (14 May 1931)

Gizli. Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Pişəvəriyə aid, No: 755/330, tarix: 14 May 1931 məktub haqqında, mübarək qədəmli həzrətlərin diqqətinə çatdırıldı. **Mərhəmət icazəsi buyurmuşlar, belə ki, o hörmətli idarənin göndərdiyi məktubda təklif edildiyi kimi davranılsın və işarə etdiyiniz şəxsi azad edin.**

Pəhləvi Saray Naziri. İmza

Dərkənardə. Baş polis idarəsinin əlyazısı.

Nəzəri raport edin.

Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

4/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Pəhləvi Saray Nazirliyinə göndərilən sənədin üzü
No: 620, tarix, 2 Xordad 1310 (24 May 1931)

Gizli. Birbaşa. Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Pişəvəriyə aid, No: 620, hörmətli məktubunuz haqqında, qeyd olunur ki, **son**

günlər ona qarşı əldə edilən dəlillər və sənədlərə əsasən, onun mühüm agent olduğunu və Tehranla Moskva arasında vasitə olduğunu çatdırıram və qeyd edirəm ki, bir neçə ay öncə 2 nəfərin yol xərcini verməklə onları konqresdə iştirak etmək üçün Tehrandan Rusiyaya göndərmişdir. Ona görə tədqiqatı təkmilləşdirmək və məsələni aydınlaşdırmaq üçün, hələ onu buraxmaq olmaz.

Dərkənardə. Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur.

5

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Şahənşahın xüsusi dəftərindən göndərilən Pişəvərinin yoldaşının teleqrafının üzü

Bəndələrin müqəddəs Astanası, ülvi və pak Əlahəzrət Pəhləvi Şahənşahına, canımız ona qurban. 9 aydır ərim Mir Cəfər Pişəvəri polis idarəsində saxlanılır və onun necə olacağı bəlli deyil. Mən və uşağım onun gündəlik maaşı ilə yaşayırdıq, lakin zəlil və bədbəxt günə düşmüşük. Hər hansı vəzifə sahibinə müraciət edirik, aydın cavab vermirlər. İndi isə sonuncu sığınağa və məzlumların pənah yerinə üz tutub və acizənə yalvarırıq ki, bir iranlı ailəsini bədbəxtlikdən çıxarmaq üçün şahənşahın əmrləriniz verilmə şərafinə nail olsun.

Məsumə.

Dərkənardə. Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur.

5/1**Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi****Şahənşahın xüsusi dəftərinin məktubunun üzü****No: 5362, tarix: 6 Şəhrivər 1310 (29 Avqust 1931)**

Başlıqdan sonra. Məsumə adlı, Mir Cəfər Pişəvərinin həyat yoldaşı, Tehrandan, ərinin həbsdən xilasını tələb etdiyinə dair, qurban olduğumuz mübarək qədəmlərin hüzuruna təqdim etdiyi teleqramın üzü göndərilir. Mübarək qədəmli Əlahəzrətə məruzə etmək üçün onun ərinin nə səbəbdən həbs olunduğunu aydın buyurun. Şahənşahın xüsusi dəftərinin rəisi. İmza yeri

Həzrəti Əcəlin bəndələrinin dəst-xətti (ehtimal var ki, məqsəd polisin ondakı rəisi general Hüseyn Ayrımdır): Əgər cavab verilibsə, yazılsın, ... (*rəqəm oxunmur – red.*) nömrəyə baxın, əgər göndərilməmiş digər məlumat əldə edilibsə, raport olunsun. Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

5/2**Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi****Pəhləvi Saray Nazirliyinə göndərilən sənədin üzü****No: 14/2249, tarix, 14 Şəhrivər 1310 (6 Sentyabr 1931)**

Başlıqdan sonra. 5362 sayılı hörmətli məktubunuz ilə əlaqədar, Məsumə adlı, Mir Cəfər Pişəvərinin həyat yoldaşının teleqrafı haqqında məruzə olunur ki, o kommunistlərin mühüm iş aparan şəxslərindən biridir ki, Bakıda həmin məramın inkişafı uğrunda xeyli müddət çalışmışdır. Soyadı Pərviz Cavadzadədir. Tanınmasın deyə, sicilini dəyişərək, neçə müddətdir Tehrana gəlmiş və komitə qurmaq üçün məşğul olmuşdur, Moskva ilə

Tehran arasında vasitə olmuşdur, habelə bir neçə ay öncə işçilər (*fəhlə - red.*) konqresində iştirak etmək üçün fəhlələrdən iki nəfərini çoxlu miqdar pul xərcləməklə Rusiyaya göndərmişdir və Tehrandə kommunist məramının inkişafı üçün Rusiya Kommunist Firqəsi tərəfindən xərclənəcək pullar, onun vasitəsi ilə ödənilirmiş. İmza yeri.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

6

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Pişəvərinin yoldaşının teleqrafının üzü

Şahənşahın xüsusi dəftərindən göndərilən, No: 39

Qüdrətli, şövkətli, Əlahəzrət Şahənşah Pəhləvinin mübarək qədəmlərinə canımız qurban. 7 Oktyabr 1931-ci il tarixində mübarək qulluğunuza ərizə verib ərim Mir Cəfər Pişəvərinin buraxılmasını xahiş etmişdim. Bir ilə yaxındır ki, mənim ərim etinasız (*diqqətsiz – red.*) bir vəziyyətdə həbsdədir, mən biçarə və kiçik oğlumuz ən pis, bədbəxt və fəlakətli vəziyyətdə yaşayırıq. O ədalətli əlahəzrətdən başqa sığınacaq və pənah yeri yoxumuzdur. Mən biçarənin ərizəsini hörmətli polis idarəsinə göndərib və 12.10.1931-ci il tarixli 8223 sayılı cavabı mənə veriblər. Polis idarəsinə nə qədər müraciət etsəm də, heç bir cavab ala bilməmişəm. Acizcəsinə Sizin şahlıq qədəmlərinizin torpağına yalvarıram, mənim və kiçik uşağımın halına rəhm buyurub, ərimin azad edilməsi üçün əmr və qərar verin.

İmza yeri.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

6/1**Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi****Xüsusi dəftərin məktubunun üzü****No: 7998, tarix: 9 Azər 1310****(1 Dekabr 1931)**

Başlıqdan sonra. 5262 sayılı məktubla əlaqədar. Pişəvərinin yoldaşı Məsumə xanımın ərinin azad edilməsi üçün təkrar teleqraf müraciəti qapalı olaraq göndərilir. Belə ki, qadağan edin. Təkrar ərizə yazmasın deyə, ona lazım olan cavab yazılsın.

İmza yeri

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

6/2**Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi****No: 501/4705, tarix: 24 Azər 1310****(16 Dekabr 1931)**

Başlıqdan sonra. Hörmətli 7998 sayılı məktubla əlaqədar. Mir Cəfər Pişəvərinin yoldaşı Məsumə xanımın teleqrafına dair məruzə olunur ki, onun saxlanılma səbəbi 6 Sentyabr 1931-ci il tarixli, 2249/14 sayılı məktubla diqqətinizə çatdırılıb və o qadına isə təkrar ərizə yazmasın deyə, xəbərdarlıq edilib.

İmza yeri

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

7

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü

No: 6226/8843, tarix: 6 Dey 1310 (28 Dekabr 1931)

Başlıqdan sonra. Hörmətlə diqqətinizə çatdırılır ki, Tehrandə oturan Cavadzadə adlı kitab satanın keçmiş barədə məlumat tələb olunur.

İmza yeri

Dərkənardə: əslilə düzdür. İmza oxunulmur

7/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Təbriz Polis idarəsinə göndərilən sənədin üzü

No: 5563/675

Başlıqdan sonra. 6226/8843 sayılı raporta baxıldı. Kitab satan Cavadzadə Mir Cəfər Pişəvəri ABŞ və “Fərvərdin” kitabxanasının müdiri və mərkəzi komitənin üzvlərindən biridir və bir müddətdir saxlanılır.

İmza yeri

Dərkənardə: sənəd əslilə düzdür. İmza oxunulmur

7/2

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü

No: 7164/100028, tarix: 19 Esfənd 1310 (10 Mart 1932)

Başlıqdan sonra. ABŞ və “Fərvərdin” kitabxanasının müdiri Cavadzadə Mir Cəfər haqqında 5563/675 sayılı yazıya baxaraq,

mübarək hüzurunuza çatdırmaq istərdim ki, son günlərdə Teh-randan qayıtmış sabiq siyasi müttəhim Zeynal Sərbazzadənin raportuna əsasən, Məşədi adı ilə tanınan Məşədi Cəfər Kavi-yan onunla görüşmüş və söhbət zamanı Cavadzadə adlı şəxsin barəsində soruşmuşdur. Yuxarıdakı yazı bizə çatandan sonra, Məşədi Cəfərdən izahat alındı və yuxarıda adları çəkilən iki şəxsi əsla tanımadığını bəyan etdi. Olanlar mübarək hüzurunuza çatdırılır, bəlkə qərar versəniz və əmr buyurarsınız, Cavadzadə Mir Cəfərdən (*Seyid Cəfər Pişəvəri nəzərdə tutulur – red.*) Məşədi Cəfər ilə onun yoldaşlarını tanıdığı yaxud tanımadığı barədə izahat alınsın, bəlkə Məşədinin bəyanatının düz-yalan olduğu aydın olsun.

İmza yeri

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

8

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Səhiyyə idarəsinə göndərilən sənədin üzü

No: 1301/730, tarix: 15 Mordad 1311 (6 Avqust 1932)

Səhiyyə dairəsi. Siyasi müttəhim Mir Cəfər Pişəvəri neçə gündür diş ağrısından şikayət edərək onun mükəmməl müalicəsi üçün laqeyd olduğumuzu bəyan edir. İdarənin diş həkimi tərəfindən onun müayinəsini və dişinin müalicəsini təşkili barədə göstəriş verin, bəlkə şikayətinə son qoyulsun.

İmza yeri

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

8/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Səhiyyə idarəsi raportunun üzü

Tarix: 16 Mordad 1311 (7 Avqust 1932)

Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Pişəvərinin müalicəsi ilə əlaqədar 1301/730 sayılı raportla bağlı lazımı izahatlar idarənin diş həkimi doktor Calala yazıldı, belə ki, həbsxananın bölmə səhiyyə idarəsinin nəzarəti ilə onun dişinin müalicəsinə təcili əməl olunsun.

İmza yeri

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

9

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Mir Cəfərin həyat yoldaşının ərizəsinin üzü

Başlıqdan sonra. Böyük və taysız Şahənşah Əlahəzrət Pəhləvinin zatına canımız qurban. Allaha and verirəm, mənim ərizəmə diqqət yetirin. İki il bir aya yaxındır ki, mənim ərim Mir Cəfər Pişəvəri təqsirsiz olaraq saxlanılır, mənimlə oğlumun var-yoxumuz məhv olubdur. İki aya yaxındır ki, hər ikimiz xəstəyik və azdan-çoxdan bizə baxan anam da aciz olubdur; ona görə o yenilməz məqama pənah gətirməkdən başqa çarəmiz yoxdur. Sizə acizənə yalvarıram, mənim ərimi azad edəsiniz, yaxud biz iki nəfərin rahatlığı üçün bir çarə qılasınız.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur.

9/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Baş Polis idarəsinə göndərilən raportun üzü
Tarix: 12 Bəhmən 1311 (1 Fevral 1933)

Raport. Mir Cəfər Pişəvərinin yoldaşı Məsumə xanımın məruzəsi ilə bağlı qərar veriblər ki, Mir Cəfərin keçmişi barədə məlumat hüzurunuza çatdırılsın. Mir Cəfərin keçmişi barədə məlumat hörmətlə diqqətinizə çatdırılır. Hörmətlə bildirilir ki, Pişəvəri İran Kommunist Firqəsinin məsul katibi olmuş və firqə təşkilatının inkişafı məqsədi ilə gələn pullar bu şəxsin vasitəsi ilə xərclənmiş və İranda, Rusiyada olan müddətdə öz missiyası və kommunist məramının inkişafı uğrunda çox cəhdlər etmiş və onun müdaxiləsinin bütün yoldaşları tərəfindən təsdiq olunduğuna baxmayaraq, inkar edərək durur. Əhvalat hər hansı əmr və qərar vermək üçün diqqətinizə çatdırılır.

İmza yeri.

Dərkənard: Baş Polis İdarəsinin rəisinin əlyazısı: “Adaya göndəriləcəkdir”.

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

10

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Pəhləvi Xüsusi Dəftərindən göndərilən
Məsumənin tərcümeyi-halının üzü

Başlıqdan sonra. İki il üç aya yaxındır ki, bir kiçik uşaqla böyüksüz və maaşsız qalmış, ərim Mir Cəfər Pişəvəri Polis İdarəsində saxlanılmış, özüm isə çoxlu bədbəxtlik və qəmin

ucbatından neçə aydır xəstə vəziyyətindəyəm. Bu unudulmaz gündə, İranın qurtuluş günündə, ülvi Əlahəzrətin müqəddəs hüzuruna yalvarıram, sizə canlarımız qurban olsun, müqəddəs Allahın başçılıq etdiyiniz bəndələrinə xatir özüm və kiçik uşağımı nəzərə alıb rəhm edəcəyinizi gözləyirəm.

İmza yeri.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

10/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Şahənşahın Xüsusi Dəftərinə göndərilən sənədin üzü
No: 1116/60, tarix: 26 Fərvərdin 1312 (15 Aprel 1933)

Başlıqdan sonra. Mir Cəfər Pişəvərinin yoldaşının (13)12/1/26/670 sayılı ərz-hal müraciəti təqdim olunur. Əmr verin, No: 14/2249 sayılı 6 Sentyabr 1931-ci il tarixli müraciət olunsun.

İmza yeri.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

11

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Badkubə konsulluğun raportun üzü
Tarix: 29 Ordibeheşt 1313 (19 May 1934)

Əldə edilən xəbərlərə əsasən, təhlükəsizlik məmurlarının gizli əməliyyatları və təşəbbüsləri vasitəsi ilə izlənilmiş və indi həbsdə saxlanılan Cavadzadə Xalxali və iki nəfər digər türk dilli Kərimov və Həsənov adlı şəxslərin kimliyi və keçmişləri

haqqında aparılan tədqiqata görə, onlar tamamilə SSRİ məmuru və agentı olmuşlar. Belə ki, onlara SSRİ məqamları tərəfindən hər cür maddi və mənəvi yardım göstərilmişdir. Xüsusilə, bir kərə onların Həzrəti Şah Əbdüləzim məntəqəsində bir qıza qarşı etdikləri təcavüzkar əməliyyatları az qalmışdır, faş olsun və onların yaxalanması ilə nəticələnsin. Onlar təbliğat işləri üçün ayrılmış vəsaitdən 400 tımən məbləğində pulu götürmüş və susdurmaq məqsədi ilə qeyd olunan qızın adamlarına vermişlər. Bu mövzu Tehrandakı digər agentlər tərəfindən buraya xəbər verilmiş və düzgün yoldan öyrənilmişdir, demək lasımdır ki, Kaşana sürgün edilmiş Salamullah Xalxali isə qəti olaraq bunların agenti olmuş və o qızın ismətinə təcavüz olunan zaman orada iştirakı olmamışdır. Baş konsul Mərzban

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

11/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Xarici İşlər Nazirliyi məktubunun üzü

No: 570, tarix: 12 Xordad 1314 (3 İyun 1935)

Başlıqdan sonra. Cavadzadə Xalxali və iki nəfər digər Kərimov və Həsənov adlı şəxslərin kimliyi və keçmişləri haqqında Bakıdan Şahənşah Baş konsulu tərəfindən göndərilmişdir ki, onun üzü o idarəyə göndərilir.

Xarici İşlər Naziri tərəfindən. İmza yeri.

Dərkənardə: Bakıdakı konsulluğun raportunda dərc olunmuş işdə hər üç şəxsin siyasi idarədə qovluqları vardır. Mir Cəfər Pişəvəri olan Cavadzadə saxlanılıb və digər iki

şəxs Rusiyadadırlar. İş kommunist firqəsinin qovluğunda saxlanılısın.

Möhür və imza

Doktor Salam isə Kaşana sürgün olunmuşdur.

Əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

12

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü

No:76, tarix: 15 Xordad 1312 (5 İyun 1933)

Başlıqdan sonra. Hörmətlə mübarək hüsurunuza çatdırılır ki, Rəhbər Saninin, Məşədi İbrahimin, Təbriz kommunist şəkəkəsinin üzvlərindən Zeynal Sərbazzadənin verdikləri raportlara əsasən, deyəsən, indi Tehranın Laləzar küçəsində kitabxanası olan Cavadzadə adlı birisi neçə il öncə Rusiyada olmuş, Kommunist Firqəsinin üzvü olmuş və orada önəmli öhdəlikləri olmuşdur. 1928-ci ildə İranın Kommunist Firqəsi nümayəndəsi tərəfindən Moskvaya çağırılmış və ümumi konfransda İranın Kommunist Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinə seçilir və həmin ildə İrana qayıtmış və İranın Kommunist Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinin üzvlüyünü daşımışdır və onun iki nəfər qardaşı isə həmin ildə İran daxilində bir sıra əməliyyat aparmaq məqsədi ilə müxtəlif vəzifələrdə İrana göndərilmişlər.

İmza yeri

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

13

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Məsumənin teleqrafının üzü

Tarix: 12 Mehr 1313 (4 Oktyabr 1934)

Əlahəzrət Şahənşahın ülvi dərğahına ərz edilir ki, 5 ildir, mənim ərim Mir Cəfər Pişəvəri heç bir təqsiri olmadan asılı vəziyyətdə həbsdədir, mənimlə 9 yaşlı bir uşağım çox zillətli və çətin yaşam sürürük, sizi böyük Əlahəzrətin canına and verdirirəm, işə baxış üçün əmr verib və onu əfv edəsiniz.

Məsumə

Ünvan: Fərhəng küçəsi, Şeydainin evi

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

13/1

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi

Şahənşahın Xüsusi Dəftərindən göndərilən sənədin üzü

No:6089, tarix: 14 Mehr 1314 (7 Oktyabr 1935)

Mərkəzi Polis idarəsi. Məsumə adlı xanım Əlahəzrət Şahənşahın ülvi dərğahına teleqrafla ərizə təqdim etmiş və əri Mir Cəfər Pişəvərinin həbsdən azad edilməsini tələb etmişdir. O teleqraf paketlə göndərilir. Mir Cəfər Pişəvərinin kim olduğunu və nə üçün həbs olunduğunu araşdırıb məlum verərdiniz və Şahənşahın Mübarək dərğahına ərz etdirmək üçün mövzunu elan edərdiniz.

Şahənşahın Xüsusi Dəftərinin rəisi.

İmza Hüseyn

Dərkənard: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

13/2

Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi
Şahənşahın Xüsusi Dəftərinə göndərilən sənədin üzü
No: 15032/942

Gizli. Birbaşa. Başlıqdan sonra. 6089 sayılı məktubla əlaqədar. Mir Cəfər Pişəvərinin yoldaşı Məsumə xanımın teleqrafının özünü təqdim edərək, nömrə 14/2249 sayılı 6 Sentyabr 1931-ci il tarixli məktubda deyildiyi kimi, o, kommunistlərin mühüm iş aparan şəxslərindən biridir və Bakıda Cavadzadə adı ilə tanınmış və məramın inkişafı uğrunda xeyli müddət çalışmışdır. 5 il öncə Tehrana gəlmiş və soyadını “Pərviz”dən “Pişəvəri”yə çevirmiş, komitə qurmaq üçün məşğul olmuşdur, Moskva ilə Tehran arasında vasitə olmuşdur, habelə işçilər (*fəhlələr – red.*) konqresində iştirak etmək üçün fəhlələrdən iki nəfərini çoxlu miqdar pul xərcləməklə Rusiyaya göndərmişdir və Tehrandə o məramın inkişafı üçün Rusiya Kommunist Firqəsi tərəfindən xərclənəcək pullar onun vasitəsi ilə ödənilirmiş.

İmza yeri.

Dərkənardə: əsli ilə düzdür. İmza oxunulmur

PİŞƏVƏRİNİN MÜHAKİMƏ SƏNƏDLƏRİ

(1317-1319 /1938-1940)

1

Zindan idarəsi

(yazan Cəfər Pişəvəri)

Tehran İlkın Məhkəməsinin rəisi. Mövcud qovluğa əsasən siyasi idarə tərəfindən siyasətə qatılmaq ittihamı ilə 8 ildir saxlanılmışam. Nəticədə başsız qalmış ailəmdən heç bir xəbər yoxdur. Əgər mənim qovluğum baxış üçün o idarəyə göndərilibsə, xahiş edirəm, zindan qaydalarına əsasən adamlarımla görüşməyimə icazə verilməsi barədə əmr verəsiniz, heç olmasa 8 ildən sonra onların vəziyyətindən məlumat eldə etmiş olum.

İmza: Mir Cəfər Pişəvəri

Dərkənard: Mir Cəfər Pişəvəri, 226 nömrəli məhbus, siyasi idarə tərəfindən siyasi müttəhim kimi nömrəsiz məktub əsasında asılı vəziyyətdə həbsdədir.

Dərkənard səhifənin yuxarısında: maneəsi yoxdur

2

Ədliyyə Nazirliyi, özəl No 86

yazma tarixi: 26 Mehr 1317 (19 Oktyabr 1938)

Zindan İdarəsi. Tələb olunur ki, siyasi müttəhim Mir Cəfər Pişəvəri Mir Cavad oğlu istintaq üçün ayın 30-u (22 oktyabr 1938-ci il tarixi nəzərdə tutulur – red.) saat 12.30-da Tehran İlkın Məhkəməsində müstəntiq Kamkarın yanında hazır olsun.

İmza: Kamkar 19.10.1938

Zindan İdarəsi

3

Ədliyyə Nazirliyi

Mir Cəfərin istintaq vərəqi və protokolu

Səhifə 1, tarix: 30 Mehr 1317 (22 Oktyabr 1938)

22 Oktyabr 1938-ci il tarixində, günortadan sonra saat 3-də müttəhim Mir Cəfər Pişəvəri şöbədə hazırdır və istintaq olunur.

S: Kim olduğunu söylə.

C: Mir Cəfər Mir Cavad oğlu, Azərbaycanın Xalxalındanam, Tehranda otururam, Həsənabad məntəqəsinin (*rayonunun – red.*) İntixabiyyə küçəsində yaşayırdım. 7 il 2 ay həbsdə qaldığım üçün ev sahibinin adını unutmuşam, mənim soyadım Pişəvəridir. Əvvəllər məhkum olmamışam, İran vətəndaşyam, iranlı və müsəlmanam. Təhsilim, orta məktəbin birinci yarısını bitirmişəm. Müəllim vəzifəsində işləmişəm. Yoldaşım və uşağım vardır. 47 yaşındayam. Qanatabad məntəqəsindən verilmiş şəxsiyyət vəsiqəm vardır.

S: Sizə qarşı kommunist firqəsində üzv olmaq üçün ittiham irəli sürülür. O məsələyə aid istintaq olunursunuz, mühakimələrin təkmilləşdirmə qaydalarının 135-ci maddəsinin şərhinə əsasən xəbərdarlıq verilir, qaydalara riayət edin və izah edin ki, öz ittihamınıza dair siyasi idarədə təşkil olunmuş qovluqdakı bəyanatınızı təsdiq edirsinizmi, yoxsa yox? Savadınız olduğuna görə bəyanatınızı özünüz də yaza bilərsiniz.

C: İstərdim ki, müstəntiq özü mənim bəyanatımı yazsın, mən qol çəkim və siyasi idarədə mənim barəmdə olunan tədqiqatlar təxminən 8 il öncə olduğuna görə prosesi unutmuşam və həmçinin mənim istintaqım təbii şəraitdə keçmədiyinə görə onun düz olub-olmadığını təsdiq edə bilmərəm, onun gedişatını bilmədən, bəlkə razı olmadığım məsələ olarsa, təsdiq oluna bilməz.

S: Tutulub və həbs olunana qədər olduğunuz kommunist firqəsi barədə izahat verməniz lazımdır.

C: Mən həyatım boyu qanuna zidd olan siyasi işlərə daxil olmamışam.

S: Əgər sizin kommunist firqəsində və siyasi işlərdə dəxalətiniz olmayıbsa, indiyədək izlənilib və həbs olunmazdınız. Nəticədə yaxşı olardı ki, kommunist firqəsində öz dəxalətinizi bəyan edəsiniz.

C: Siyasi İdarə məni indiyədək hansı ittiham səbəbindən saxladığını elan etməmişdir ki, nə olduğunu biləm.

S: Siyasi İdarənin raportuna və qovluğa əsasən siz kommunist firqəsi agentlərindən biri olmuş, Rusiya və İranda firqənin üzvü olubsunuz və həmçinin kommunist firqəsinin mərkəzi komitəsinin məsulu və İran kommunist firqəsi ilə Rusiya kommunist

fırqəsi arasında vasitəçi olmuş və Şaban Kavə ilə Əli Şərqiyyə pul verib onları işçilər konqresində iştirak etmək məqsədi ilə Rusiyaya göndəribsiniz və sizin əməkdaşlarınızla məsləkdaşlarınız yuxarıda işarə olunanları təsdiq ediblər. Beləliklə, öz ittihamınız haqda hər nə müdafiəniz varsa, bəyan edin.

C: Birincisi, mən kommunist fırqəsinin üzvü olmamışam. İkincisi isə, Əli Şərqi ilə üzləşən zaman sübut olundu ki, mən onu Rusiyaya göndərməmişəm və onun getdiyindən heç xəbərim yox imiş və Əli Şərqi də mənimlə üzləşəndə bu cərəyanı təsdiq etmişdir. Mən polis idarəsi müstəntiqinin hüzurunda və Şaban Kavə ilə üzləşəndə kifayət qədər dəlillərlə sübut etdim ki, onunla heç bir əlaqəm olmamışdır və onu tanımadım. Mümkün olmayan halda, mənimlə məsləkdaş olan şəxslərin olduğundan və mənə qarşı ola biləcək çıxışlarından hələ xəbərim yoxdur. Səbəb odur ki, onların əsassız bəyanatının inkar edilməsi üçün indiyədək hələ də o qovluq haqqında məndən tədqiqat aparılmamışdır.

S: Siz Bakıya və Rusiyaya neçə dəfə səfər edibsiniz?

C: Mən iki dəfə Rusiyaya səfər etmişəm.

S: Nə üçün gedibsiniz və Rusiyanın hansı şəhərlərində yaşamış və hansı işlərlə məşğul olmuş və hansı tarixlərdə gedib-gəlibsiniz, pasportla olub, yoxsa pasportsuz? Öz səfərlərinizin əhvalatını tamamilə izah edin.

C: Fikrimcə, mənim Rusiyaya birinci gedişim təxminən 1922-ci ildə olmuşdur və qeydiyyat vərəqəsi ilə Bakıya getmişdim və əksərən yayda məktəblər tətıl olan zaman gəzmək üçün Rusiyanın Tiflis, Moskva və Daşkənd kimi şəhərlərinə səfər etmişəm, birinci səfərdə deyəsən, bir ildən bir az çox Bakıda olmuş və müəllim işində çalışmışam. Yoldaşımın qohumları teh-

ranlı olduqlarına görə, öz qohumlarını görmək üçün onu Tehrana gətirib anasının yanına qoydum, özüm isə bir müddətdən sonra Bakıya getdim. Yenə öz müəllim işimlə məşğul oldum. Bir ildən sonra yoldaşımı istədim, Bakıya gəldi. 1928-ci ilədək Bakıdaydım. Sonra isə işsizlik ucubatından elə ki, mənə dedilər, ya Rusiya vətəndaşı olmalısınız, yaxud işdən istefa verməlisiniz. Mən isə işdən istefa verdim və yoldaşım ilə həmin 1928-ci ildə İrana qayıtdıq və bir müddət işsiz idim. Sonra isə ABŞ kitabxanası adı ilə tanınan kitabxananı adını unutduğum bir yəhudi şəxsdən aldım və işə başladım. O ilin sonlarında kitabxananı idarə etməyi bacara bilmədiyim üçün oranı satdım. Sonra isə Ənzabi adlı bir tanışımın tapşırığı ilə müqavilə əsasında müəllimlik işinə daxil oldum. Tutulduğumdan 3 ay qabağa kimi müəllim işləyirdim.

S: Rusiyada olan günlər, tanıdığınız və əlaqəniz olan iranlıları tanıtdırın.

C: Yaxşı yadımda deyil. Çünki mənə Rusiyadakı işim 9 sayılı bələdiyyə məktəbində idi və iranlılarla hər hansı bir əlaqə qurmaq imkanım az idi.

S: Heç olmasa, tanıdığınız iranlıların adını deyin, onlar kimlər idi?

C: O tarixdən indiyə dək 11-12 il ötdüyünə görə, müəyyən şəxsləri tanıtdırmaq nəzərimdə yoxdur.

S: Daxildə işçilər (*fəhlələr – red.*) təşkilatlarında və yaxud Moskva Universitetinin Şərq fakültəsində də təhsil alıbsınız, yoxsa yox ?

C: Mən Moskva Universitetinin Şərq fakültəsində və Rusiyanın yeni məktəblərində heç cür təhsil almamışam və oranın fəhlələr təşkilatlarında da işim olmamışdır.

S: Cənabınız kommunist firqəsinin üzvlüyünə daxil olmasaydınız və yaxud kommunist məramını qəbul etməsəydiniz, heç bir zaman bələdiyyə məktəbində müəllim işləyə bilməzdiniz. Beləliklə, kommunist məramını qəbul etdiyinizi təsdiq edirsinizmi?

C: Rusiyada olduğum zaman, maarif bölməsində çox təcrübəli şəxsləri bir mütəxəssis kimi qəbul edirdilər və bu cür şəxs fəhlə təşkilatlarına daxil olmaq məcburiyyətində deyildir. Orada rejim devrilmədən öncə oranın Bələdiyyə Müəllimlər Kollecini bitirdiyimə görə, həmçinin o təşkilatın məktəblərində iş stajım olduğuna görə məni bir mütəxəssis kimi qəbul etmişdirlər.

S: Qovluqlara əsasən Rusiyada yaşamış şəxsləri kommunist məramı ilə tanış etdirmədən və üzv etmədən onlara iş tapdırmaq, yaxud onları dövlət təşkilatlarında və müəssisələrdə iş ilə təmin etmək mümkünsüz idi. Sizin dediyinizə görə, neçə müddət Rusiyada yaşayıb və müəllim işləyibsiniz, necə təsəvvür etmək mümkün olar ki, kommunist məramını qəbul etmədən müəllimlik işinə daxil olubsunuz. Yuxarıda işarə olunmuş mövzunun təsdiqində Rusiyaya getmiş, kommunist məramını qəbul etmiş, orada işə və müəssisələrə daxil olmuş şəxslər mövcuddur. Beləliklə, hər növ müdafiəniz varsa, bəyan edin.

C: Mən orada olan zamanlar bu sıxıntılar yox idi və iranlıların ticarəti və müəssisələri də azad idi. İndi isə belə bir sıxıntılar varsa, xəbərim yoxdur.

S: Rusiyaya getməmişdən öncə İranda hansı işdə işləmişiniz və hansı məram və məsləkiniz var idi?

C: Mən İrandan Rusiyaya gedəndə 12 yaşım var idi.

S: Deyirsiniz, 12 yaşınız var idi, 12 yaşında şəxs nə üçün Rusiyaya səfər etməlidir?

C: Bildiyiniz kimi, o zamanlar Xalxal mahalı Şahsevən elinin hücumları nəticəsində qarışıq vəziyyətdə olmuş və talan olunurduq. Bizim də var-yoxumuz talan olandan sonra anam, atam və qohumlarla Rusiyaya səfər etmək qərarına gəldik; səbəb onda idi ki, yaşamaq üçün heç bir məişət əşyası qalmamışdı.

S: Bəs aydın olur ki, siz üç kərə Rusiyaya gedibsiniz...

C: Doğru deyil. Dörd kərə Rusiyaya getmişəm. Birinci iki səfərin izahatını mükəmməl söylədim. İkinci digər iki səfərim şərh etdiyim səfərlərdən öncə olmuşdur. Birinci səfəri qeyd etdim ki, 12 yaşda olanda köçməyə məcbur olduq, ikinci səfərdə isə evə baş çəkmək, bacımı görmək və evdə qalan əşyalardan aparmaq üçün Xalxala gəlmişdim ki, mənim bu Xalxal səfərim çox az müddətdə başa çatdı və sonra qayıtdım.

S: Bəs aydın olur ki, bu keyfiyyətdə aldığınız təhsil ... (*orijinal mətndəki sonrakı bir-neçə söz oxunmur –Ə.R.*)?

C: Mən qabaqkı sualda və cavabda dedim ki, Rusiyada rejim çevrilişindən öncə mən orada Müəllimlər Kollegində təhsil aldım. O zamanın məktəblərində siyasi mövzuların təhsilinə icazə verilmirdi. Həmin mövzularla maraqlanan şəxslər isə izlənilir və təqib olunurdular. Ona görə də siyasi məktəblərdə təhsilə aid öncə soruşduğunuz sualınıza cavabım yoxdur və təsəvvür etmirəm, ötən illərdə qeyri-siyasi və neytral bir məktəbdə təhsil almaq qadağan olmuş olsun.

S: Siz Rusiyanın hansı məktəblərində təhsil alıbsınız?

C: Təkcə türk dillilər üçün təsis olunmuş Bakı Bələdiyyə Müəllimlər Kollegində. Həmin Müəllimlər Kollegini I Dünya müharibəsindən öncə bitirdim. Başqa məktəblərdə təhsil almamışam. Təhsil almağa ehtiyacım yox idi.

S: Siz Qulamrzanı tanıyırdınız mı ?

C: Yox, onu tanımıram.

S: Qulamrza Şirazi kommunist fırqəsində üzv olmaq ittihamı ilə təqib olunmuş və son günlərdə zindanda və yaxud başqa yerdə vəfat etmişdir. Onu tanıdınız mı?

C: Onu görməmişəm və tanımıram.

S: Yusif və Rəhimi, kommunist fırqəsində üzv olmaq ittihamı ilə təqib olunmuş və cənub neft tətillərində iştirak etmişlər. Onları tanıyırsınız mı?

C: Bu iki nəfəri zindanda görmüşəm və bayırda onlarla tanışlığım yox idi.

S: Bu iki nəfəri Rusiyada görmüşdünüzmü?

C: Yox, görməmişdim.

S: Abdullahzadə adı ilə tanınmış Ətaullah şoferi tanıyırsınız mı?

C: Onu Tehranda görmüşəm. Qabaqcadan onunla əlaqəm və tanışlığım yox idi.

S: Ətaullah şofer kommunist fırqəsində üzvdür, yoxsa yox ?

C: Nə deyim.

S: Hüseyn Rzayev Şərqini tanıyırsınız mı?

C: Yox, onu tanımıram.

S: Vahabov adı ilə tanınmış Əli Şərqini tanıyırsınız mı?

C: Mən Əli Şərqini tanıyırdım, lakin Vahabov olduğunu bilmirdim.

S: Əli Şərqinin məram və məsləki nə idi?

C: Bilmirəm.

S: Hansı tarixdən Əli Şərqini ilə tanış oldunuz və hansı əlaqəniz olmuşdur?

C: Kitabxanam olan tarixdə onu tanıdım.

S: Rusiyada olanda da Əli Şərqi ni görmüşdünüzmü?

C: Yox.

S: 1000 qran (*100 tımən – red.*) məbləğində çeki haradan əldə edib və Əli Şərqi yə vermişdiniz?

C: Mənim kitabxanam olan zaman, Milli Banka böyük bir Alman markalı yazı makinası satmışdım və pulu orada qalmışdı ki, mövzunu bankdan tədqiq edə bilərsiniz. Bu pul bankdan alacaq tələbim idi və əmanət, yaxud cari hesab kimi unutmuşam, bankın nəzdində dururdu. Şərqi nin məndən tələbi var idi və istədiyi zaman üstümdə nağd pul olmadığına görə həmin çeki ödənişli edib ona verdim ki, bankdan alıb öz tələbini ödəsin. Deyəsən, 60 tımənə yaxın olardı. Dedim, götürüb qalanını isə özümə qaytarsın. Daha bilmirəm, nə səbəbdən tutulduğu zaman çek üstündə olub və götürmüşlər.

S: Siz əvvəllər Cavadzadə adı ilə tanınırdınız mı?

C: Hə, əvvəl Cavadzadə adı ilə tanınırdım və istədim sicil alım, dedilər ki, bu soyadı başqa şəxslər götürüblər. Mən Pərviz adlı başqa soyadı seçdim. Qəflətən Pərviz adlı sicili itirdim və dublikatı (əvəz edicisini – red.) almaq qərarına gəldim. Sicil idarəsində dedilər ki, bu adı sizdən qabaq götürüblər. O səbəbdən, Pişəvərini seçdim və siz bu əhvalatı vəsiqə idarəsindən öyrənə bilərsiniz.

S: Siz Gilana da səfər edib və orada yaşayıbsınız mı?

C: Gilan yol üstündədir. Rusiyaya səfər edəndə oradan keçmişəm. Az-çox da dayanmışam.

S: Siz Gilanda olan günlər “Həqiqət” qəzetində məqalələr yazardınız mı?

C: Mən Gilanda olanda “Həqiqət” və yaxud başqa bir qəzətdə əsla əməkdaşlıq etməmişəm və məqalə yazmamışam.

S: Siyasi idarənin raportuna əsasən, cənabınız Gilan inqilabında iştirak edibsiniz və “Həqiqət” qəzetində kommunist ruhlu məqalələr nəşr edibsiniz. Düzdür, yoxsa yox?

C: Düz deyil. Əvvəla, mənim İran inqilabına dəxalətim yox idi və Tehrandə nəşr olunan “Həqiqət” adlı qəzetdə bir az müddət işləmişəm, amma əsla məqalə yazmırdım. Səbəb ondadır ki, o zaman mənim farsca savadım məqalə yazmaq üçün yetərli deyildi və orada ofisdə işləyirdim.

S: Tədqiqatı oxuyub və imza edin.

C: İmza edirəm.

Tehranın ilkin məhkəmə prokuroru.

Mir Cəfər Pişəvərinin kommunist fırqəsində üzv olduğu ittihamına dair, müstəntiq mövzunun əhəmiyyətini və həqiqətin aydın edilməsini və qaçmağının qarşısını almaq nöqtəyi-nəzərindən, qaydalar əsasında, müttəhimin həbs hökmünü verir və elan edir ki, müttəhim hökmü görəndən sonra 10 gün içərisində həbs qərarına etiraz olaraq, apelyasiya məhkəməsinə müraciət edə bilər.

İsmayıl Kamkar, müstəntiq, 22 Oktyabr 1938

Baxdim, Pişəvəri

Mənim həbsim üçün verilən qərara apelyasiya şikayətim vardır. Pişəvəri.

Razılıq verilir.

Yenidən baxış üçün qərarın üzvü ilkin məhkəmənin dəftər müdiri cənab Əhmədiyə verildi ki, lazım olan işləri görsün.

4

Ədliyyə Nazirliyi

Hörmətli Tehran ilkin məhkəməsinin prokuroru, Mir Cəfər Pişəvərinin kommunist firqəsində üzv olduğu ittihamına dair mövzunun əhəmiyyəti və həqiqətin aydın edilməsi nəzərə alınaraq müttəhimin qaçmağının qarşısını almaq nöqtəyi-nəzərindən onun saxlanılma hökmü verilir və elan edilir ki, müttəhim öz həbs hökmünü görəndən sonra 10 gün içərisində həbs qərarına etiraz olaraq, apelyasiya məhkəməsinə müraciət edə bilər.

İsmayıl Kamkar, müstəntiq, 22 Oktyabr 1938

Baxdim, Pişəvəri.

Mənim həbsim üçün verilən qərara görə apelyasiya şikayətim vardır. Pişəvəri.

Razılıq verilir, 27 Oktyabr 1938, imza

Dərkənard: əslilə düzdür (imza oxunulmur), 9-cu şöbədə baxılsın.

7 Noyabr 1938

5

Zindan idarəsi

Yazan: Mir Cəfər Mir Cavad oğlu Pişəvəri, tarix: 22 Noyabr 1938-ci il

Hörmətli Tehran ilkin məhkəməsinin prokuroru, rica edirəm müəyyən edin ki, nə üçün mənim qohumlarıma mənimlə görüş icazəsi verilmir. Halbuki, 8 il tamamdır, asılı vəziyyətdə həbsdə saxlanmışam. İl yarım öncəyə qədər görüş icazəm var idi. Bu müddət içərisində isə çox kiçik şəkildə belə qaydaları pozmamı-

şam. Bu icazə son olaraq kimin əlindədir? Siyasi idarə başdan edir ki, qovluğu ilkin məhkəməyə göndəribdir. Məhkəmə isə cavab vermir. Bir başsız, dayaqsız ailə nə qədər ağrı-əzab çəksin. Xahiş edirəm, bu bədbəxtliyə son qoymaq üçün tezliklə tədbir görəsınız, nəticəni isə mənə çatdırarsınız. Mir Cəfər Pişəvəri

Dərkənarada: Mir Cəfər Pişəvəri Mir Cavad oğlu, 662 nömrəli məhbus, siyasi ittihamla siyasi idarə tərəfindən asılı vəziyyətdədir. İmza oxunulmur

Dərkənarada: öncəki məlumatlar cənab Kamkara göndərilmişdir.
5 Dekabr 1938

6

Zindan idarəsi

Yazan: Mir Cəfər Pişəvəri Mir Cavad oğlu. Tarix: 10 may 1939-cu il.

Ədliyyə Nazirliyi.

8 il asılı vəziyyətdə həbs olduqdan sonra, təxminən bir il olar ki, mənim ittiham qovluğum Tehranın ilkin məhkəməsinə göndərilmişdir, bədbəxtlikdən günahım bəlli olmadan çəkdiyim cəzalara son qoymaq üçün heç bir iş görülmür. Cənabınızın xəbəri olsun deyə və öz vicdani məsuliyyətimi yerinə yetirdiyimə görə, bu bir neçə sözlə kifayətlənirəm.

Mir Cəfər Pişəvəri.

Dərkənarada: Mir Cəfər Pişəvəri Mir Cavad oğlu, 226 nömrəli məhbus, siyasi ittihamla siyasi idarə tərəfindən asılı vəziyyətdədir.

7

Ədliyyə Nazirliyi
Mir Cəfər Pişəvərinin məhkəmə hökmünün
istintaq vərəqəsi və protokolu
Tarix: 18 Azər 1318 (10 Dekabr 1939)

Hörmətli Tehran prokuroru, Mir Cəfər Pişəvərinin ittihamına dair 151/17 sayılı qovluğun sənədlərinə müraciət etməklə və mövzu ətrafında aparılan kifayət qədər istintaqlar əsasında aşağıdakı izahatla fikir bəyan olunur:

Mir Cəfər Mir Cavad oğlu Azərbaycanın Xalxalından, soyadı Pişəvəri, 47 yaşında, İran vətəndaşı və müsəlman, savadlı, müəllim işləmiş, siyasi idarənin raportuna və qovluğun sənədlərinə əsasən 27 Dekabr 1930-cu il tarixində həbs olunmuş və 22 Oktyabr 1938-ci il tarixində mövzunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq və qaçmasının qarşısını almaq məqsədi ilə onun haqqında həbs qərarı verilmiş və bu qərar ona göndərilmişdir. Müttəhim kommunist məramını və məslək üzvlüyünü qəbul etmiş və o, həmin məşhur Cavadzadə, yaxud Pərvizdir ki, kommunistlərin agentlərindən olmuş və Gilanın sabiq kommunist dəstələri və cəmiyyətlərində dəxaləti olmuş və Tehranda nəşr edilmiş “Həqiqət” qəzetində kommunist ruhlu məqalələr yazmış və sonra Bakıya getmiş və orada “Əkinçi” qəzetinin müdiri olmuş və İranın kommunist fırqəsinin aparıcısı olmuş və Komintern tərəfindən İranda kommunist partiyasının təşkili üçün İrana qayıtmış və Tehranda “Fərvərdin” adlı kitabxana açmışdır və o vasitə ilə də kommunist cəmiyyəti qurmaq məqsədi var imiş. Polis

məmurları tərəfindən izləndiyinə görə kitabxanayı tərk etmiş və SSRİ məktəbində müəllim işinə daxil olmuş və siyasi idarənin raportuna əsasən, özəl qovluqları olan kommunist firqəsinin aparıcılarından olmuş Şaban Kavəyə və Əli Şərqiyyə pul verməklə onları təbliğat aparmaq və fəhlə konqresində iştirak etmək məqsədi ilə Rusiyaya göndərmişdir və firqə pulundan bir məbləğini kommunist firqəsinin üzvləri doktor Salamullaha və Əli Şərqiyyə vermiş və nəhayət tutulan zaman qədər kommunist məramının qurulması üçün ciddi maraq və cəhdlər göstərmişdir. O, dinlənən zaman günahını etiraf etməsə də və siyasi idarənin qovluğunda olan etiraflarını inkar etsə də, bununla bərabər müttəhimin qovluqdakı etiraf-ları, bioqrafiyasının izahı, məramdaşlarının onu tanıtdırması və həmçinin İran və Rusiyada olan zaman kommunist partiyalarında iştirak etməsi və SSRİ müəssisələrinə daxil olması istintaq zamanı müttəhim tərəfindən təsdiq edilmişdir və müstəntiqin hüzurunda da öz etdiklərinin cərəyanlarını, Rusiyaya getməzdən öncə əhvalatı, müəssisələrə daxil olduğunu, müəllimlik etdiyini, Rusiyada təhsil aldığını, Tehranda kitabxanası olduğunu, soyadının dəyişdiyini, doktor Salamullaha və Əli Şərqiyyə pul verdiyini və sairə cərəyanları izahat və aydınlaşdırma yolu ilə təsdiq etmişdir, xüsusilə yuxarıda adları çəkilən kommunist firqəsinin üzvlərinə pulun hansı keyfiyyətdə verildiyi və onların aralarında pulun alış-verişinin keyfiyyətinə aid aşkar olmuş söz uyğunsuzluğu aydındır. Rəsmi məmurların raportlarına əsasən, müttəhimin kommunist məramı uğrunda etdiyi əməliyyatları və üzləşdiyi zaman Şaban Kavənin ona aid bəyanatını nəzərə alaraq, həmçinin in-

diki duruma və qovluqda olan digər mövcud dəlillərə əsasən, müttəhimin günahı qətidir və ona mənsub olan günah ardıcıl və davamlı suçlardan sayılmış, 1931-ci ilin iyun ayında qəbul olunmuş qanunun əlavəsinə riayət etməklə, onun əməli 1-ci və 5-ci maddə ilə üst-üstə düşərək, ölkənin müstəqilliyinə və təhlükəsizliyinə qarşı olmuşdur. Tarix: 10 Dekabr 1939.

İmza: Kamkar, özəl şöbənin müstəntiqi.

8

Ədliyyə Nazirliyi İstintaq vərəqəsi və protokolu

Ali Cinayət Məhkəməsi, Cəfər Pişəvəri Cavad oğlu, 47 yaşlı, Azərbaycanın Xalxalından, ailəli və övladlı və savadlıdır, İran vətəndaşı və müsəlmandır, istintaq qərarına və müstəntiqin izahatına əsasən müttəhimdir. O kommunist firqəsinin üzvlüyünü qəbul etmiş və kommunist məramını təbliğ etmişdir. İstintaq vərəqələrində etiraf etdiyinə əsasən, məsləkdaşlarını tanıtdırmış və Rusiyada və ölkə daxilində olduğu zamanlar kommunist partiyalarında iştirak etdiyini bəyan etmişdir və bəyanatına əsasən soyadının dəyişdiyini, doktor Salamullaha və Əli Şərqiyyə pul verdiyini və məmurların raportuna əsasən kommunist məramının aparılmasında etdiyi əməliyyatlara nəzər salmaqla və Şaban Kavənin ona aid bəyanatını nəzərə alaraq, həmçinin indiki duruma və qovluqda olan digər sənədlərə əsasən və müstəntiqin qərarına görə müttəhimin günahı qətidir və onun əməli cəza məhkəməsi prosedura qanunun 1-ci və 5-ci maddələrinə şamil edilməklə, istinad edilmiş maddələr və onların əlavələrinə riayət etməklə ölkənin müstəqilliyinə və

təhlükəsizliyinə qarşı olmuşdur, məhkəmə qərarının verilməsi tələb olunur.

İmza oxunulmur.

Dəftər: Qovluğu cinayət məhkəməsinə göndərin. 13 Dekabr 1939.

İmza: Kamkar

9

Ədliyyə Nazirliyi

İstintaq vərəqəsi və protokolu

Səhifə 1, iddiaçı: müraciətçi, iddia olunan: Mir Cəfər Peşəvəri

İddialar: müstəntiq qərarının apelyasiyası (imza)

Doktor Əhməd Humən 21 Aban 1317

(12 Noyabr 1938)

12 Noyabr 1938-ci il tarixində çatmışdır, idarə iclasında baxılmaq üçün vaxtı 13 Noyabr günü günortadan sonra saat 15.30-a təyin edilsin. Ona aid qovluq əlavə edilsin.

Məhkəmənin idarə iclası Doktor Əhməd Humənin nəzarəti altında qurulubdur. Ona aid qovluq əlavə edilibdir. Müstəntiq qərarına aid Mir Cəfər Peşəvərinin apelyasiyasına 17/15/6690 nömrəli qovluğa müraciət etdikdən sonra belə rəy verir, qovluqdakı sənədlərə əsasən o kommunist firqəsinin tanınmış və aşkar amillərindən olmuş və indidə olduğuna görə, günahın əhəmiyyətinə və ondan yayınmağın qarşısını olmaq nöqtə nəzərindən, Xalxaldan, ailəli və övladlı, işi müəllimlik, 48 yaşlı, Mir Cəfər, Cavad oğlu, fəmiyyəti Peşəvəri haqqında müstəntiqin qərarı təsdiq olunur.

İmza: Əhməd Humənin

10

Ədliyyə Nazirliyi

Ümumi nömrə 942/10, 9/17, 34056

Tarix, 9 Azər 1317 (30 Noyabr 1938)

Zindan idarəsi, 984/2000 sayılı əlavə göndərilir ki, Mir Cəfər Cavad oğluna çatdırılsın və sonra qaytarsınlar.

2 Azər 1317 (23 Noyabr 1938)

İmza oxunulmur.

11

Ədliyyə Nazirliyi

Ülvi Əlahəzrət Pəhləvi Şahənşahının mübarək adına

Cinayət Məhkəməsi, şöbə 9

984/2000 sayılı, 8 Aban 1317 (30 Oktyabr 1938)

30 Oktyabr 1938-ci il tarixində Mir Cəfər Mir Cavad oğlu, familiyası Pişəvəri, Xalxaldan, ailəli və övladlı, 48 yaşlı, haqqında müstəntiqin qərarına aid məhkəmə işi Doktor Əhməd Humənin nəzarəti altında aparılır. Qovluq əlavə edilmişdir, 17/115/6690 nömrəli qovluğa müraciət etdikdən sonra rəy verilir ki, qovluqda mövcud olan sənədlərə əsasən apelyasiya (yenidən baxmaq) tələb edən şəxs o kommunist firqəsinin tanınmış və aşkar amillərindən olduğuna əsasən, günahın əhəmiyyətinə və ondan yayınmağın qarşısını almaq nöqtəyi-nəzərindən onun həbsi haqqında müstəntiqin qərarı təsdiq olunur. Məhkəmənin 9-cu şöbəsinin hakimi Doktor Əhməd Humə.

Çatdırılmışdır: Mir Cəfər Pişəvəriyə 13 Azər 1317 (4 Dekabr 1938).

Mir Cəfər Pişəvərinin imzasının təsdiqi.

226 sayılı məhbusu təsdiq edirəm. Baş polis Xəlili 14 Azər 1317 (5 Dekabr 1938).

226 sayılı məhbus Mir Cəfər Pişəvərinin imzası təsdiq olunur. Mərkəzi həbsxananın (möhürü).

12

**Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis Administrasiyası,
zindan idarəsi, dəftər bölməsi
Nömrə 24910, əlavə olan məhkəmə hökmü,
tarix 15 Azər 1317 (6 Dekabr 1938)**

Tehranın birinci məhkəməsinin dəftəri, 24056 sayılı, 9 Azər 1317-ci (30 Noyabr 1938-ci) il tarixli məktubla əlaqədar, məhkəmə hökmü 226 sayılı məhbus Mir Cəfər Pişəvərinin nəzərinə çatdırıldı ki, sizə də göndərilir.

Zindan idarəsinin müavini: Yavər Nirumənd (imza)

13

**Birinci və ikinci Ostanın (əyalətin) Cinayət Məhkəməsi
Ədliyyə Nazirliyi
Əlavə: qovluq, tarix 12 Esfənd 1318 (3 Mart 1940)**

Cəfər Pişəvəri Cavad oğlu, 47 yaşlı, Xalxaldan, pensiyaçı müəllim, kommunist fırqəsinin üzvliyini qəbul etmək və kommunist məramını təbliğ etmək ittihamı ilə məsuliyyətə cəlb edilmişdir və Tehran Şəhəri Prokuroru ona cəza qanununun 1-ci və 5-ci maddələrinə əsasən ölkənin müstəqilliyinə və təhlükəsizliyinə qarşı əməl etmə bəndinə istinad edərək

müttəhimə cəza tələb etmişdir, o səbəbdən 15-17-1 sayılı qovluq baxış üçün göndərilir.

Birinci və ikinci Ostanın (əyalətin) Prokuroru Murtuza Sərməd (2 mart 1940).

Cinayət Məhkəməsi, baxılsın və vəkil təyin etmək üçün müttəhim çağırılısın (3 Mart 1940).

Cənab Xətibi, lütfən, vəkil təyin etmək üçün müttəhim çağırılısın (4 Mart 1940).

14

Zindan İdarəsi

Yazan: Mir Cəfər; ata, Cavad,

tarix 18 Esfənd 1318 (9 Mart 1940)

Tehran Ali Cinayət Məhkəməsinin sədri. İştiraki firqədə üzv olması barədə Tehran ilkin məhkəməsi müraciətçisinin mənə qarşı qaldırdığı iddiası və vəkil təyin etmək üçün mənə çağırması və cənab Doktor Musa Cavanın mənə vəkil təyin edilməsi haqında və həmçinin qanuna əsasən cəza məhkəmələrinin qaydalarına uyğun olaraq, buradan öncə gərək ilkin iclaslarda baxılıydı. O səbəblərdən öz iradlarımı bəyan edirəm; mənə mənsub edilmiş kommunist firqəsində üzv olmaq günahı 1931-ci ilin İyun ayından etibarən qanun kimi qüvvəyə minmiş və günah hesab edilmiş və ona əsasən cənab iddiaçı mənim üçün cəza tələb etmişdir. Halbuki, yaxşı diqqət yetirsək mən 6 Dey 1309-cu ildə (27 dekabr 1930) həbs olunmuşam. Cənab iddiaçının iddiaları doğru çıxsada, mənsub etdikləri əməl qanunda günah sayılmayan zaman baş vermiş və o tarixdən sonra mən Tehran Mərkəzi

Həbsxanasında həbsdəyəm. Bəs imkanı olmamaq baxımından heç bir başqa əməli mənim üzərimdə sübut etdirə bilməz və bu bəyanatı təsdiq edin ən güclü dəlili odur ki, cənab iddiaçı öz iddiasında cinayətin hansı tarixdə baş verdiyini yazmamışdır və iddia məktubunu tarixsiz tənzim etmişdir. Halbuki, cəza məhkəmələrinin qaydaları qanununa əsasən iddiaçı iddia məktubunu tənzim edən zaman cinayətin hansı tarixdə baş verdiyini qeyd etməlidir. Odur ki, iddiaçının iddia qaldırması rədd edilir və mahiyyəti etibarlı ilə bu məhkəmədə baxılmamalıdır. O səbəbdən ilkin iclasda iddianın rədd edilməsini tələb edirəm.

Sonda xahiş edirəm, mütaliə etmək məqsədi ilə qovluğun mənim ixtiyarımda qoyulması üçün qərar verəsiniz, çünki uzun zaman keçdikdə orada yazılanları unutmuşam. Cəfər Peşəvəri

Dərkənard: Mir Cəfər, Mir Cavad oğlu, 226 nömrəli məhbus, siyasi günahla siyasi idarədən asılı vəziyyətdə.

7-ci koridorun baş polisi (imza oxunulmur)

Cənab Fatemi, cinayət məhkəməsi sədrinin nəzərinə çatdırılsın (imza oxunulmur)

İlkin iclasda sonuncu qərar veriləcəkdir. Əhməd Asim. 20 Mart 1940

15

Ali Ədalət Məhkəməsi
Ali Cinayət Məhkəməsinin tədqiqatı və
mühakiməsindən protokol
Tarix: 12 Esfənd 1318 (3 Mart 1940),
müttəhim: Cəfər Cavad oğlu
İttiham: kommunist firqəsində üzv olmaq
və o məramın təbliği
Saxlanılsın, yaxud buraxılsın: saxlanılsın
qovluq: 6900/18, müttəhimlərin sayı:1

Yuxarıda qeyd olunan tarixdə, 1940-cı il şənbə günü Mart ayının 9-da saat 8.30-da müdafiə vəkili təyin etmək üçün müttəhim qovluq ilə bərabər çağırılınsın. İmza Xətibi

1940-cı il Mart ayının 9-da müttəhim müdafiə vəkili təyin etmək üçün Cinayət Məhkəməsinin sədri nəzdində hazır oldu, ittiham mövzusu ona elan edildi və xəbərdarlıq edildi ki, əgər özünü üçün vəkil təyin edibsinizsə, tanıtıdırın, yoxsa vəkil təyin edilsin. Müttəhim vəkilin təyin edilməsini tələb etdi. Bəs cənab doktor Musa Cavan onun müdafiə vəkili vəzifəsinə təyin edilsin və müttəhimi xəbərdar edərək, 10 gün ərzində işə baxıb istintaqa aid edəcəyi müşahidəni, nöqsan, yaxud ola biləcək irad və etirazını yazılı formada Cinayət Məhkəməsinin dəftərinə təhvil versin.

Dəftər. müdafiə vəkilinə 10 günlük xəbərdarlıq verilsin. 9 Mart 1940. İmza Əhməd Asim.

Cənab Xətibi, əməl edilsin. 9 Mart 1940. Əməl edilmişdir. İmza Xətibi.

Qəsri Qacar zindanında məhbuslara verilən cəzadan bir görüntü

9 Mart 1940-cı il tarixi, müttəhimin vəkilinə çatdırılma tarixini nəzərə almaqla, ilkin iclasın zamanı 13 Aprel 1940-cı il tarixi şənbə günü günortadan sonra saat 13.30-a düşür. İmza oxunulmur

15 Aprel 1940-cı il tarixində - Cinayət Məhkəməsinə yekunlaşdıran hakimlərinin sərbəst mövqeyi: cənab Əhməd Asim, cənab doktor Həsən Səmi, cənab doktor Məhəmməd Əli Aştıyani Cəfər Cavad oğlunun ittihamına ilkin baxış üçün iclas keçirmiş, qovluğa müraciət edilmişdir. Müttəhimin təqdim etdiyi layihədə əhəmiyyətli iradə olmadan və onun vəkili heç bir etiraz etmədiyinə görə, məsələnin açıq iclasda bəyan edilməsi üçün hazır olduğu uyğundur. Qərar verilir ki, müəyyən ediləcək zamanda müttəhimlə onun vəkili çağırın və ostanın (əyalətin) Məhkəməsinə isə elan edilsin. İmza Əhməd Asim, Məhəmməd Əli Aştıyani, imza

Cənab dəftər müdiri. Məhkəmənin əmrinə əsasən iclasın zamanı 20 Aprel 1940-cı il tarixinə şənbə günü saat 15.30-a təyin edilmiş və müttəhimlə onun müdafiə vəkilinə xəbərdarlıq məktubu yazılmışdır. Baxıldı, keçsin. 16 Aprel 1940, imza oxunulmur

Müttəhim Cəfəri təyin edilmiş zamandan bir saat keçməsinə baxmayaraq hələ də məhbəsdən göndərmədiklərinə görə, cənab doktor Musa Cavan ... (*burada yazılmış söz oxunulmur- red.*) həmin gün məhkəmənin icazəsi ilə saat 17-də müttəhimi bayıra göndərmişlər. Müttəhimin tələb etdiyi; onun üçün başqa vəkilin təyin edilməsi, işin gedişinin sürətləndirməsi və onun vəziyyətinin aydın etdirilməsi. Mövzuları nəzərə alaraq, müttəhim tərəfindən cənab Hüseyn Şəhidi vəkilliyə təyin edilmiş və o vəkilliyi qəbul edərək, qovluğa müraciət etmiş və məsələni öyrənərək müdafiə üçün hazır olmuşdur. Beləliklə, məhkəməni yekunlaşdıran şəxslərin, yəni cənab Əhməd Asim, cənab doktor Həsən Səmi, cənab Məhəmməd Əli Aştıyani və əyalət məhkəməsi prokurorunun müavini cənab Ədalətpurun iştirakı ilə təşkil olundu və müttəhimə xitab olundu ki, özünü tanıtdırsın.

Müttəhimin bəyanatı: adım Cəfər, atam Cavad, Xalxaldan, işim müəllimlik, yaşım 49, savadım vardır, cəza stajım yoxdur, yoldaşım və övladım vardır, İran vətəndaşı və müsəlman, soyad Pişəvəri.

Məhkəmə: Qərar verilmiş, 379 və 380 sayılı əmrlərlə nəticələndi.

İddia məktubu oxunuldu və onda istinad edilmiş bəndlər müttəhimə başa salındı və ondan sual edildi ki, öz günahını etiraf edir, ya yox?

Müttəhimin bəyanatı: Yox, mən nə kommunist fırqəsinin və cəmiyyətin üzvü olmuşam və nə də onların məramının təbliğatçısı.

Yalan hesab edirəm. Ondan əlavə, ünvanladığınız günahın baş verdiyi və harada və hansı tarixdə mənə mənsüb olduğu təyin edilməmişdir.

Müttəhimdən sual: Sizin barənizdə siyasi və polis məmurları tərəfindən tədqiqat və istintaq olubdur, ya yox? Sizə mənsüb etdiklərinin düzgün olduğunu təsdiq edirsiniz, ya yox ?

Müttəhimin bəyanatı: Hə, mənim barəmdə siyasi və polis məmurları tədqiqat aparıblar, bir hissəsinin düzlüyünü təsdiq edirəm.

Müttəhimdən sual: Siz Cavadzadə və Pərviz adları ilə tanınırdınız, ya yox?

Müttəhimin bəyanatı: niyə, ikisi ilə də tanınırdım, lakin arada məqsəd yox idi və yalnız sicil alan zaman yaranan səhv bu məsələyə səbəb olmuşdur və mən polis idarəsində bu məsələnin tədqiq edilməsini tələb etmişdim.

Müttəhimdən sual: sabiq Gilan kommunist dəstələrində və cəmiyyətlərində necə müdaxiləniz olmuşdur və hansı mövzularda məqalə yazırdınız?

Müttəhimin bəyanatı: dəstə və cəmiyyət 20 il bundan qabaq idi və ola bilsin ki, o mübahisələrin bəzilərində də müdaxilə və iştirak olunub və indi qəsdim yoxdur, tərtib edilmiş məqalələrə qiymət verəm.

Müttəhimdən sual: Bakıda hansı dəstədən idiniz ?

Müttəhimin bəyanatı: İrandan Rusiyaya səfər etdikdən sonra heç bir dəstədə və cəmiyyətdə müdaxiləm olmamışdır.

Müttəhimdən sual: Əli Şərqi və Şaban Kavə kimdirlər və sizinlə nə əlaqələri olmuşdur, onlara ödədiyiniz məbləğlər hansı məqsədlə olmuşdur və onlar kimin vasitəsi ilə və hansı məqsədlə Rusiyaya göndəriliblər?

Müttəhimin bəyanatı: Mənim Tehrandə kitabxanam var idi, Əli Şərqi orada işləyirdi. Bir işçi kimi onun mənim nəzdimdə bir miqdar əmanət pulu var idi və bu mövzunu üzləşəndə etiraf etmişdir, o səbəbdən onun borcunu qaytardım, o məbləğ əmanət imiş və vasitəçiliyim olmamışdır və mən onun səfərinə tərtib etməmişəm, onlardan əlavə Əli hələ indi də pulu əldə edə bilməmişdir və Şaban Kavəni də tanımıram və onun xaricə səfərinin mənə dəxli olmayıb və yoxdur.

Müttəhimdən sual: Siz SSRİ müəssisəsinə kimin vasitəsi ilə və hansı məqsədlə daxil oldunuz?

Müttəhimin bəyanatı: Mənim işim müəllimlik idi və tədris üçün kiminsə vasitəsi ilə deyil, ... *(burada iki söz oxunulmur – red.)* SSRİ-yə girmişəm.

Müttəhimdən sual: Şaban Kavəni sizinlə üzləşdiriblər, onun tərəfindən sizə aid bəyanat olub, ya yox?

Müttəhimin bəyanatı: Hə, Şaban Kavəni mənimlə üzləşdiridilər, lakin mən onu tanımıram.

Müttəhimdən sual: İstintaq zamanı da Şaban Kavə ilə əlaqənizin olmadığını etiraf etdiyinizə rəğmən, o sizinlə üzləşəndə ... *(burada bir söz oxunulmur – red.)* haqqında bəyanat ... *(burada bir söz oxunulmur – red.)* nə idi?

Müttəhimin bəyanatı: Belə bir dəb olub ki, siyasi müttəhimlər məsuliyyətdən qaçmaq və öz günahlarını azaltmaq üçün dostlarını və fikirdaşlarını tanıtdırmaq kimi səhv əməllərə girişirlər, məni də ona tanıtdıran zaman məsuliyyət yükündən qaçsın deyər, səhv bəyanat söyləmişdi.

Cənab prokuror müavini, öz iddianızı bəyan edin.

Cənab prokuror: Müttəhimin iradı ilə əlaqədar günahın tarixi və onun yaxalanması və əməlin məkanı haqqında bəyan etdiyi iradları daxil deyildir. Çünki, günah ardıcıl günahlardan olmuş, bir hissəsi xaricdə və bir hissəsi ölkə daxilində olmuşdur və mövzunun əslinə gəldikdə, müttəhimin ilkin mərhələlərdə aşkar bəyanatı və qovluqda arxiv edilmiş dəlillər və onun tərəfindən ciddi surətdə inkar edilməməsi etibarı ilə o hər iki cəhətdən üzvlük və təbliğ baxımından suçlu və məhkəmə prosesləri qanununa əlavə edilmiş ikinci maddəyə istinad edərək, cəza çəkməyə layiq görünmüş və müttəhimə cəza müəyyən edilməyi tələb edilir.

Cənab Hüseyn Şəhidi müttəhimimi müdafiə etsin.

Cənab Şəhidinin bu əsasda bəyanatı belə oldu ki, müttəhimə qarşı irəli sürülən ittihamlar, heç bir dəlilə və sənədə söykənmir. Özünün də dediyi kimi, onun xarici səfərləri təlim məqsədilə olmuşdur, nə üzvlük və nə məramın təbliği üçün. Xülasə olaraq, müttəhimini günahsız sayıram və onun üçün bəraət qərarının verilməsini tələb edirəm.

Məhkəmə müttəhimə: Sonuncu müdafiə kimi sözlünüz varsa, deyin.

Müttəhimin bəyanatı: 10 il müddətindədir ki, həbsdəyəm. İşimi ardıcıl araşdırın və görün ki, mənə qarşı irəli sürülmüş ittihamların ən kiçik bir elementi və ya təzahürü burada görünür, ya yox? On il öncə, hələ qanun olmadan, tutaq ki, mənim hər hansı inam və məramım var idi və o qanun qəbul edildikdən sonra o qanunu mənə göstərüb və sonra onun icrası nəticəsində mən həbs olunmuşam. Gördüyünüz kimi, bütün cavanlıq bacarıqlarımı əldən vermişəm və öz müdafiəmi burada sona çatdıraraq, ədalətli qərar verilməyini tələb edirəm.

İşə baxış məhkəməsi sona çatdı. İmza Pişəvəri, Hüseyn Şəhidi, Əhməd Asim, Aştiyani, Səmi.

Tehran Şəhəri Prokurorunun irəli sürdüyü iddiasına dair Cəfər Pişəvəri, müəllim, Cavad oğlu, 47 yaşlı, Azərbaycanın Xalxalından, ailəli, övladlı və savadlı, İran vətəndaşı və müsəlman, 27 dekabr 1930-cu ildən həbs olunmuş və kommunist firqəsinin üzviliyini qəbul etmək və kommunist məramı təbliğ etmək ittihamı ilə məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Siyasi və polis məmurlarının onun barəsində apardıqları istintaqlar və sənədlər məhkəmə müstəntiqi tərəfindən təkmilləşmiş və ona cinayət qərarı verilmişdir.

Müavin 18-9-20 sayılı iddianaməni izah edərək, cəza qanununun 1-ci və 5-ci maddələrinə əsasən ölkənin müstəqilliyinə və təhlükəsizliyinə qarşı əməl etmə bəndinə istinad etməklə və cinayət qanununa əlavə edilmiş ikinci maddəyə riayət etməklə, Mərkəzi Cinayət Məhkəməsindən tələb olunur ki, 20 Aprel 1940-cı il tarixli iclasında məhkəmə qaydalarına və təşrifatına riayət etməklə məhkəməni yekunlaşdıran şəxslərin, yəni cənab Əhməd Asim, cənab Doktor Həsən Səmi, cənab Məhəmməd Əli Aştiyani və əyalət məhkəməsi prokurorunun müavini cənab Ədalətpurun və müttəhimlə onun vəkili cənab Hüseyn Şəhidinin iştirakı ilə təşkil edilmiş iclasda onun işinə baxıldı və müttəhimin bəyanatını eşitdikdən sonra, müavin tərəfindən yuxarıda istinad etdiyi maddələrə əsasən müttəhimin günahkar olduğunun sübutu üçün təkidini və cəzaya layiq olduğunu və onun son bəyanatı ilə vəkilinin müdafiəsi və işə baxışın sonu və müzakirədən sonra belə rəy verir:

Siyasi və polis məmurlarının topladıqları raportlara və müttəhimin əlavə edilmiş istintaq vərəqələrinə diqqət yetirdikdə,

onun kommunist məramına üzvlüyünü qəbul etməsi və təbliği və o mərama möhkəm bağlı olduğu, həmçinin müttəhimin, Şaban Kavə ilə digər məsləkdaşlarının bəyanatlarına baxanda və onun o mərhələdə söhbət metoduna və tərzinə diqqət yetirəndə, müttəhimin kommunist məramına üzv olduğunu qəbul etməsi cəhətindən və həmçinin kommunist məramının təbliği baxımından suçlu olduğu faktları təsdiq edərək, məhkəmə nəzdində sübut olunur və o mərama möhkəm bağlı olduğunu və firqə üzvlüyündən xaric olduğunu sübutu olmadan və o günahın ardıcıl günahlardan sayıldığına görə, bu vəziyyətdə müttəhimin tutulma tarixi və qanunun keçməsi və qanunun icrası barədə verdiyi iradları təsirsizdir. Ona mənsub edilmiş əməllərinə istinad edilmiş bəndlərin tətbiqi çərçivəsində cəza çəkməyə layiqdir, müttəhimə məramın təbliği üçün 3 il müddətində islah işləri həbs cəzasına və üzv olduğunu qəbul etməsi cəhətindən 10 il müddətində tək həbs cəzasına məhkumdur və qanunvericiliyə əsasən onun haqqında ən şiddətli cəza icra oluna bilər. Qərarın girişində işarə olunduğu kimi, məhkumun saxlanıldığı müddət gərək onun məhkumluq müddətinə şamil olunsun və bu hökmün apelyasiya hüququ vardır. Əhməd Asim

Məhkəmənin qərarı qaydalara uyğun elan olundu.

21 Aprel 1940. Məhəmməd Əli Aştıyani (imza).

Ali Cinayət Məhkəməsinin möhürü (1307)

ZİNDANIN SON GÜNLƏRİ

S.C.Pişəvəri 10 il “Qəsri-Qacar” zindanında siyasi məhbus kimi yatarkən onun istintaqı 1930-cu ilin yanvarından başlayıb 1940-cı ilin martın 3-dək davam etmişdir. Bu müddətdə onu 10 dəfədən çox istintaqa çəkmişlər. İstintaq materialları 7 cilddən ibarət olmuşdur³².

O, dövlət əleyhinə olan və təbliğat aparan partiyaya üzv olmaqda, rejim əleyhinə məqalələr yazıb, cəmiyyəti pozmaqda müqəssir bilinsə də, ona qarşı qurulmuş 20-dən çox “Divan məhkəməsində” irəli sürülən heç bir ittihamı boynuna almamışdır.

Ölkənin təhlükəsizliyi və istiqlaliyyəti əleyhinə fəaliyyətdə suçlanan və cinayət məəcəlləsinin 1, 5-ci maddələri ilə 10 il tam həbsdə yatmış S.C.Pişəvərinin son istintaqı 1940-cı ilin martın 3-də olmuşdur.

Son istintaqda dövlət ittihamçısı Əhməd Asim, Təhlükəsizlik İdarəsindən Həsən Səmi, Polis İdarəsindən Məhəmmədəli Aştıyani, vəkil Hüseyn Şəhidi iştirak etmişlər. Əvvəl müttəhimə özü haqqında danışmağı əmr edirlər (kimdir, nəçidir, harda doğulub, ailə tərkibi, savad dərəcəsi, keçdiyi həyat yolu və həbsə alınması və s.). Son sözüdə S.C.Pişəvəri üzünü onu istintaqa çəkənlərə tutaraq deyir:

Mən elə bir iş tutmamışam ki, o rejimin əleyhinə olmuş olsun. Əgər belə olmuş olarsa da əlahəzrətdən əfv olunmağımı istəyirdim. Əgər o dövüdə siyasi işlərdə müdaxiləm olub-

sa mən onları səhvim kimi qiymətləndirirəm. Bunların hamısı Əlahəzrət Humayun tərəfindən verilmiş Əfv Fərmanında bağışlanmışdı. ³³

Heç bir dəlil-sübut olmadan mən günahsız 10 ildir həbsdə saxlayırlar. Gördüyünüz kimi, mən bu müddətdə bu günə düşmüşəm... cavanlığımı əldən verdim!.. Özümü müdafiə etmək niyyətim yoxdur. Fəqət ədalətli hökm çıxarmağınızı istəyirəm. Vərəqədəki əvvəlki sözlər yenə sadalanır:

Adı: Mir Cəfər

Familiyası: Pişəvəri

Atasının adı: Mir Cavad

Doğulduğu il: 1892 və yer: Xalxal. Hazırda 47 yaşı var.
Mənzilinin sahibi cənab Möid Əlməmalik

*“Qəsri-Qacar” zindanının 662 saylı məhbusu
S.C.Pişəvəri*

Yaşadığın son adres: Tehran, Həsənabad rayonu, “Vəzarəti-cəng” dördyol ayrıcı, İntixabiyyə küçəsi (nömrəsi yoxdur).

Ailəsi: həyat yoldaşı Məsumə Rəhmani, oğlu Darıyuş.

Həbsə alındığı tarix: 27 dekabr 1930

Həbsə alınması səbəbi: kommunistlik fəaliyyəti, rejim əleyhinə təbliğat, İran əleyhinə xaricilərlə birgə fəaliyyət, anti-rejim yazılar, rejim əleyhdarları ilə həmkarlığı...

Həbs müddətinin vaxtı qurtarmasına baxmayaraq istintaqın vaxtı yenidən uzadılır. Növbəti son istintaq 21 aprel 1940-cı il tarixində yenidən davam etdirilir.

Bu istintaqda verilmiş həbsin müddəti qurtardığına görə S.C.Pişəvəri 2 Ordibeheşt 1319-cu il (22 aprel 1940-cı il) tarixində həbsdən azad edilib və bundan sonra da 3 il müddətinə Kaşana sürgün edilmişdir.

S.C.Pişəvərinin istintaqlar zamanı suallara verdiyi cavablar diqqəti çəkir. Məsələn, 5 mart 1931-ci il tarixli istintaq materiallarına nəzər salaq.

Sual: Siz Kommunist əqidəsində varsınızmı?²³

Cavab: Əvvəlcə də demişəm ki, xeyr, daha mən bu əqidədə deyiləm.

Sual: Səbəbi nədir?

Cavab: Əvvəllər kommunistlər və onların əqidəsi haqda mən yetərincə məlumata malik deyildim. Bu haqda 7-8 il mütləq etdim və mənə sübut oldu ki, bu əqidənin İranda ayaq tutması çox tezdir. Kommunistlər fəhlə sinfinə arxalanırlar, onların dayığı bu sinifdir, bu sinif isə İranda yox dərəcəsidir. Təsəvvür etmirəm ki, heç 100 il bundan sonra da fəhlələr bir sinif kimi ortaya çıxsın və millətimizin əksəriyyətini təşkil edə bilsin.

Daha sonra, mən Bakıda olarkən Kommunist rəhbərlərin çoxunun Arazın bu tayından gələnlərə yaxşı münasibət bəsləmədiklərini, bizə inanmadıqlarını gördüm. Mühüm işlərdən və vəzifələrdən bizi kənar saxlayırdılar. Yeri gələndə, təhqirdən belə çəkinmədiklərinin şahidi oldum. Bu yanaşma onların əvvəl dediklərinə zidd hərəkətlər idi. Bu, məni tədricən onlardan uzaqlaşdırdı.

Qacarların devrilməsi məni nikbin etmişdi, lakin sonra...

Ailəmin vətənə qayıtmaq istəyi məni əvvəlki fəaliyyətdən və onlardan ayırdı... Mən 1924-cü ildən sonra (*Moskvada Sovet rəhbərliyinin ona göstərdiyi soyuq münasibətdən sonra – Ə.R.*) heç bir siyasi təşkilatda iştirak etməmişəm. İştirakıma aid heç bir dəlil və sübut da ola bilməz .

S.C.Pişəvəri 1940-cı il aprelin 22-dəki son məhkəməsində həbsdən azad edilsə də, yenidən Kaşan şəhərinə sürgün olunur. S.C.Pişəvərinin Kaşana sürgün olunması ilə bağlı doktor Salamullah Cavid xatirələrində yazır: "...S.C.Pişəvəri, Məmi Nünəkərani (Dehqan) və mənim tanıdığım başqa yoldaşlarım uzun müddətli həbsdən sonra Kaşana sürgün edilmişlər. Onları sağ-salamat görməyimə çox sevindim. Bizi burada da izləyirdilər"²⁹.

ZİNDAN HƏYATINDAN LÖVHƏLƏR...

“...Qəsrin” dastanı kədərli, dəhşətli, eyni halda oxunmalıdır. Təəssüflər olsun ki, mövcud vasitələrlə bu dastanı bütövlüklə təsvir etmək mümkün deyil. Biz bu xatirələrdə icbari olaraq, onların bəzi yerlərini nəzərə çatdırmaqla qənaətlənmişik. Eyni halda hadisələri hekayə kimi şərh etsəydik çox uzun və yorucu ola bilərdi. Buna görə də müvəqqəti həbs və istintaq günlərini qeyd olunan tərzdə qələmə alıb, qalan məsələləri isə ayrı-ayrı mövzular kimi qeyd edəcəyik. Bircə, bu üslub ilə həm xatirələr yorucu olmaz, həm də oxucu istədiyi bölməni asanlıqla tapıb istifadə edə bilər. Buna görə də qeyd etdiyim yazı səpgi və eləcə də yeri gəldikdə qədim lüğət və ibarələrdən istifadə etmək müəllif üçün icbari bir hal olmuşdur. Çünki, qədim lüğətlərin yerinə yaxşı adət etmədiyim təzə sözləri işlətmək üçün lüğət kitabına baxsaydım ehtimal ki, cümlələrin yazılmasında süni hallar meydana gəlirdi və xatirələr dəyərsiz bir hala düşərdi. Hər halda mən bu yazını kitab hesab etmirəm. Müntəzəm bir xatirə və ya qeydlər də deyil. Bu yazılar demək olar ki, sadəcə olaraq gördüyüm hadisələrin təsvirindən ibarətdir. Burada yazılmış imla və mətləbləri olduğu kimi şərh etmək sahəsində də bir çox nöqsanlara yol verildiyini etiraf etməliyəm. Oxucu da yaddan çıxarmamalıdır ki, o, on bir il zindanda qalmış bir adamın yorğun və sarsılmış beyninin məhsulunu nəzərdən keçirir.³⁰

Gün batnadək heç kəs mənimlə danışmadı. Otağın xəlvət olmasını gözləyirdilər. Ehtəşam başını aşağı salaraq qarşısına qoyulmuş kağız və qovluqları vərəqləyirdi. Rūfət avtomatik maşın kimi daim hərəkətdə idi. O, gedir-gəlir, oturur-qalxır və tez-tez diqqətlə mənə baxırdı. O çimçəşdirici gülüşü ilə məni istehza edirdi. Mən isə fikrə dalmışdım. Bu intizar iki-üç saat çəkdi. Mən büsbütün yorulmuşdum. Gecənin başlanması ilə əlaqədar beynimdə qara düşüncə və xəyallar güclənirdi. Nəhayət saat 6 radələrində, qısa boylu, sarıbənz arıq kişi özünü şən göstərmək üçün süni təbəssüm ilə qapıdan içəri girdi. Rūfət işarə ilə məni ona tanıtdırdı. O, salam verdikdən və bir çox səmimi təriflər etdikdən sonra mizin arxasında əyləşərək, mənə də öz qarşısında əyləşməyə icazə verdi. Bizim danışqlarımıza heç kəs qulaq asmırdı. Həmin şəxs dərhal qiyafəsini ciddiləşdirib, mizin siyirtməsindən neçə vərəq kağız çıxartdıqdan sonra adımı, familiyamı, nə işlə məşğul olduğumu soruşdu. Sonra o, artist kimi başını qaldırır, gözlərini üzümə zillədi. O, öz fikrincə istəyirdi ki, gözlərimin içini oxusun. Mən çox çətinliklə gülməyimin qarşısını aldım. Çünki o, sadə bir məsələni israrımız bir şəkildə salmaq istəyirdi.

İlk vaxtlarda soyuqqanlılıq göstərdim. Lakin sonra yavaş-yavaş əsəbiləşməyə başladım. Öz-özümə deyirdim ki, daha istintaq üçün məzhəkəbazlıq lazım deyildir. Bu gənc də yəqin bəzi polis və romanların təsiri altına düşmüş, hər şeyə şübhəli yanaşır və bütün bu məsələləri öz xəyal və təsəvvürləri ilə həll etmək istəyir. Sonralar həmin fikrimin də yanlış olduğunu başa düşdüm. Mənə məlum oldu ki, bu ağa hətta polisliyə dair romanları belə oxumamışdır. Onun

hərəkətləri işlədiyi alçaq mühitin məhsulu idi. Buna baxmayaraq, o özünü ədiblər sırasında sayırdı. Söz arası deyirdi: “Bir şeyi yazması üçün vaxt tapa bilməmişdi”.

O, Xuzistandan təzə gəlmişdi. Zahirdə hazırlıqlı adam kimi görünürdü. Lakin hamı onu fırldaqçı, şarlatan kimi təsəvvür edirdi.

İstintaq mənimlə Əli Şərfinin arasındakı tanışlıq üstündə gedirdi. Foruzeş istəyirdi ki, onu adam öldürən, terrorçu, məni isə onu təhrik edən bir adam kimi göstərib, bu yol ilə hər ikimizin edam olunmamız üçün əsas hazırlasın. Şərfini məndən bir həftə qabaq tutmuşdular. Foruzeş onun öz günahlarını boynuna aldığı iddia edirdi. Mən dedim ki, bizi üzləşdirin, o nə desə mən qəbul edərəm. Bu üzləşdirmə çox güllünc bir vəziyyətdə həyata keçirildi. Məlum oldu ki, hər ikimizi sadə bir anlaşılmazlıq üzündən həbs etmişlər. Buna baxmayaraq qeyd etdiyimiz ağa öz təsəvvürlərini həqiqi bir hadisə şəklinə sahib raport vermişdi.

Daha güllünc məsələ bundan ibarət idi ki, o, cavablarımı oxumadan altına qol çəkməyimi tələb edirdi. O deyirdi: “Adam “Molla Nəqti” kimi nöqtələr üzərində israr etməməlidir. Mən ki, sizə pəriş tikmək istəmirəm. Burada iki kəlmənin artıq ya əskik olmasının nə əhəmiyyəti vardır”.

Mən isə bilirdim ki, iş yoxlanılan zaman təqsiri ancaq bir kəlmə ilə sabit etmək olar. Məsələn, “xeyr” əvəzinə “bəli” sözünün yazılmasını götürək. Lakin mənim bütün bu xəyallarım tamamilə yersizdir. Çünki məhkəmədə və hətta ədliyyədə belə işlər yoxlanılmadı. Yalnız Foruzeşin raportu əsasında hökm çıxarıldı.

Təhqiqat sona çatdıqdan sonra o, ciblərimi axtararaq qoltuğumdan qələm və kağız parçalarının hamısını götürdü. Bu həbsə alınmaq əlaməti idi. Birlikdə otaqdan çıxdıq. Yolda mənə dedi: “Ağa, hamama gedin, tərləməmiş kir çıxmaz”.

Mən onun məqsədini başa düşmədim. Müstəntiqin maddi məqsədi olmasını xəyalıma belə gətirə bilmirdim. Lakin o, həmin məsələ üzərində israr edirdi. Ona görə də daha bir addım irəli ataraq aydın şəkildə dedi: “Ağa, siz bizə kömək etməlisiniz”.

Təəccüblə dedim: “Sizə nə kimi kömək göstərə bilərəm? Mən də sizin kimi azacıq maaş alıram və bununla öz əhl-əyalımı idarə etməliyəm. Mənim pulum haradadır?”

Fikir edirdim ki, bəlkə o da məni sınamaq istəyir və ya istəyir ki, həmin vasitə ilə müəyyən sübut əldə etsin. O, təcrübəli və məharətli idi. Mənim mənfi cavabımı eşitdikcə gülüb dedi: “Siz mənim məqsədimi yaxşı başa düşmədiniz. Mən istəyirdim ki, siz məsələnin üstünün açılmasında bizə yardım edəsiniz”. Bu zaman biz müvəqqəti həbsxananın qapısına çatmışdıq.

İKİ SAYLI MÜVƏQQƏTİ HƏBSXANANIN BEŞİNCİ OTAĞI

Polis idarəsinin məşhur dalanı altında yerləşən bu qapının dəhşətli bir görünüşü var idi. O alçaq, qaranlıq və sehramiz görünürdü. Foruzəş qapının zəngini çaldı. Kök və enlikürək bir polis nəfəri ilk dəfə qapının ortasındakı kiçik deşikdən başını çıxararaq Foruzəş ilə salamlaşdı, sonra qapını açaraq məni təhvil aldı. Qapı bağlandı.

Polis yaşlı bir adam idi. Sonralar onun familiyasının Dəbir olduğunu bildim. Savadı yox idi. Deyirdi ki, düz 25 ildir ki, həbsxanada qulluq edir. O, qorxaq, inzibatçı və tam dindar bir adam idi. Özündən dörd qat kiçik olan arvadını həddindən artıq sevir və ona az qala sitayiş edirdi. Uşağı yox idi. Söz düşəndə deyirdi ki, arvad mənim həm atam, həm uşağım, həm dostum, həm tanışım, bir sözlə, hər şeyimdir.

Məhbuslar onu incitmək istəyəndə arvadına nifrət edirdilər. Dəbir sözbaşı “Əstafürullah. La ilahə illəllah” deyirdi.

Müvəqqəti saxlama dəhlizində o, ilk dəfə ciddi bir baxışla başdan ayağa məni süzdü və bu yol ilə məni başa saldı ki, daha azadlıq və müstəqillikdən göz yummalıyam, bura zindandır, buraya gələn hər bir adam öz təklifini anlamalıdır, iradə, meyil və ixtiyarını bir kənara tullamalıdır. Sən də mənim əlimə tapşırılmışan. Başa düşməlisən ki, səninlə könülüm istədiyi kimi rəftar edəcəyəm. Bundan əlavə, mən özüm də başqalarının göstəriş və poladdan möhkəm qayda-qanun-

larına tabe edilmişəm. Mən onların göstərişlərini iradəsiz bir maşın kimi həyata keçirirəm. Əgər ürəyim, hissiyyatım, vicdanım və kişiliyim varsa da onların hamısını zindandan xaricdə qoymuşam. Məndən kişilik gözləməməlisən...

Beşinci otağın qapısına çatdıq. Çox dar və qaranlıq dalana açılan bu qapının dəmir məhəccərləri və dəhşətli görünən böyük bir qıfılı var idi. Dəbir qapını açdıqdan sonra onun üzübüzündə qoyulmuş dəmir çarpayını göstərərək dedi: “Bu sənin çarpayıdır, yerindən tərpənməməlisən. Elə oturmalısan ki, mən qapının deşiyindən baxanda səni görə bilim. Tualet isə arxada yerləşir. Su istəyəndə qapını döyərsən gətirərlər”.

Bu sözdən sonra o, əl çırağını götürüb dəmir məhəccərli qapını bağladı. Qıfılı vurub, çıxıb getdi. Qaranlıq və pis qoxu gələn bu soyuq otaqda tək qaldım. Otağa girən zaman fürsətdən istifadə edərək öz təzə “mənzilimi” və oradakı əşyaları diqqətlə nəzərdən keçirmişdim. Çarpayıdan və nə də onun üzərindəki yorğandöşəkdən istifadə etmək olmazdı. Kəşif yorğan-döşəyin iyindən adamın ürəyi qalxırdı. Adam hətta onun üstündə əyləşməyə belə çimçəşirdi. Əlacsız qalaraq otaqda gəzişməyə başladım. Otağın uzunluğu beş addım, eni isə təqribən üç addım idi. Bu isə dolanmağım üçün kifayət edirdi.

Çarpayı haqqında iki kəlmə də olsa yazmaq lazımdır. O elə qayrılmışdı ki, istirahət əvəzinə insana əziyyət verirdi. Yoğun dəmirləri adamın bədənini əzirdi. Lakin hər halda çarpayı idi. Üstündə də qeyd etdiyim yorğan-döşək var idi. Bunlar İsveçrə müşavirlərindən yadigar qalmışdı. Mövcud

üsul-idarənin cəlladları hələ də onlardan istifadə edirdilər. Lakin son vaxtlarda, yəni mənim tutulduğumdan on il sonra, biz mərkəzi zindanın zahirdə çox yaxşı görünən binasının otaqlarında çürümüş kələmələrdən başqa ayrı bir əşya görmədik. Məhbuslara hətta küzə və su qabı da vermirdilər. On nəfər məhbus bir çürümüş adyalın altında yatırdı.

Buradakı ağcaqanadlar daha pis vəziyyət törətmişdi. Onlar lap qışın çiləsində belə adamı rahat qoymurdular. Pıs-pısalar, siçanlar da rahat oturmayaq lazımı “xidmət” göstərirdilər. Ağcaqanadlar yeknəsək və yorucu səsləri ilə sanki qarışıq bir “orkestr” təşkil edirdi. Pıs-pısalar və siçanlar isə atılıb düşüb oynayırdılar. Bu haqda mənim fikirləşməyə kiçik imkanım belə yox idi.

Dəbirin çıxıb getməsi ilə başıma min cür xəyal və dəhşətli fikirlər hücum etməyə başlamışdı. Daima gəzişir və öz düşüncələrimi müəyyən nöqtədə toplamağa çalışırdım ki, bu tərsə quyuda nə vaxtadək qalacağam. Bu barədə düşüncələrim vardı. Fikirləşirdim ki, ailəm nə vəziyyətdədir? Görəsən Ənzabi evimizə xəbər çatdırdımı? Mənlə dostluq onun üçün gələcəkdə çətinlik törədəcəkmi? İndi bir çox məsələ onun üçün aydın deyildir. Bəlkə də çoxlu yeni şeylər kəşf edibdir. Axı o, çox məğrur idi. Məndən başqa heç kəsin sözünü qəbul etməzdi. Yazıq yəqin ki, indi qüssə edəcəkdir. Bəlkə də korlanmış aradan getdi. Bu qış fəslində o, haradan kömür və azuqə tapacaqdır. Beləliklə fikirlər məni get-gedə bədbinliyə doğru yönəldirdi. Hər an daha qorxulu hadisələr gözümlə qarşıma çıxırdı. Çünki Hecazini öldürmüşlər. Mahmud Qatilin əvəzinə Əkbər Sallaxa işgəncə vermişlər.

Məni nə üçün altı aydı zindandan buraxmırlar? Axı məndən nə istəyirlər? Yazıq Əli Şərqini nə üçün saxlamışlar? Deyirlər ki, hamı casus olmuşdur. Adamlar, hətta öz arvad-uşaqdarına da etibar etmirlər. Bəzi adamların yanında ağzımdan belə müxalif söz qaçırmışam – deyə düşünürdüm.

Dəqiqəbədəqiqə artmaqda olan bu müxtəlif fikirlər məni incidirdi. Hava çox soyuq idi. Bir tərəfdən də külək əsirdi. Zindanda bədbəxt məhbusların taleyindən uca və həmahəng səslərdən başqa ayrı bir səs eşidilmirdi. Mən çox əsəbləşmişdim. Hətta öz həyatımdan belə doymuşdum. Bu əzabverici fikirlərin pəncəsindən yaxamı necə xilas etmək haqqında düşünürdüm. Birdən-birə neçə illər bundan qabaq oxuduğum siyasi məhbuslardan birinin xatirələri yadıma düşdü. Bu xatirələr zindan dövrünün sonunadək tam mənasında mənə təsginlik verən və yol göstərən amilə çevrildi. Həmin xatirələri təsadüfi olaraq oxumasa idim və ya onlar mənim yadıma düşməsəydi, bəlkə də digər dostlar kimi mənə də zindan mühiti qalib gələrdi. Onlar kimi məni də öldürüb aradan aparardı...

Ehtiyac qəribə bir şeydir. O hər hansı bir anda öz təsirini göstərir. Məhbuslar da ehtiyac üzündən özlərinə xüsusi qayda-qanunlar düzəltmişdilər. Həmin qayda-qanunları da ciddi surətdə gözləyirdilər. Məsələn, mənim beşinci otağa gəldiyim saatda dərhal məndən papiros ya tiryəkə ehtiyacım olub, olmadığımı soruşdular. Mən isə bu cəhətdən çox rahat idim. Ona görə ki, ömrümdə heç bir pis şeyə adət etməmişdim.

Üçüncü gecənin əhvalatını heç vaxt yadımdan çıxara bilmirəm. Təxminən gecə yarısı idi. Bir nəfər isə sanki, pi-

şik ilə danışırdı. Səsi eşidən kimi dayandım. Səs düz otağın qapısı dalından gəlirdi. O deyirdi: “Ey pişik, səninləyəm! Bilirəm ki, yuxun gəlmir, ayıq ol. Gözlə, başına papaq keçirməsinlər. Təminat işçiləri çox pis adamlarıdır. Ey heyvan, səninləyəm. Sən gözə çox yazıq görünürsən. Bunlar vicdan, Allah, Peyğəmbərin nə olduğunu bilmirlər. Gözlə, onların yalan andiçmələrinə birdən inanarsan ha... Ey pişik, səninləyəm! Sədinin bu hekayəsini yəqin ki, dəfələrlə eşitmişəm. Orada deyilir: “Səndən soruşulmayan suala cavab vermə. Səndən istənilməyən şeyi göstərmə. Pişikciyəzim, səninləyəm! Gözlərini yaxşı aç. Polis idarəsində söhbətlər “yox” ilə başlanır. “Bəli” dedikdə daha xilas ola bilməyəcəksən”.

Bu sözləri deyən adam həmin vasitə ilə mənə yol göstərmək istəyirdi. Bu adam zindanı təmizləyən idi. O, məşhur və zirək oğrulardan biri sayılırdı. Buna baxmayaraq, o, məhbusluq təəssübünü yaddan çıxartmayıb və iki-üç saat müddətində pişik adı ilə mənə nəsihət verirdi.

EVİMDƏ AXTARIŞ

Zindanın birinci gecəsi müxtəlif qorxu və yorucu düşüncələrlə başa çatdı... Həbsxana katibi gəlib mənə dedi: sizi istəmişlər.

Kamerada tək yatan məhbusları bir qayda olaraq adları ilə yox, kameranın nömrəsi ilə çağırırdılar. Buna görə də mənim adımlı “Beşinci otaq” qoymuşdular.

Zindan qapısının xaricində Təhlükəsizlik idarəsindən göndərilmiş iki polis nəfəri dayanıb məni gözləyirdi. Katib məni onlara təhvil verib imza aldı. Polis idarəsinin böyük qapısından çıxıb evə tərəf yola düşdük. Cənablar mərhəmət göstərərək mənim hesabıma fayton çağırıdılar.

Mənə məlum oldu ki, Ənzabi tutulmağımı evə xəbər vermişdir. Evdə Daryuşu (oğlumu) çox nigaran, qorxulu vəziyyətdə gördüm. O, bəzən mənə, bəzən də mənimlə gəlmiş adamlara baxırdı. Cənablar axtarışa gəlmişdilər. Onların içərisində nisbətən gənc görünən polisin farsca savadı var idi. Nisbətən ağıllı və ədəbli idi. Digəri isə tam savadsız idi. Həddindən çox yerləri nəzərdən keçirdilər. Hər bir deşiyə dəfələrlə başlarını soxdular. Hər yeri axtardılar. Əllərinə keçən şeyləri yüz dəfə yoxlayır, sonra isə tam etinasızlıqla bir kənara atırdılar. Hətta, uşaq oyuncaqlarını belə yoxlayır, uşağın gözü qarşısında sındırır, yerə tökülür və təpik altına salırdılar. Uşaq isə mat-mat baxır və danışırmırdı. Sanki o, heyrət, təəccüb dənizində qərq olmuşdu. Daha hər vaxtlar olduğu kimi dil uzunluğu etmirdi, oyuncaqlarının sındırılıb yerə tullanmasına mane olmurdu. Polislər dedilər ki,

fars dilindən başqa ayrı dillərdə yazılmış kitabları yığıb aparmaq haqqında onlara göstəriş verilmişdir. Bu işdən nə məqsəd daşımaları məlum idi. O vaxt Təhlükəsizlik idarəsində xarici dilləri bilən məmur yox idi. Buna görə də başqa dillərdə olan bütün kitabları polis idarəsinə aparmalı olurdular.

Evdə axtarış aparılan zaman altı yaşlı uşaq və ona baxan qoca dayəsindən başqa evdə heç kim yox idi. Mən son dəfə olaraq oğlumla miz arxasında əyləşmək istədim. Uşağın nənəsi çay gətirdi. Uşaq bir az cəsərlənərək mənə tərəf əyilib anasının evdə olmaması səbəbini yavaşca məlumat verdi. Mən belə xəyal etdim ki, o, anasının göstərişi əsasında mənimlə bu cür ehtiyatla danışır. Sonralar isə məlum oldu ki, bu haqda uşağa heç bir tapşırıq verilməmişdi. O, özü anlamışdı ki, atasını evə qayıtmağa qoymayan, sevimli oyuncaqlarını sındırıb dağıdan yad adamların yanında uca səsle danışmamalıdır. Qüssə və kədər şiddətindən istər mən, istərsə də uşaq heç bir şey yeyə bilmədik. Yalnız bir fincan çay içdikdən sonra mən verilən əmr əsasında ayağa durdum. Vidalaşma zamanı uşağın gözləri dolmuşdu. O, məni kədərləndirməmək üçün ağlamaq istəmirdi. Eyni zamanda həmişə dediyi kimi: “Atacan, evə tez qayıt” sözünü də təkrar etmədi. O, sanki, kədərli və məhzun bir həyatın başlanmasını, öz atasının əldən getməsini hiss etmişdi.

Axtarış qurtardıqdan və kədərləndirici vidalaşma sona çatdıqdan sonra, uşaq işin gedişini hiss etdi. Polislər kitabları daşıyaraq faytonun içinə tökdülər. Onları Təhlükəsizlik idarəsinə gətirdik.

Foruzəş bizi tam səbirsizliklə gözləyirdi. Kitabları gördükdə onun gözləri parıldıadı. Bəlkə də onların hamısının “zərərli” kitablar olduğunu güman edirdi...

Biz gələn kimi dərhal işə başlandı. Foruzeş yanında oturmuş zabitə üz tutaraq dedi: “Buyurun, sizin növbəniz çatmışdır”. Mən qoşun və polis işçilərinin rütbələrini hələ də ayırd edə bilmədiyim üçün müraciət olunan zabitin hansı rütbədə olduğunu deyə bilmərəm. Yalnız onu bildim ki, o, rəşli idi.

Foruzeşin özü də işsiz dayanmayaraq kitabları alt-üst etməyə başladı. Hərəkətindən onun xarici dilləri bilməməsini anladım. O yalnız şəkillərdən və tablolardan bir şeyi anlamağa çalışırdı. Təsadüfən kitablarımın içərisində fars dilində yazılmış çox kiçik bir kitabça var idi. Bu Tolstoyun çox adı kitabçalarından biri idi. Seyid Əbdülrəhim Xalxalının xarici dildən tərcümə etdiyi həmin kitabçanın başlığında “Biri-birinizə yaxşılıq edin” cümləsi yazılmışdı. Onun üstündə Tolstoyun adı olduğuna görə polis şübhələndi. Bu hərəkət nəticəsində məni gülmək tutdu. Zərərli kitabı baxın! Nə qədər də təhlükəli adı var idi? “Bir-birinizə yaxşılıq edin”!.. Ağa üzəndən getmədi. O kitabçanı axıra qədər yoxladı. Öz qəlbimdə dedim, şükür olsun ki, ağa xarici dilləri bilmir. Yoxsa Darvinin “İnsanın mənşəyi” kitabı haqqında, rus ensiklopediyasının müxtəlif cildləri haqqında, digər tarix və fəlsəfəyə aid kitablar haqqında nələrdədi...

Polis zabiti isə nəzərə sadə bir adam kimi görünürdü. Onun fransız və ingilis dilində yazılmış kitablarla işi yox idi. O, fəqət rus dilində yazılmış kitablara baxırdı. Zabit rus dilinin ancaq əlifbasını bilirdi. Daha çox şübhələndiyi rus kitablarını ayırd edə bilmirdi. Bu isə yaxşı hal idi. İlk növbədə xarici dillərdə yazılmış kitabları ayıraraq bir kənara qoydular. Mən bir rahat nəfəs aldım. Sonra rus kitablarına başladım. Zabit heç nə başa düşmürdü. Bu məsələ təhlükəli idi. Çünki, kitabların hamısını zərərli hesab

edə bilərdi. Mən qərara gəldim ki, onun ovucunu açam və rus dilini bilməməsini isbat edəm. Lakin... Mən dedim zərərli kitablar Rusiyada baş vermiş Oktyabr İnqilabından sonra, yəni 1917-ci ildən sonra nəşr olunmuşdur. Belə olduqda həmin tarixdən qabaq nəşr edilən kitablar zərərli sayılmamalıdır. Bu sözlərimi onların hər ikisi təsdiq etdilər. Beləliklə, rus dilində 1917-ci ilə qədər yazılmış kitabları seyr etsələr də zərərli sayılmadı. Kitablarımın çoxu, hətta siyasi-iqtisadi kitabları da 1917-ci ildən qabaq çap edilmişdi. Bir sıra kiçik kitablar qaldı ki, onların da roman olmasını bildirdim.

Kitabları yoxlamaq mənim hansı adamlarla üz-üzə gəldiyimi, harada olmağımı bilmək üçün imiş. Demək, mənə də siyasi töhmət atılmışdı. Bu məsələyə yetişməklə müqəddəratım təyin olunmalı idi. Mən yaxşı bilirdim ki, bu işlər heç də kitabları yoxlamaq kimi sadə və üzdən keçmə olmayacaqdır...

YENİDƏN MÜVƏQQƏTİ HƏBSXANADA

Axşam kitabların yoxlanılması işindən xilas olaraq müvəqqəti həbsxanaya qaytarıldım. Həddindən ziyadə yorğun və taqətsiz olduğumu hiss edirdim. Aclıqdan, yuxusuzluqdan başım şiddətlə ağrayırdı. Dəbir dəyişilmişdi. Onun yerinə Məhəmməd-xan Yəzdi adlı başqası gəlmişdi. Onun heykəli, surəti, burnu və gözləri bütünlüklə keçmiş şaha, “Rza şaha” oxşayırdı. Bir gün həmin məsələni özünə də dedim. O, sözümlə təsdiq edərək dedi: “Şahın özü ilə bir-iki dəfə rastlaşmışam. O mənə əyri-əyri baxıb, bu işə məni çox qorxudub”. Acudan Yəzdi çox qarınqu-lu və acgöz bir adam idi. On səkkiz nəfər məhbusun xörəyini bir oturma yeyirdi. İndi onun iştahasından xəbərim yoxdur. Hər halda çox diqqətli adam idi. Yuxarıdan verilən göstərişləri son nöqtəsinədək yerinə yetirirdi. Deyirdi ki, o, iki nömrəli müvəqqəti həbsxanada işə başlamış ilk polisdır. Həqiqətən də o, müvəqqəti həbsxananın canlı tarixi idi. Savadı yox idi. Lakin çox yaxşı huşu və hafizəsi var idi. Müvəqqəti həbsxanaya düşmüş adamları yaxşı tanıyırdı. Azdanışan və ciddi adam idi. Səhərdən axşamədək dəridən çıxardı. Zindan otaqlarının nəzarətinə və təmizliyinə böyük diqqət göstərirdi. Müvəqqəti həbsxananın bütün işləri onun əlində idi.

Dəbir dindar bir adam idi. O heç kəsə qəsdən mərdi-məzarlıq etməzdi. Lakin Məhəmməd-xan Yəzdi belə deyildi. O, istəyirdi ki, müvəqqəti həbsxananı həmişə öz əlində saxlasın. Oradan çörəyini çıxarsın, uşaqlarının həyatını təmin etsin. Bundan başqa

o, cəlladlıq da edirdi. Məhkumları dara da çəkirdi. Bu işi onun üçün başqa mədaxil yolu idi. Deyildiyinə görə Əsgər Qatili də o dara çəkmişdi. Bu işi üstündə ona acudanlıq rütbəsi vermişdilər. Acudan Yəzdi tam mənasında polis idi. Qayda-qanundan başqa heç nəyi bilmirdi. Vəfalı bir it xasiyyətində idi. On ildən sonra da məni yadından çıxarmamışdı.

Bir qayda olaraq Qəsr zindanında saxlanılan adamları müvəqqəti həbsxanadan ədliyyəyə apardılar. On il qəsrdə qaldıqdan sonra Ədliyyəyə aparılan zaman bir gün yolum yenə də müvəqqəti həbsxanaya düşdü. Məvəqqəti həbsxananın məmuru bir neçə saat eyvanda dayanmağım haqqında göstəriş vermişdi. Pilləkanların yanında Acudan ilə rastlaşdım. İrəliyə gəlib salam verdi. Sonra ciddi bir qiyafə tutaraq dedi: “Ağa, inanmıram ki, sizi eyvana qoyalar. Buyurun buraya”. Bura sözündən onun məqsədi müvəqqəti həbsxananın ən pis kooridoru hesab edilən üçüncü kooridoru idi. Buna baxmayaraq, xidmət üstə olmayan zaman mənə çox hörmət edərdi. Çünki onun uşaqlarının müəllimi olmuşdum. Bilmirəm nə üçün, hansı mülahizə üzündən o, ilk günlərdə özünü mənə tanıtdırmamışdı. Mən də onu şəxsən tanıyırdım.

Xülasə, istintaqdan qayıtdıqdan sonra o vaxt adi polis olan bu dama məni beşinci otağa gətirdi. Mənimlə yumşaq danışdı. O dedi: “Çox təəssüf edirəm ki, burada qalmalı oldunuz. Bəs uşaqlar nə edəcəklər?”

Mən belə xəyal etdim ki, o mənim uşaqlarımın qayğısına qalır. Dedim: “Allah kərimdir. Bir təhər dolanarlar”.

Lakin sonra başa düşdüm ki, o öz uşaqlarının dərs məsələsini nəzərdə tutmuşdu. Sonra məndən nahar yeyib-yemədiyimi so-

ruşdu. Dünən gecədən bəri heç şey yemədiyimi bildirdim. Gedib bir kasa ilıq süd və bir taftun (bir parça) çörəyi gətirib dedi: “Ye!”

Bu səmimi qonaqpərvərlikdən xoşum gəldi. Belə xəyal etdim ki, bütün məhbuslarla bu cür rəftar olunur. Mən bilmirdim ki, o, yalnız öz uşaqlarının xatirinə mənə, istisna olaraq belə rəftar etmişdir. Bundan başqa mənə ayrı bir yaxşılıq da etdi. Mən bu yaxşılığı heç vaxt unutmaram. Çarpayım narahat olduğu üçün gedib bir qədər yumşaq və nisbətən təmiz yorğan-döşək gətirdi. Onları büküb çarpayımın ortasına qoydu. Sonra üzünü mənə tutaraq dedi: “Bu çarpayı çox narahatdır. Onun qabarıq dəmirləri sənin qabırğalarını əzər”. Bundan başqa mənim üçün bir çay qabı da gətirdi.

Görürsünüz! Cəlladın da öz uşaqlarına əlaqəsi vardır. O da istəyirdi ki, övladlarının tərbiyəsi yolunda müəyyən addım atmış bir adama yaxşılıq etsin. Qeyd etdiyim kimi, mən o günədek Məhəmməd Yəzdini tanıyırdım. Belə xəyal edirdim ki, bu mehribanlıq onun xoş niyyətindən doğmuş və ya yuxarıdan verilmiş göstəriş əsasında olmuşdur. Çörəyi yedikdən sonra soyuğa, otağın iyrənc qoxusuna, pıç-pıçalar, siçan və ağcaqanadlara etinə etməyərək, paltarlarımı soyunmadan çarpayımın üstünə düşüb çox şirin yuxuya getdim. Sabahı günü günortaya 2 saat qalmış keşikçi dəyişilən zaman Dəbir məni yuxudan ayıltıdı...

Dəbir fars dilindən başqa ayrı bir dil bilmirdi. 1931-ci il yanvar ayının əvvəli idi. Xristian məhbuslar təzə libas geyinmiş, üzlrini qırxmış və görüşlərinə gələcək adamlarını gözləyirdilər. Mən yalnız öz gülüşlərimlə onların salamına cavab verib bayramların təbrik edirdim. Purafer yaxşı geyinmiş centlmen bir adamı mənə göstərərək dedi: “Boynu yoğunu görürsən, dörd

ildir ki, zindanda saxlanılır”. O məşhur Lapitvos idi. Sonralar bəlkə də onun adını çəkdik. Mən onun dörd il müddətində, bu cəhənnəmə oxşar deşikdə yaşayıb hələ də diri qalmasına təəccüb edirdim. Öz-özümə dedim ki, burada bir il qalsam ölərəm.

On on iki gün olardı ki, üzümü qırxmamışdım. Özümdən heç xəbərim yox idi. Lapitvos təcrübəli adam idi. O məni görəndə kimi tez otağına qaçıb, kiçik bir ayna götürərək qaçırdı. Dərhal Dəbirin arxasına keçərək aynanı mənim üzümə tutdu. Öz saqqalımı görəndə bərk güldüm. Həsən Azərbaycan, rus, fransız dillərində cürbəcür zarafatlar etdi. Ayrı bir vüqarlı saqqallı adam da rusca və azərbaycanca ürək-dirək verərək məni ruhlandırırdı. Bu adam məşhur Yepremın müavini polkovnik Gigu idi.

Purafər və başqaları məni başa saldırlar ki, havaya çıxarılmamağım haqqında xahiş etməliyəm. Dəbir xahişi dərhal qəbul etdi. Lakin havaya çıxarılan yer elə bir vəziyyətdə idi ki, mən iyləncliyə beşinci otağı oradan daha yaxşı hesab etdim. Məhbuslar oradakı üçbucaqlı və yalnız adamın gəzişməsi üçün kifayət edən həcmlərin adını “qazanca” qoymuşdular. Bir və iki nömrəli müvəqqəti həbsxanaların, ümumi həbsxananın və başqa binaların bütün tualetlərinin quyuları həmin həyətdə yerləşirdi. Beləliklə, birinci gündən başlamış ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, onuncu və sair... günləri sayaraq, hər bir dəqiqədə Et-telaat idarəsi tərəfindən çağrılıb, təklifimin məlum ediləcəyini gözləyirdim. Lakin oradan heç bir xəbər çıxmırdı. Get-gedə məyus olub müxtəlif fikirlərə dalırdım...

Gündüzlər də gecələr kimi qaranlıq və yorucu idi. Səhərdən gecə yarısına qədər otaqda dolanırdı, sonra işə çarpayının üstünə uzanaraq cürbəcür fikirlərə dalırdım. Hətta yavaş-yavaş məhbus

dostlarımla təskinverici sözlərindən də acığımı gəlirdi. Evdən və ailədən xəbərim yox idi. Onların nə vəziyyətdə yaşamalarını bilmirdim. Hava təmiz olan gecələrdə tavandakı kiçik deşikdən ulduzları seyr edərək bununla fikrimi məşğul edirdim. Günəş gündüzlər üçün mənim saatım idi. Günləri divara xətt çəkməklə sayırdım. Robenzon kimi özüm üçün cizgilər kalendarı düzəltmişdim. Hətta Purafer və digər məhbuslar belə məmuniyyətlə mənim təbii saat və kalendarımdan istifadə edirdilər. Ulduzlarla vaxtı, günəşdən daha dəqiq müəyyənləşdirə bilirdim.

On səkkizinci gün səhər tezdən sərçələrin cikkildisi diqqətimi cəlb etdi. Başımı qaldırıb sərçələrin həmin deşik üzərində dəstə-dəstə uçub getdiyini gördüm. Bunu yaxşı bir fal kimi yazub sevindim. Təsədüfən həmin gün günortaya yaxın ilk dəfə olaraq ailə üzvlərimlə görüşdüm...

Zindan yaxşı məhəkdir. Oradan insan öz səmimi dostlarını və ən uzaq qohumlarını daha yaxşı tanıyır. Onların səninlə nə kimi münasibətdə olduqlarını müəyyənləşdirir.

Həbsdə olduğum yeddinci ildə bir dəfə də olsun ailəmlə mənə görüş icazəsi vermədilər. Görüş xətərli bir işə çevrilmişdi. Adam onun təfərrüatını şərh etməyə utanır. Zindan məmurları bu yol ilə çox çirkin istifadələr edirdilər. Hətta bir çox namuslu məhbuslar özlərini bu yeganə ümid yolundan da məhrum edərək öz ailələrinə tapşıırırdılar ki, daha bir də görüşə gəlməsinlər. Onlar bu yol ilə öz abırlarını qorumağa çalışırdılar. Məhbus üçün görüşsüz qalmaq, adamsız olmaq çətindir. Lakin qeyd etdiyimiz vəziyyətdə görüş bundan daha ağır idi.

ZİNDAN CASUSLARI

Mən mərkəzi zindanın yeddinci koridorunda yaşayırdım. İki nömrəli müvəqqəti həbsxanadan əlavə mərkəzi zindanın ikinci, dördüncü və yeddinci koridorlarında da yaşamışdım. Bu koridorlar keçmiş üsuli-idarənin siyasət mərkəzinin ən həssas nöqtəsi idi. Biz siyasi məhbusların başlıca nümayəndələri hesab edilirdik. Hətta, Teymurtaş, hərbi naziri, Sərdar Əsədi və digər hökumət müttəhimlərini bizim yanımıza gətirməyə cürət etmirdilər. Polis məmurları tərəfindən göstərilən hər hansı təzyiq və işgəncə tədbirləri ilk dəfə bizə tətbiq olunurdu. Zindanda işləməyə gələn hər hansı yeni qulluqçu öz iqbal və taleyini bizim müqəddəratımız üzərində sınaqdan keçirirdi. Siyasi idarə işçilərinin heç biri bizim işlərimizə qarışmadan tərəqqi edə bilmir, rütbə və dərəcə əldə etməyə nail olmurdu. Zindan rəisi Rasix polkovnik Giduya belə demişdi: “Bu qapılardan arxasına qanlı əllər basılmışdır. Mən onlara yaxınlaşıb orada yaşayan adamlarla danışa bilmərəm.”

Beləliklə, üzərimizə qoyulmuş həmin siyasi ad nəticəsində polislər və başqa məhbuslar üçün bir növ dükana (alverə) çevrilmişdik. Görüşünün xüsusi şəkli düşməsinə istəyən, tək otaqda yaşamaq istəyən, azad tiryək çəkmək istəyən, bütün koridorları azad dolanmaq istəyən, bir kasa süd və ya iki yumurta almaq istəyən, zindan daxilindəki müəssisələrdə işləmək istəyən, heç olmazsa nəzarətçi və ya xörək paylamaq vəzifəsinə keçmək istəyən, çayçılıq edib məhbusları soymaq fikrinə düşən, bir sözlə başqalarının

bədbəxtliyindən istifadə etmək istəyən bütün adamlar üçün ancaq bir vasitə, bir sadə yol var idi ki, o da bizə göz olmaqdan ibarət idi. Zindan məmurları məhbusların zindana gəldikləri birinci gündən bu yolu onlara göstərirdilər. Qısa sözlə desək, alış-veriş vasitəsinə çevrilmişdik. Hamı yalnız bizə əzab-əziyyət vermək yolu ilə zindan məmurlarından müəyyən güzəştlər ala bilirdi. Hətta, sonralar iş o yerə gəlib çatmışdı ki, biz ikilikdə bir-birimizlə danışa da bilmirdik. Fərruxini, demək olar ki, əxlaqsız və cəfəng qoca ərbab Güdərzi ölümə verdi. Bədbəxt şair öz həmyerlisinə inanaraq təzə şeirlərini “...”nin vasitəsi ilə ona göndərmişdi. O isə namərdcəsinə uzun-uzadı bir raportla birlikdə həmin şeirləri zindanın rəisinə göndərmişdi. Şeirlər məzəli, ciddi, eyni halda təsirli və kəskin idi. Bu şeirlər əldən-ələ keçərək, nəhayət şahın əlinə çatmışdı. Beləliklə, Fərruxinin öldürülməsi haqqında fərman verildi.

AZAD OLACAĞIMA İNANMIRDIM

Neçə ay davam edən istintaqın sona çatmasından sonra məni nisbətən təmiz olan səkkiz nömrəli otağa köçürdülər və onun qapısını açıq qoydular. Lakin sair məhbuslarla əlaqə yaratmağımı qadağan etmişdilər. Bu zahiri bir hədə-qorxu idi. Bu işin əməli olmadığını özləri də, yəni zindan məmurları da yaxşı başa düşürdülər...

Fərvərdin və Ordibehişt ayları intizarla keçdi. Bir tərəfdən taleyimlə üns tutaraq digər məhbuslar kimi öz mühitimin kiçik və məhdud hadisələri ilə başımı qatırdım. Digər tərəfdən isə hər saat zindandan azad olacağımın intizarını çəkirdim. Hətta Furu-

zeş özü də demişdi: “bu haqda saraydan məktub yazmışlar. Biz müxalif olmasaq sizi buraxmaq olar. Hələlik biz də müxaliflik göstərmirik. Yalnız nəzmiyyə rəisinin Gorgandan qayıtmasını gözləyirik.”

Bu, heç də yalan deyildi. Etdiyi yaxşılıqlarından keçmişdə danışdığım adam mənə buraxılmağım üçün müqəddimə hazırlanması haqqında sifariş də göndərmişdi. O, Ayrum gələndən sonra zindandan buraxılmağımı bildirmişdi. Hətta bir gün Nəsrullah İsfəndiyari həmin hökmü mənə göstərərək dedi: “İş qurtarmışdır. Ancaq heç bir siyasi iş qarışmayacağı haqqında iltizam verməlisən”.

Bütün bunlara baxmayaraq mən şübhə edirdim. Belə sadəliklə həbsdən buraxılacağıma inana bilmirdim. Ayrumun qayıtması qurban bayramı gününədək uzandı. Həmin gün keçmiş adət üzrə səhər tezdən otaqdan çıxıb həyətdəki hovuzun kənarında idman etmək istəyirdim. Purafer hələ yatmışdı. Dəbir dəstəmaz alırdı. Sərhəng Gigo primusu yandırır çay qoymaq istəyirdi. Zahirdə məhbusların həyatı adi vəziyyət ilə davam edirdi. Baharın havası yüngül və ruhu oxşayan idi. Adam zindanın məhdudsiyyətlərini az qala unutmaq istəyirdi. Qış fəslindən fərqli olaraq günəşin şüaları zindanın dərin həyətinin divarları üstündə oynayır, qəmgin ürəkləri sevindirirdi. Həmə gün mənim üçün ağır saatlardan biri sayılacağı hələlik məlum olmamışdı. Hələ əl-üzümü yuyub qurtarmamışdım ki, “D” əl-ayağını itirmiş bir şəkildə yanıma gəldi. O günlər biz bir-birimizlə danışmırıq. Lakin ciddi işlər zamanı bu cür müvəqqəti kəsülü hallarının təsiri ola bilməzdi. O, bilirsən nə var, xəbərin var? – deyər həyəcanla mənə müraciət etdi.

– Nə xəbər var? Nə olmuşdur?

– Gecə yarısından təxminən bir saat keçmiş neçə nəfər təzə məhbus gətirdilər. Deyildiyinə görə onlar da siyasi töhmətlə təqsirləndirilmişlər.

– Burada pis bir iş yoxdur. Siyasi müttəhimləri olmayan bir ölkə nəyə lazımdır. Siyasi müttəhimin olması özlüyündə millətin siyasi şüurunun yüksəldiyini göstərir. Məlumdur ki, ölkədəki işlər adi qayda ilə cərəyan etmir. Xoşagəlməz hadisələr çoxdur, o gündü-gündən artır. Bunun əksi baş versə idi onda təəccüblənmək olardı.

“D” dedi: axı bu işin sənin və mənim zindandan buraxılmağımızda təsiri ola bilər.

Mən dedim: Bu təsir kimlərin nə kimi ittihamlarla tutulmasına bağlıdır.

İSTIXARƏ DÜZ ÇIXMADI

Biz zindənda cürbəcür adamlar gördük. Yol kəsmək və adam öldürmək ittihamı ilə oraya bir dəstə məhbus gətirmişdilər. Müstəntiq hələ onlardan etiraf ala bilməmişdi. Bir neçə ay onları ayrılıqda saxladıqdan sonra başçıları Quran ilə istixarə etdikdən sonra demişdi: “İstixarə yaxşı gəldiyi üçün gedib etiraf edəcəyəm ta bu qaranlıq otaqdan özümü xilas edəm”. Həmin etirafdən sonra onu məhkum edib güllələdilər. Bu hadisədən sonra həqiqətən yol kəsib qatil olan şəxsi zindana gətirdilər. O, bütün günahlarını boynuna aldı. Lakin başqa bir məhbusu onun əvəzinə edam etdikləri üçün həqiqi qatilin etirafına əhəmiyyət verməyib onu zindandan buraxdılar.

QƏDDAR TEYMURTAŞ ZİNDANDA

Biz hələ zindana düşməzdən əvvəl Teymurtaşın daşürəkli və rəhimsiz olması haqqında çoxlu sözlər eşitmişdik. Doktor Həşmətin və digər Gilan azadlıqsevərlərinin edam olunmaları haqqındakı kədərli xatirələr yadımızda idi. Digər tərəfdən bildik ki, Teymurtaş İranın görkəmli siyasi şəxsiyyətlərindən, fəal, oxumuş, yeni fikirli və şöhrətli zabitlərindən biri sayılırdı. Biz ondan gözləyirdik ki, müəyyən hadisələrə və çətinliklərə etinasızlıq göstərəcək, öz heysiyyət və məqamını qurtaracaqdır.

Zindan həqiqətdə çox yaxşı məhək daşdır. Zahiri cəhətdən Teymurtaşdan nəhayət dərəcədə yoxsul, zəif və yazıq görünən adamlar zindanda böyük şücaət və mərdanəlik göstərərək çətinliklərə, aclığa, əzab və işgəncələrə dözüb, polisə etinasızlıq edirdilər. Lakin Pəhləvi sarayının naziri olan bu ağa ilk gündən alçaq və miskin göründü.

Bayquş əziyyətsiz bir heyvandır. Məhbuslar onu o qədər də şum (ziyanlı) hesab etmirdilər. Deyirdilər: Bayquşun oxuması iki cür olur. Onun qəhqəhə çəkib gülməsi məhbusların azad olunması əlamətidir. Ağlaması isə zindana yeni məhbuslar gətiriləcəyini xəbər verir.

Bəziləri isə deyirdilər ki, bayquş çox yaxşı heyvandır. Hansı adamın başının üstündə oxusa o, zindandan labüd azad ediləcəkdir.

Lakin Teymurtaş məyus, bədbin olmuş, öz iradəsini əldən vermişdi. Bütün hadisələri özü üçün zərərli hesab edirdi. Hər

hansı kiçik bir təsadüfdən qorxurdu. Məhz qorxudan cəmi bir neçə gün ərzində qocaldı. Beli bükülüb taqətdən düşdü. Həmişə əyləşib ağlayırdı. Ona yaxınlaşmaq üçün bizə imkan vermirdilər. Lakin nəzarətçinin vasitəsilə o, bizim siyasi məhbus olduğumuzu anlamışdı. Buna görə də bizi görəndə titrək səslə deyirdi: “Ağa, siz bilmirsiniz, vallah bilmirsiniz...”

Eşitdiyimə görə məhkəmə zamanı ağlamışdı. Əvvəllər onu xəstəxanada saxlayırdılar. Ölümünə bir ay qalmış tək saxlanılan məhbusların yaşadıkları koridora köçürdülər. Deyildiyinə görə can verən zaman çoxlu əzab-əziyyət vermişdilər. Bir nəfər deyirdi ki, Acudan Suti onun üzüyünü oğurlamışdı. Oğlu ilə uzaqdan-uzağa xəstəxananın pəncərəsi arxasından görüşməyə icazə vermişdilər.

Ümumiyyətlə, Teymurtaşın ölümü zindanda o qədər də böyük təsir buraxmadı. Onun zəiflik və acizlik göstərməsindən məhbusların xoşu gəlmirdi. Bir çox adamlar onun bu hərəkətinə təəccüblənirdilər.

FƏRRUXİ: SİZ MƏNİ HARADAN TANIYIRSINIZ?

Teymurtaşın əksinə olaraq Fərruxi yaxşı sifətlərə malik idi. O, müvəqqəti həbsxananın pəncərəsindən özünü bütün məhbuslara tanıtdıraraq demişdi:

Mən şura məclisinin vəkili, “Tufan” qəzetinin müdiri, ağzı tikilmiş Fərruxiyəm. Məni qeyri-qanuni olaraq həbsə alıb buraya gətirmişlər. Mənə-yən vasitəsilə təminat verərək Avropadan İrana qaytarmışlar. Gördüyünüz kimi verdikləri vədlərin əleyhinə olaraq məni həbs etmişlər.

O, Qəsr zindanında da həmişə mübarizə edərdi. Bir gün deşilmiş aftafanı keşikçi zabitin başına çırparaq demişdi: “Götürün, heç olmasa bu şahənşah ölkəsinin aftafasını təmir edin. Əcəba, şahənşahi həbsxananın nə üçün şahənşahi aftafası yoxdur?”

Fərruxi ilə zindanda bir neçə dəfədən artıq görüşsə bilmədim. Novruz bayramının birinci günü idi. Həmin bayramda o, “Bizim üçün bayram deyil” adlı şeirini oxudu.

Həbsə düşməzdən əvvəl də Fərruxi ilə tanışlığımız var idi. Bir gün ona dedim: “Nə üçün Avropadan geri qayıtdın?” Yad adamlar olduğu üçün cavab vermək istəmirdi. Ona görə də üstü örtülü şəkildə “Mən biganələr əlindən heç vaxt nalə etmirəm” şeirini oxudu.

O, hamıdan şübhəli idi. Hamını zindan casusu hesab edirdi. Heç kimin yardım və köməyini qəbul etmirdi.

O, deyirdi:

- Polis müəyyən adamların köməyi ilə məni öz əlalətimə çevirmək istəyir.

Fərruxi zindanda öz paltarını, adyalını, kitablarını və sair şeylərini satmış idi. Bir dəst köhnə pijama və bir əzilmiş papaqdan başqa heç bir libası yox idi. Lakin əhval-ruhiyyəsi çox mətin və möhkəm idi. Danışiq tərzı qətiyyəən dəyişməmişdi. Həmişə olduğu kimi yenə də təbəssümlü, qürurlu və eyni halda çox müasir (ünsiyyətçil) idi. O, bəzən deyirdi:

– Bu ağalara hər həftə görüş icazəsi verilir. Bəs nə üçün mənim dost və tanışlarımla görüşməyim üçün icazə verilmir?

Mən isə: “Axı sən Fərruxisən, siyasi şəxsiyyət və jurnalistсэн. Bunu bilmirsən ki, damı çox olanın qarı da çox olar? – deyə cavab verərdim”. O, sözlərimi təbəssüm və zarafatla qarşıladı...

Fərruxi ilə ikinci görüşümüz Qədr bayramı günü baş verdi. Dostlarımdan biri iki gün çalışdıqdan sonra zindan müdirindən icazə alaraq mənə nahara qonaq çağırmışdı. Bu hadisədən xəbərdar olan Fərruxi həmişə olduğu kimi gül-gül gəlib dedi: “Bilirsən? Yalnız sənəin xatirinə gəlmişəm. Ev sahibi və onun dostu müsyo Boqosla da barışıram. Əsədindən də küsməmişdim. İndi hamınızla barışmağa gəlmişəm. Hamınızı öpmək istəyirəm. Naharı da burada meyil edəcəyik. Ətli balığı var. Onu kətə ilə yeyəcəyik. Dəmlədiyim əla növlü, Lahican çayını da bu saat sizin üçün gətirəcəyəm.

Həmin gün axşamadək bir yerdə olduq. Onun həyatına qəsd olunacağını heç kəs ağına belə gətirə bilmirdi. O, deyirdi:

– Mən sizin kimi deyiləm. Baltanı kökündən vurmaram. Heç olmazsa özüm üçün bir əl yeri qoyaram.

Mən bu sözlərin cavabında dedim:

– Bəs nə üçün Avropaya getdin, nə üçün geri qayıtdın?

O, dedi:

– Getmək məsələsi çox sadə idi. Salar Zəfərin gizli vərəqə məsələsində mənə də həbsə almaq istəyirdilər. Moskvada verilən pul mənə kifayət etmirdi. İran səfərxanasından xərclik istədim. Səfərxana isə mənə yalnız Avropada xərclik veriləcəyi imkanını bildirdi. Beləliklə, Berlinə gedib oradakı İran səfərxanasından xərclik alaraq Alman mətbuatının himayəsi altına sığındım. Orada istədiyim yerlərə gedir və hər yerdə böyük hörmətlə qarşılanırdım. O dövrdə hələ Almaniya demokratik vəziyyətdə idi. Müxtəlif qrupları yaxından müşahidə və tədqiq edirdim.

Fərruxi belə bir əqidədə idi ki, Almaniya gələcəkdə Rusiya ilə müharibə edəcəkdir. Fərruxi İrana qayıtması barədə deyirdi:

Mən heç də səhvə yol verməmişəm. Canımın təmin olunacağı haqqında mənə söz verdilər, İrana qayıtdıqdan sonra çoxlu çətinliklər çəkdim. Müəyyən müddət qarajda yaşadım. Sonra Dərbəndə köçdüm. Orada da mənə rahat qoymadılar. Qulluqçumu həbs etdilər. Dostlarımla gəl-get etməyə mane olurdular. Yanıma gələn adamları istintaqa çəkirdilər.

Bəzən şeirdən danışaraq ona deyirdim: şairlikdə yalnız zindanda qalmağın çatışmırdı. Bədbəxtlik və sıxıntılara məruz qalmayan adam yaxşı şeir deyə bilməz. Sənin son şeirlərini bütün ömrün boyu fars dilində dediyin ən səlis və ən təbii şeirlər hesab edirəm. Sən əslində şeir demək deyil, təbiəti, daha doğrusu həqiqəti təsvir edirsən.

Bu sözdən onun sanki xoşu gələrək dedi: Yenə də kələk gəlirsən.

Mən dedim: – Sən belə xəyal et. O gün günün altında oturaraq dərin fikrə dalmışdın. Zənnimcə “nə qədər çılpaq olursansa mənə bir o qədər artıq isindirir. Heç bir yaz günəş şüaları qədər mehriban deyil” şeirini hazırlayırdın. O şəraitdə başqa bir təsəvvürün ola da bilməzdi. Demək bu şeir deyil, ilhamdır. Təbiətin özüdür. Sən zindanda olmasaydın, bu beyti belə oricinal şəkildə yaza bilməzdin.

Şair şeirinin belə qiymətləndirilməsindən ruhlandı. Mən əlavə edərək dedim: – Söz yox ki, zindandan xaricdə söylədiyin rübailər də təqdirə layiq şöhrət qazanmışdır. Bu sözüm müqabilində Fərruxi dedi: – Mən daha çox öz qəzəllərimlə şöhrət qazanmışam. Moskvada gördüyüm bir hadisə heç vaxt yadımdan çıxmaz... Bir gün Moskvanın soyuq və qarlı küçələrindən birindən keçirdim. Qəflətən velosipedə minmiş bir qız arxadan

çatıb öz velosipedini bir anlığa mənim yanımda saxladı. Mən təəccüblə ona baxdım. O mənim baxışımı təbəssümlə qarşılayaraq çox səlis bir ləhcədə farsca danışmağa başladı. Əl-ayağımı yığışdırıb söhbət açmaq istədim. O isə dərhal velosipedini sürüb gözdən itdi. Bu hadisədən sonra müxtəlif küçələrdə bir daha iki-üç dəfə həmin qızla rastlaşdım. Lakin heç vaxt onunla danışmağa imkan olmadı. Halbuki həmin ilk təsadüfdən etibarən həmişə onun fikri ilə yaşayır və istəyirdim ki, bir dəfə də olsa, onunla danışsam. O qızın baxışı, cazibədar gözləri və xoş əndamı həmişə nəzərimdə təcəssüm edirdi. Hətta, bir an onu fikrimdən çıxara bilmirdim. Nəhayət, bir gün sakin olduğum mehmanxananın pillələri qarşısında həmin qızla rastlaşdım. Bir neçə gənc qız da onunla birlikdə idi. Onu görəndə kimi ürəyim titrədi. İnsafla deməliyəm ki, gözəl və məlahətli idi. Məni görəndə kimi yenə də duzlu təbəssüm edərək dayanıb salam verdi. Əleyküm əs-səlam deyib soruşdum: – Bağışlayın siz məni haradan tanıyırsınız?

– Mən sizin müridlərinizdən biriyəm. Siz “Tufan” qəzetinin müdiri cənab Fərruxi deyilsinizmi?

– Bəli həman adamam. Lakin siz məni haradan tanıyırsınız?³¹

– Sizi şəkilinizdən tanıdım. Qəzəlləriniz şəkillərinizlə bərabər Leninqradda da çap edilmişdir. Mən Leninqrad şərq dilləri institutunun tələbəsi olmuşam. Görürsünüz fars dilində pis danışmıram. Sizin kitabınızı çox xoşlayıram. Qəzəllərinizdən bir çoxunu əzbərləmişəm. Vaxt olsa bəlkə də sizin üçün oxuyaram.

Şair bu sərgüzəşti söylədiyi zaman zindanın bütün çətinliklərini unutmuş idi. O, sanki qəzəllərini bir daha velosiped sürən qızın dilindən eşitmək istəyirdi. Təəssüflər olsun ki, yazıq şair bu arzusunu da özü ilə qəbrə apardı. Ərbab Gündərzini verdiyi

raport nəticəsində faciəli bir surətdə həyatını başa vurdu. İndi onun məzarının harada yerləşməsi məlum deyil. Bu məlum olsa idi yəqin ki, doçərxiyə minən İranlı qızlardan biri onun qəbri üstə bir dəstə çiçək qoyub deyirdi: – Yalnız Moskvadakı qızlar deyil, iranlı qızlar da sənin qəzəllərini ürəkdən sevir və əzbərləyirlər. Məgər sən bundan başqa bir şey istəyirdinmi?

1931-ci il tarixli qanun niyə mənə aid edilmədi

Bir qrup şəxslərin tutulması və xəyanətkarların yalan etirafı siyasi idarənin əlinə bəhanə verdi. Onlar bu məsələni böyük hay-küylə şaha çatdırmağı təklif etdilər. Şah və onun əlaltıları heç bir böyük hadisə baş vermədiyini yaxşı bilirdilər. Onlar bilirdilər ki, nəzmiyyənin siyasət ittihamı ilə tutduğu adamlar həqiqətdə günahkar olmamış və qanunun əksinə heç bir iş görməmişlər. Hətta, polis idarəsinin ən adi bəhanələri olan casusluq, suiqəsdçilik ittihamlarını da bu iddüyə heç bir bəhanə ilə yapışdırmaq mümkün deyildi. Xainlər, şarlatanlar da öz böhtanlarını lazımı yerlərə çatdırma bilmədilər. Lakin azadixah olmalarına heç kəsin şübhə etmədiyini həmin iddəni də belə sadəliklə zindandan buraxmaq istəmirdilər. Buna görə də ayrı bir yolla fəaliyyətə başlayır, “ölkə təhlükəsizliyi əleyhinə tədbirlər görmək” məsələsini ortalığa ataraq qanuni əsasiyə zidd olan 13 iyun 1931-ci il tarixli qara qanunu Davərin əli ilə məclisə gətirdilər. Kommunist məramı əleyhinə yönəlmiş bu qanun zahirdə “ölkənin təhlükəsizliyini qorumaq üçün tədbirlər görməyə” aid olduğu halda, həqiqətdə o qədər elastik şəkildə hazırlanmışdı ki, istənilən təşkilatı təqib etməyə, istənilən adamı üç ildən on ilədək həbs cəzasına məhkum etməyə imkan verirdi.

Biz o qanunu oxuduqdan sonra həm təəssüfləndik, həm də sevindik. Təəssüfümüz ona görə idi ki, demokratik və məsrutə üsulu hökm sürən bir ölkədə qanuni əsasını payələrindən biri hesab edilən yığıncaq azadlığı aradan gedirdi. Eyni zamanda buna görə sevindik ki, həmin qanuna uyğun olaraq bizi həbsdən buraxmalı idilər. Qanunda açıqcasına deyilirdi ki, bu qanun keçmişə aid deyil, 1931-ci ilin iyun ayının 23-dən etibarən icra olunmalıdır.

Mən 1930-cu ilin Dekabr ayında tutulmuşdum. Hətta siyasi idarənin məmurları da belə bir əqidədə idilər ki, qeyd olunan qanun təsdiq edildikdən sonra bizi zindandan buraxacaqlar. Lakin əməldə belə bir iş görmədilər. Bizi yenə də təklifsiz vəziyyətdə saxladılar. Soruşduqda deyirdilər ki, “sizi həmin qanunla mühakimə etmək olmaz. Çünki bu qanun sizin vəziyyətinizə şamil olmur. Siz qanuna zidd olaraq tutulduğunuz üçün qanuna zidd şəkildə də azad olmalısınız.”

Bu o demək idi ki, həbsdən buraxılmanız öz əlinizdədir. Haçan həqiqəti söyləsəniz, siyasi idarəyə sadıq olduğunuzu göstərsəniz o zaman buraxılacaqsınız. Əlbəttə, bu sözləri bizə əvvəllər də deyirdilər. Sonralar rəsmi surətdə bildirdilər ki, “sizin işiniz Allaha qalıb. Müəyyən ittifaq və hadisələrin baş verməsini gözləməlisiniz. Ərizə yazmaq və teleqraf göndərməyinizin də faydası yoxdur. Hədər yerə bu kimi işlərə əl atmayın.”

Nəhayət, bizi həmin qara qanunla mühakimə etdilər. Lakin bu mühakimə doqquz il təklifsiz saxlanıldıqdan sonra həyata keçirildi. Bu mühakimənin özünün maraqlı bir dastanı vardır.

ƏZAB VƏ İŞGƏNCƏ

Söz yox ki, ən böyük, ən ağır və ən geniş tətbiq edilən işgəncə növü qaranlıq otaqda (kamerada) tək saxlanılmaqdan ibarət idi. Siyasi idarənin məmurları digər cinayətkar işlərdə olduğu kimi həmin işdə də çox ifrata əl atmışlar. Bir nəfərlik qaranlıq otaq istər qış fəslinin soyuq günlərində, istərsə də yay fəslində xəfələyici və üfunətli idi. Xüsusilə, yayda bu otaqlar müxtəlif həşərat ilə dolu olurdu. Bundan əlavə palaz, yorğandöşək və hətta paltardan da istifadə olunmasına yol verilmirdi. Burada saxlanılan məhbuslara adi xörəklər də vermirdilər. Bəzi məhbusları bu qaranlıq otaqda bir gün, iki gün deyil, aylar və bəlkə illərlə də saxlayırdılar.

Qəsri Qacar zindanında cəzadan sonra məhbusların durumu

Axı insan ictimai bir canlıdır. O, ağac, daş və ya kərpic deyil. O, danışmaq, zarafat etmək, dərdləşmək, kitab oxumaq, çay içmək, papiros çəkmək istəyir. O, öz yoldaşları və tanışları ilə məşirətdən ləzzət almaq, faydalı bir şəxs kimi cəmiyyətin tərəqqisi yolunda çalışmaq istəyir. O, işləyib balaları üçün həyat şəraiti fərahəm (yaratmaq) etmək istəyir. Bütün bu adətləri birdən-birə yaddan çıxarmaq heç də asan iş deyil. Həmahəng, məqsədsiz və yorucu həyata heç də aylar və illərlə dözmək olmaz. İnsanın bədəni polad olsa da bu təzyiq qarşısında nəhayət dağılır. O, öz qüdrət və iradəsini itirir. Bir neçə dəqiqəlik azad buraxılmaq, nəfəs almaq üçün imkan əldə etmək xatirinə ən ağır günahları belə boynuna götürməyə, hətta ölümə, edama belə razılıq verir. Dost və tanışlarımla bir çoxu altı, yeddi və səkkiz aylarla bu cür çətin şəraitdə yaşayıblar. Onlardan bir neçəsi ağır ürək naxoşluğu, revmatizm və sair xəstəliklərə tutulmuşdular. Mən özüm cürbəcür xəstəliklərdən başqa gözlərimin nurunun yarından çoxunu da itirmişəm. Yoldaşlarımdan bir neçəsi hətta siflis naxoşluğuna da tutulmuşdu. Biz bu vəziyyətə təəssüfləndik. Lakin doktor “S” dedi ki, bu heç də təəccübləndirici deyil. Ona görə ki, bir qayda olaraq məhbusların xörək qabları yuyulmur. Bəzən yuyulduqda vəziyyət daha da pisləşir. Belə ki, min ədəd kasanı böyük bir qab içində natəmiz su ilə yuyub hamısını kəşif, köhnə bir parça ilə silirlər. Bundan əlavə cürbəcür adamların yatdığı köhnə yorğan-döşək bir məhbus getdikdən sonra digərinə verilir. Onları dezinfeksiya etmirlər...

Muxtarinin rəis olduğu dövrdə məhbusların içərisində kimin qəhrəman seçilməsini səsə qoysaydılar, mən öz səsimi ərdəbilli qaçaq İzzətə verərdim. O, üç ildən artıq bir

müddətdə, əli və ayağı bağlanmış şəraitdə qəsre zindanın ən dəhşətli və qaranlıq, təknəfərli otaqlarından birində saxlanıldı və nəhayət onun başına kimin bəlalar gətirilməsi məlum olmadı. Mən bu iradəli adamın şərh-halını olduğu kimi yazsam, bu oxucular üçün ən yaxşı bir hədiyyə olar. Söhbət qəhrəmanlıqdan getdikdə Xanbaba, Əsəd və doktor Ərani kimi qəhrəmanları yaddan çıxarmaq olmaz. Onlar da tam mərdanəliklə müqavimət göstərərək ömürlərinin sonunadək tək və qaranlıq otaqlarda qaldılar.

Qeyd etdiyimiz kimi uzun müddət tək, qaranlıq otaqda qalmaq çox ağır və təhlükəlidir. Müttəhim nəhayət canından doyur, istənilən günahı boynuna alır, öz dedikləri üçün dəlil və sübut da gətirir.

Yuxusuz saxlamaq və ya polisin dili ilə desək, yuxunu almaq da ayrı bir işgəncə növüdür. Bu işgəncə o müttəhimlər haqqında həyata keçirilirdi ki, onların tezliklə mühakimə olunmaları vaxtı ittihamları tez boynuna götürmələri lazım gəlirdi.

Hamıya aydındır ki, insan heç də uzun müddət yuxusuz qala bilmir. Bu bir çox hallarda aclıq və susuzluqdan daha çətin olur. Dostlarımdan biri deyirdi ki, Damqanda onu üç gecə-gündüz ərzində yatmağa qoymayıblar. **Başqa dostumu altmış saat yuxusuz saxlamışdılar. O deyirdi ki, ətrafıma dörd nəfər adam qoymuşdular. Gözlərimi yummaq istədikdə onlar çənəmin altına yumruq ilə vurub məni ayıldırıdılar. Başım şişmişdi. Əsəblərim titrəyirdi, ürəyim döyünürdü. Xüsusilə, üçüncü gecə büsbütün dəli olmuşdum. Haray çəkmək istəyirdim. Hətta hazır olmuşdum ki, neçə dəqiqə yatmağıma icazə verilsin, sonra aparıb məni güllələsinlər, odun içinə atsınlar.**

Keşikçilər manqalın ətrafında oturub tiryək çəkirdilər, araq içirdilər. Onlar növbə ilə çarpayılardan üstünə uzanıb yatır və bununla məni incidir, yatmağa təhrik edirdilər. Əsnəmə məni taqətdən salmışdı. Bədənim başqa bir şəkllə düşmüşdü. Bir yerdə otura bilmirdim. Heç olmazsa ayağa qalxıb dolanmaq, əl-üzümü yuyub yuxumu qaçırmaq istədikdə məmurlar qollarımdan yapışır, tərpsəməyə qoymurdular. Sayıqlayırdım...

Polis qarşıma kağız-qələm qoyub deyirdi: “Həqiqəti yaz, özünü xilas et.” Bunlar daşürəkli, qəddar və heç bir şeyi başa düşməyən adamlardan ibarət idi. Mənim ağır və dözülməz vəziyyətimdən ləzzət alırdılar. Mən isə ilan çalmış adamlar kimi çapalayırdım. Onlar yenə də öz sözlərini təkrar edib gülüşürdülər, mənə öcəşir, bəzən hədələyir və döyürdülər.

“Qapan” adlı əli qandallı cəza daha ağır idi. Bu işgəncənin təsiri daha tez zahirə çıxırdı. Bu dəhşətli alətdən Muxtari dövründə daha çox istifadə olunurdu. Azacıq adam tapılar ki, bu işgəncəyə dözə bilsin. “53-lər”in bir neçəsinin həmin işgəncə nəticəsində qolu çıxmış, əli şikəst olmuşdu. Onlardan biri deyirdi ki, mənim qollarım kiçik və kök olduğuna görə üç-dörd nəfər əllərimi burub kürəyimin arxasında biri-birinin üstünə qoyaraq qandal vururdular. Sinəm az qalırdı partlasın. İsfəndiyari sinəmi və qollarımı yumruqlayır və bununla istəyirdi ki, qandal öz yerini alsın. Dəhşətli ağrılar başladı. Gözlərimdən od çıxırdı. Sanki bütün sümüklərimi əzirdilər. Qollarım az qalırdı sınınsın, polislər isə məni tək buraxaraq o biri otağa keçib bir-biri ilə mərc bağlayırdılar. Biri deyirdi:

“Gönü qalındır. Bu tezliklə günahlarını boynuna almayacaq, bəlkə də beş-altı saat tab gətirə biləcək”.

Digəri deyirdi: “Yox, ağıllı və zəkali gəncdir. Zənnimcə, özünə çox da zəhmət verməyəcək. Bir az üzə düşüb”.

Digəri sözə qarışaraq deyirdi: “Daha bəsdir. Gəlin qandalı açaq, ürəyi zəifdir. Təhlükəli vəziyyət qarşıya çıxma bilər. Qandalı açın, həqiqəti deyər...”

İLK QURBANLAR

Bizim ilk qurbanımız Məhəmməd Bağır Sadiqpur olmuşdu. Bu təmkinli məhbusu digər 18 siyasi müttəhimlə birlikdə Astara və Ərdəbildən gətirmişdilər. Digər məhbuslar kimi onun da arvad-uşağı başsız qalmışdı. Deyildiyinə görə iki qızı və iki oğlu var idi. Böyük oğlunu daha çox sevərdi. Həmin oğlanın öz xətti ilə məktub yazmasına çox sevinirdi. Məhəmməd Bağır həbs olduğumuz ilk ildə, yəni 1310-cu ildə toqif (həbs) edilmişdi. O, bir nömrəli müvəqqəti həbsxanada vərəm xəstəliyinə tutuldu. Məhəmməd Bağır qəsrin xəstəxanasına göndərildikdən sonra aclıq, qaranlıq və otağın natəmiz havası onun xəstəliyini daha da ağırlaşdırdı. Nəhayət, ağzından qan gəldi. Çox arıqlamış və candan düşmüşdü. Bizim ciddi iqdamatımız nəticəsində zindanın həkimi siyasi idarəyə müraciət və nə kimi tədbir görəcəyini soruşdu. Bu hadisədən sonra dərman göndərmək, xəstəyə əlac etmək və ya onu buraxmaq əvəzinə, siyasi idarənin nümayəndəsi zindana gəldi. Həmin nümayəndə indiki kimi yüksəlməmişdi. Heç də bir neçə avtomaşın sahibi və bugünkü kimi kök, qarnı yoğun deyildi.

...XƏSTƏNİN DANIŞMAĞA TAQƏTİ YOX İDİ

– Ağa, özünüz də mənim təqsirsiz və günahsız olduğumu bilirsiniz. Mən heç kəsin divarından düşməmişəm. Heç kəsin namusuna pis gözlə baxmamışam. Əgər öz əlinizdədirsə özünüz, yaxud tezliklə əlahəzrətə raport verərək məni zindandan azad edin. Arvad-uşağım ac-yalavacdır, başsızdır. Heç olmazsa imkan verin öz arvad-uşağımın yanında can verim.

Polis etinasız, quru, şiddətli, dəhşətli səslə belə cavab verdi:

– Öl, cəhənnəmə ki! Hamınız gərək öləsiniz! Nə də başından yekə danışır. Əlahəzrətin işi qurtarıb ki, sizin kimi adamların haqqında raport oxusun!

Bu hadisədən iki saat sonra Məhəmməd Bağır öldü. Bu xəbər siyasi məhbusların arasında bomba kimi səsləndi. Hər kəs öz gələcəyini düşünürdü. Hissləri cuşa gəlir və qanı qaynayırdı. Hamının səbri tükənmişdi.

Tədrici ölüm bizim üçün yaramaz. Bizi də Məhəmməd Bağır kimi tədriclə, əzab-əziyyətlə öldürmək istəyirlər. Buna dözmək olmaz. Biz ya hamılıqla bir yerdə ölməli, ya da işlərimizin mümkün qədər tez yetirilməsinə nail olmalıyıq.

MƏHBUSLARI NECƏ ÖLDÜRÜRDÜLƏR

Zindan daxilində bəzən adamın ruhu kiçilir. O, mövhumatçı olur. Hər hansı bir hadisəyə xüsusi qiymət verir. O, bütün eşitdiklərini, gördüklərini və hiss etdiklərini öz nəzərində ayrı cür mənalandırır və təbir edir. Məhbus hətta küləyin əsməsindən, ağac yarpağının yerə düşməsindən, adi sərçənin uçmasından, kiçik heyvanların səsindən özü üçün müəyyən nəticələr çıxarır və onları öz müqəddəratı ilə əlaqələndirir. Noxud falı, Hafiz və Sədinin əsərlərindən fal açmaq, istixarə etmək, yuxularını yozmaq, əlin içindəki xətləri oxuyub öyrənməyə çalışmaq məhbusların demək olar ki, gündəlik işləri idi. Bu işlər bəzən onun ürəyini sakitləşdirir, ümidini artırır, bəzən isə məyus və naümid edirdi. Yoldaşlarımızdan biri ağır xülya xəstəliyinə tutulmuşdu. O heç kəsə qoşulmayı, həmişə bir guşədə oturaraq dizlərini qucaqlayır, uzun-uzadı fikir-xəyalla özünü yorurdu. Biz onu bu təhlükəli vəziyyətdən xilas etmək üçün çoxlu çalışdıqsa da müsbət nəticə əldə edə bilmirdik. Günlərin bir günündə o, təsadüfən bir məhbusun əlində Hafizin əsərini görüb ondan xahiş etmişdi ki, bir fal açsın. Fal açarkən Hafizin “İtmış Yusif yenə də kənana qayıdar, qüssə etmə” misrası ilə başlayan məşhur qəzəli çıxmışdı. Sadə gənc bu təsadüfdən ürəklənmişdi. O gündən etibarən o büsbütün dəyişərək bir-iki həftədən sonra zindanın ən yaxşı idmançılarından birinə çevrildi. O, xarici dil də öyrənməyə başladı, guşənişinlik xəstəliyindən özünü xilas etdi. Fiziki, ruhi və mədəni fəaliyyət sahəsinə qədəm qoydu.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin hadisənin əksi də baş verə bilərdi. Münasib olmayan bir fal müəyyən məhbusu ümitsizlik və məyusluq girdabına sövq edərək onu ayaqdan salırdı. Yazıq Seyid Məhəmməd Tənhanın başına məhz belə bir hadisə gəlmişdi. Xaricdə onun yalnız bir anası var idi. Bu yazıq ana bir il idi ki, İsfahanda qalaraq öz oğlundan xəbərsiz idi. Nəhayət zindanda saxlanılmış bir yolkəsən buraxıldıqdan sonra təsadüfən Seyid Məhəmməd Tənhanın həbsə alınması xəbərini onun anasına çatdırmışdı. Bu bədbəxt qarı evlərdə qulluqçuluq etmək və paltar yumaq yolu ilə bir təhər həyat sürürmüş. O, oğlunun tutulması xəbərini eşitdikdə özünü birtəhər Tehrana çatdırır. Çoxlu zəhmətdən və üç ay avaraçılıqdan sonra nəhayət qəsr zindanına gəlib dəmir məcərlər arxasından oğlunu görərək onun saralmış üzündən öpüb demişdi: “Anan sənə qurban olsun. İnşallah tezliklə səni buraxacaqlar. Qapıdakı polislə danışdım. O, sənin tezliklə buraxılacağı haqqında mənə söz verdi. Qəm etmə, yenə də sənin yanına gələcəyəm. Al bu köynəyi gey. İkinci gələndə sənin üçün ipək köynək toxuyub gətirəcəyəm. Qabağı qısa gedir. Qoy sənə soyuq olmasın...”

Seyid Məhəmməd Tənha anasından ayrıldıqdan sonra bir-iki həftə ümidli və fərəhli yaşadı. Üçüncü həftə yenə də darıxdı. Dördüncü həftə çox nigaran oldu. Həftələr, aylar ötüb keçdi, anadan bir xəbər çıxmıdı. O, zindan idarəsinə müraciət etsə də qənaətləndirici bir cavab ala bilmədi. Siyasi idarənin rəisi sərhəng Seyfə ərizə yazdı... Ərizədə anasının çağırılmasını tələb edirdi. Eşitdiyimizə görə Seyid Məhəmməd Tənhanın anası hələ də Tehrandadır. O, hər gün siyasi idarəyə gedir, ikinci dəfə öz oğlunu görməyə icazə verilməsi üçün çalışırdı. Lakin ağayi

sərhəng Seyfin ürəyi daşdan və poladdan möhkəm idi. Siyasi idarənin məmurları qoca ananın döşündən vurub eşiyə salırdılar. Nəhayət bu qarını çağırıb demişdilər ki, əbəs yerə polisə dərd-sər vermə, sənin oğlun buraxılmayacaq. Bütün nicat və xilas yolları oğlunun üzünə bağlanmışdır. Bu vəziyyət gənc fəhləni ayaqdan saldı. Biz və sairələrin nəsihətləri onun ruhiyyəsinə təsir göstərə bilmədi. Bir guşəyə çəkilib xəyal və düşüncələrinə qərq oldu. Bir aydan sonra o, dəli oldu. Daha bir neçə gün sonra da eşitdik ki, zindan cəlladları Seyid Məhəmməd Tənhanı da Əlim əldövlə qəbiristanlığından çıxarıb adsız qəhrəmanlar qəbiristanına aparmışlar. Belə cinayətlər törətmiş adamlar hələ bu gün də iş başındadırlar.

Siyasi məhbusların ikinci qurbanı Məhəmməd Dadızadə (Ənzabi) olmuşdur. Bu gənc yoxsul bir ailədə doğulmuş, hələ kiçik yaşlarından əzab-əziyyətə və çətinliklərə adət etmişdi. O, öz qoca anasını, bacı və qardaşlarını dolandırmaq üçün gecə-gündüz çalışırdı. İbtidai məktəbdə dərs deyirdi. Bəzi ticarətxanalarda mirzəlik və mühasiblik vəzifələrində də işləmişdi. Boş vaxtlarında isə şeir deyib, məqalə yazardı. Onun yaxşı istedadı parlaq gələcəyə malik olduğunu göstərirdi. Hələ çox gənc yaşlarında gözəl əxlaqı, mülayimliyi və səmimiyyəti sayəsində çoxlu dost qazanmış və hamının sevimlisi olmuşdu. Zindanda saxlanıldığı ikinci ildə qəflətən xəstələndi. O, daima qusur, şiddətli qarın ağrıları çəkirdi. Bu vəziyyət cəmi bir neçə saat ərzində Ənzabini taqətdən saldı. Çox çalışdıqdan sonra onun görüşünə getmək üçün icazə ala bildim. Rəngi qaçmış, üzü arıqlamışdı. Lakin simasında heç bir vəhşət və nigaranlıq görünmürdü. Otağa girən kimi gülərək dedi: “Yaxşı gəlib çatdın, vəziyyətim deyəsən ağırdır. Deyirlər

kor bağırsağım çirk eləyib partlamışdır. Nəyin bahasına olur olsun cərrahiyyə əməliyyatı aparılmalıdır. Başım çox bərk ağrıyır. Qarnımın ağrısı sanki azalıb. Şeirlərimi Məhəmməd Nunəkəraniyə tapşırıbmışam. Eləyə bilsən, onları zindandan çıxart”.

Zindanda olduğumuz ilk dövrlərdə xəstə yoldaşlara özümüz xidmət göstərirdik. Zindanın həkimi məhbuslardan biri idi. O vaxt bizim üçün belə bir icazə verilirdi. Zindan həkimləri məhbusları özləri müalicə edirdilər. Sonra isə bu kiçik imkan da əlimizdən alındı. Xəstə məhbuslar qədim dövrlərin dustaqbanlarından daha kobud, daha əxlaqsız, daha cinayətkar olan Bərazəndələrin, doktor Əhmədilərin, doktor Xosrovxavərlərin əlinə düşdülər. Onlar xəstələrə dava-dərman əvəzinə söyüş verirdilər. Ağzında bir qızıl dişi və ya əynində bir dəst təmiz paltarı olan adam özünü bu həkimlərin əlindən xilas edə bilməzdi. Doktor Əhməd qışda xəstə məhbuslardan birini həyətdə saxlayaraq dondurmuş, səhər isə onu səssiz-sədasız Əlim əl-dövlə qapısından qəbirstana göndərmək istəyirmiş. Günortaya yaxın meyidi çıxaran zaman məlum olmuşdu ki, xəstə hələ də ölməmişdir. Deyildiyinə görə bu cinayət yalnız məhbusun bir dəst yaxşı paltarı və neçə tümən pulu xatirinə həyata keçirilmişdir.

Dadızadə (Ənzabi) ömrünün son dəqiqələrində belə gülərüzlü idi və zarafat edirdi. Bir sıra təarüflərdən sonra dedi: “Cənab “S” yenə də mənimlə doktorcasına rəftar edir. O, məni könlüm istədiyi şeyi yeməyə qoymur, rejim saxlamağa məcbur edir. Mən istəyirəm öləndə də azad olum. Dərman və limonad nəyə lazımdır. Halımın getdikcə yaxşılaşmasını hiss edirəm. Deyəsən qızdırmam yoxdur...”

Əlindən tutdum. Əlləri soyumuşdu. Nə qədər çalışdım nəbzini tapa bilmədim. Mən onun yanından çıxandan bir neçə

dəqiqə sonra cərrahiyyə əməliyyatı adı ilə xəstəni zindandan götürüb apardılar. Cansız bir cəsəd nəzmiyyə xəstəxanasına təhvil verildi.

Bu kədərli hadisədən iki-üç ay əvvəl Ənzabinin anası öz oğlunu xilas etmək üçün Tehrana gəlmişdi. O, bu iş üçün bir çox idarələrə gedirdi. Bir gün görüş zamanı deyirdi: “Bala, mən ki, fars dilini bilmirəm. Sözümə heç kəs qulaq asmır. Sırağa gün nəzmiyyə rəisinin az qala maşını altında qalacaq idim. Nəhayət ərizəni ona çatdırdım. İki-üç gün əvvəl siyasi idarəyə getmişdim. Orada mənimlə çox pis rəftar etdilər. Polis yumruqla döşümdən vurub məni çölə atdı. Yenə də siyasi idarəyə gedirəm, yenə də gedəcəyəm. Səni azad edənə qədər gedəcəyəm!”

Başqa görüş zamanı qoca ana sevinclə oğluna deyirdi: “Nəzmiyyə rəisi səni buraxmaq haqqında söz vermişdi.”

Bu hadisədən beş ay sonra yazıq ananın ürəyi tab gətirməyərək öz əşyalarını satıb yenidən Tehrana gəldi. Bu dəfə daha o ərizə vermir, ona-buna yalvarmırdı. Oğlunun ölümü xəbərini eşitmişdi. Balasını itirmiş şir kimi nalə edirdi. O, təhqirdən, hətta ölümdən də qorxmurdu. Daha heç kəs onun sinəsindən yumruq vurub çölə atmağa cürət etmirdi. O, öz oğlunu istəyirdi.

– Oğlumu öldürmüsünüz. Heç olmasa onun meyidini verin. Heç olmasa onun qəbrini mənə göstərin...

Qoca arvad polisləri təhqir edib söyürdü. O, öz zəif və titrək əlləri ilə cəlladları boğmaq istəyirdi. Bununla ürəyindəki həsrət alovunu söndürməyə çalışırdı.

– Sarayı od tutub yansın. Ürəyi kabab olsun. Ciyəri mənim ciyərim kimi alovlansın, – deyib haray çəkirdi. Nəhayət, ananın əlinə bir dəst köhnə paltar verib yola saldılar...

DOKTOR ƏRANININ ÖLDÜRÜLMƏSİ XƏBƏRİ

Yeddinci koridorda artıq uca gülüşmələrdən, şux zaraftarlardan əsər görünmürdü. Siyasi məhbuslar gizli vasitələrlə əldə etdikləri kitab və kağız-qələmi də bir kənara qoymuşdular. Heç kəs gündəlik yazmaq məşğələsi ilə də başını qatmırdı. Hər tərəfi tam ölüm sükutu bürümüşdü. Ehsasatlı başlar aşağı sallanıb, alovlu ürəklər məhzun və tutqun idi. Heç kəs başqasından bir kəlmə söz soruşmaq, yaxud öz nigaranlığını ən yaxın dostuna bildirmək, bu həyəcanlı xəbərin doğru olub-olmamasını müəyyənləşdirmək istəmirdi. Hamı yayılmış şayiənin düzgün ola biləcəyindən qorxurdu.

Hətta o gün heç kəs həyəətə çıxmaq, təzə hava almaq da istəmirdi. Koridorlarda gözən yox idi. Hətta həyəətə çıxmaq imkanından bir dəqiqə belə qəflət etməyən Sərdar Rəşid Kürdüstanı da otaqdan bayıra çıxmırdı.

Məhbusların çoxu ağlayır, onların kədərli ürəkləri kin və intiqam hissi ilə dolmuşdu.

Onlar bir-birinin gözünə belə baxa bilmirdilər. Eşitdikləri xəbərin doğru olduğunu bildirən hər hansı bir əlaməti görüb məyus olacaqlarından qorxurdular. Ürəklər bir idi. Hamının hissiyyatını bir qüvvə həyəcanlandırırdı.

Hamı bir cür fikirləşir, bir cür hərəkət edir, bir cür intizar çəkirdi. Bədbəxt hadisə demək olar ki, hamını vahid şəklə salmışdı.

Günortaya bir saat qalanadək heç kəs yemək-içmək fikrinə düşmədi. Əsəbilikdən hamının boğazı qurumuşdu. Nəhayət

günorta radələrində həmişə gülüşü ilə zindan mühitini lərzəyə gətirən “Y” zindan qapısının səkkiz qat dəmir məcərləri arxasından göründü. O, qara əbası altında büzüşmüş, gözlərini yerə dikmişdi. Daha həmişəki kimi şən görünmürdü. Çox ciddi və son dərəcə kədərli idi. Sanki başındakı ağ tüklərin sayı daha da çoxalmışdı.

Nəhayət, o içəri daxil oldu. Heç söz demək istəmirdi. Lakin məhbuslar inanmaq istəmədikləri hadisəni başa düşdülər. O, bizə tərəf gəlmədən öz otağına getdi. Yolda da heç kimlə danışmadı. Bir dəqiqədən sonra qətl hadisəsi bütün təfərrüatı ilə zindana yayıldı. Məlum oldu ki, doktor Əranini neçə ay bundan əvvəl tif xəstəliyinə tutulmuş bir məhbusun saxlanıldığı otağa salmışdılar. O, həmin yerdə dərhal xəstələnərək zindan xəstəxanasına köçürülmüşdü. Qohumları və dostlarının ısrarına baxmayaraq, evdən onun üçün yemək, dava-dərman, hətta meyvə gətirilməsinə icazə verilməmişdir. Qırx dərəcə qızdırmanın içərisində olan zaman ona “genin” iynəsi vurub öldürmüşdülər.

Bu hadisədən bir saat sonra, zindanın bütün koridorlarında gizli matəm yığıncaqları təşkil edildi. Mən bir çox bu qəbil matəm yığıncaqları görsəm də, qeyd etməliyəm ki, Əraniyə həsr edilmiş matəm yığıncağı onların heç birinə oxşamırdı. Bu matəm mərasimində hamının simasında intiqam hissi duyulurdu. Baxışlar məhzun, qəzəbli və dəhşətli idi.

Məhbusların etdikləri hərərətli nitqlər adamın əsəblərini titrədir və həyəcanlandırır. Hamı doktor Əraninin qəsdən, müəyyən nəqşə əsasında öldürülməsini başa düşürdü. Hamı başa düşürdü ki, zindan rəisi bu yol ilə İran azadixahlarını başsız və rəhbərsiz qoymuşdur.

Haşiyə

Başqa bir mətləbi də haşiyə olaraq qeyd etmək istəyirəm. Siyasi məhbuslardan biri şahın “mübarək” hüzuruna ərizə göndərərək, süni cümhuriyyət tələbəlik (*respublikaçılıq – red.*)³² hərəkatı günlərində məlumatsızlıq və ya sair amillərin təsiri altında göstərdiyi cüzi xidmətlərini həmin ərizədə xatırlatmış və bununla özünə bəraət qazandıрмаğa, yeni əsrin “böyük nabiqəsinin” (*böyük dahisinin – Ə.R.*) rəhm və “mərdanəlik” hisslərini hərəkatə gətirməklə özünü cəhənnəm dəşiyindən xilas etməyə çalışmışdı. Məşhur sərhəng Nirumənd senzura zamanı ərizəni saxlayıb dərhal ağanı... öz hüzuruna çağıraraq demişdi: “Həmin bu ərizə göstərir ki, sən siyasi bir adam olmuş və yenə də həmin yolu davam etdirirsən. Sən necə cəsarət edib yazırsan ki, “şahın mübarək qədəmləri baharıstanın qarşısına çatan zaman mən onun ayaqları altına çiçək səpənlərdən biri idim.”

“Bu nə deməkdir? Sən siyasi adam olmağın inkar etmək istəyirsən. Lakin bundan böyük etiraf olarmı? Ağa, məgər sən bilmirsən ki, bu ölkədə siyasət olmamalıdır. Əlahəzrətin tərəfdarlıq göstərənlərə ehtiyacı yoxdur. Dövlətin xeyrinə danışmaq istəyən adamlar da siyasi müqəssir hesab olunurlar. Yüksək düşüncə tələb edən məsələlərə heç kəs qarışmamalıdır. Get, ərizəni dəyişdir və belə yaz: “mən anlaşılmaqlıq nəticəsində tutularaq altı il müddətində mühakimə olunmadan Qəsr zindanında həbs edilmiş savadsız və aciz bir adamam...”

İRAN BAŞDAN-BAŞA HƏBSXANA DEYİLDİ?

Biz zindana gətirilən zaman Tehranın müvəqqəti həbsxanasında, mərkəzi zindan və hərbi polis idarəsində saxlanılan məhbusların sayı təxminən min nəfərə yaxın olardı. Mərkəzi zindan binası əslində altı yüz məhbus üçün tikilmişdi. Məni qəsrə köçürən zaman oradakı otaqların çoxu boş idi. İki nömrəli koridorda yalnız Azərbaycandan yenicə gətirilmiş on səkkiz nəfər saxlanılırdı. Doqquzuncu koridorda emalatxanalar yerləşirdi. Mən saxlanılan koridorda məhbus saxlanılmırdı. Qəsrə saxlanılan biz məhbusların sayı üst-üstə üç yüz nəfərdən artıq deyildi...

Qəsr zindanına köçdükdən sonra, Davərin sınaqdan keçirmə qanunları sayəsində zindanın bütün koridorları məhbusla dolduruldu. Otaqlardakı məhbusların sayı əlli, altmış, bəlkə yüzü də ötüb keçdi. Zindandan buraxıldığım zaman altı yüz nəfər üçün nəzərdə tutulmuş bu həbsxanada iki min nəfərdən çox məhbus var idi. Hərbi polisin zindanında, müvəqqəti məhəbdə, qadınlara məxsus həbsxanada və islah binasında da üst-üstə bir o qədər də məhbus saxlanıldığını ehtimal etmək olardı. Ömürlük həbs cəzasına məhkum olanların sayı gündən-günə artaraq, 1940-cı ildə iki yüz nəfərdən çox idi. Ağır həbs cəzasına məhkum olanların sayı da gündən-günə artırdı.

İsfəndiyari deyirdi: “Vətən öz intiqamını alır”. Şübhəsiz ki, o iyrenc sözü həmin dövrdə çıxan yaltaq qəzetlərdən və yaxud başqalarından öyrənmişdi.

Foruzeş deyirdi: “Biz dövlət əleyhinə olanların kökünü kəsmək və zindan vasitəsilə onlardan əlahəzrətin intiqamını almaq istəyirdik”. Bu sözlər nə qərdər şit və iyrənc idi. Bunlar heç də onların öz sözü deyildi. Demək lazımdır ki, həmin sözləri onlara bəzi “aşdan isti kasalar” diktə etmişdilər. Deyiləsi sözü demək lazımdır.

Bəli, ictimaiyyətimizin düzgün məqsəd və hədəfi olmamış və yenə də yoxdur. Davərin qanunları, Rza xanın zorakı nizam-intizamı bugünkü rüsvayçılıq və biabırılıqdan başqa heç bir fayda verə bilməzdi... Zindan nə deməkdir? Siz sərgüzəşt eşitmək, on bir illik bir məhbusun söhbətlərinə qulaq asmaq-la öz hisslərinizi bir növ qidalandırmaq istəyirsiniz. Şübhəsiz buna nail olacaqsınız. Lakin bir az diqqət etdikdə aydın olur ki, zindandan xaricdəki mühit də sizin həmin tələbatınızı ödəyə bilər. Məgər bütün İran başdan-başa həbsxana deyildi? İctimai məsələlərin hansı sahəsində sizə azadlıq verilmişdi?...

XÜLASƏ

Təqdim olunan bu kitab Cənubi Azərbaycanın tanınmış, ictimai-siyasi xadimi, Azərbaycan Milli Hökumətinə başçılıq etmiş Seyid Cəfər Pişəverinin 10 illik həbsi dövründəki istintaqlarla bağlı materiallardır. Bu materiallar 1979-cu il İran inqilabından sonra mərhum yazıçı-publisist Şahrux Fərzad tərəfindən əldə edilmiş və 2006-cı ildə ilk dəfə Tehranda “Şirin” nəşriyyatında çap edilmişdir. 7 cildəndən ibarət olan bu materiallarda Rza şahın hüquq orqanlarında işləyən şəxslərin səviyyəsizliyi, məhbuslarla kobud, qeyri-etik və sərt davranışları istintaq materiallarında öz əksini tapmışdı. Hər cür cəza üsullarından istifadə etməkdən çəkinməyən zindan işçiləri istintaq zamanı haq-nahaq günahı məhbusların boynuna qoymaq üçün hüquqi müstəviyə sığmayan bütün cəza vasitələrindən istifadə etmişlər. S.C.Pişəveri 10 il “Qəsri-Qacar” zindanında bu haqsızlıqlara dözmüş, qarşı tərəfin göstərdiyi cəhdləri məntiqlə, sübut və dəlillərlə rədd etmişdir.

Sözügedən istintaq materiallarında əsas yeri tutan məsələlərdən biri S.C.Pişəverinin bir müddət daşdığı “Pərviz” familiyasını “Pişəveri” familiyası ilə əvəz etməsi, Əli Şərqi və Şaban Kavə ilə münasibətlərinin aydınlaşdırılması məsələsi olmuşdu.

S.C.Pişəveri istintaq zamanı verdiyi cavablarda bir müddət kommunist məfkurəsinə xidmət etdiyini, sonra məlum səbəblər üzündən bu yoldan çəkdiyini etiraf etsə də, qarşı tərəf onun rejim üçün təhlükəli saymaqda ısrarlı olmuşdu.

İstintaq materialları ilə tanış olduqda, Pəhləvilərin ədliyyə sisteminin cəza və zorakılığa söykənməsinə, insan haqlarının ədalətsiz bir şəkildə tapdalandığına şahid olursan.

RESUME

The book that's presented is a collection of materials related to investigations over the period of imprisonment of Said Jafar Pishavari, a well-known public figure of South Azerbaijan, who led the National Government of Azerbaijan. These materials were acquired by the deceased writer- publicist Shahrukh Farzad after the Iranian Revolution of 1979 and for the first time were published in publishing house of Tehran "Shirin " in 2006. In these seven-volume materials were reflected the investigative materials of the dissatisfaction of Rza Khans law enforcement officials, their rude, unethical and harsh behavior with prisoners. Prison officials who did not hesitate to use all methods of punishment, used all the methods that were not legal enough, to press on prisoners for no reason at all. S.J.Pishavari was endured to these injustices for 10 years in the prison of "Qasri-Qajar" (the castle of Qajar) and rejected the attempts of opposite party logically and with the arguments.

One of the main issues in the investigation were the fact that S.J.Pishavari replaced the name of "Parviz" with "Pishavari" and clarifying his relations with Ali Sharqi and Shaban Kave.

Despite, in his remarks during the investigation, S.J.Pishavari admitted that he was serving the Communist ideology for a while and later avoided this because of known reasons, the opposite party was persistent in considering him as a dangerous for the regime. When you get acquainted with the investigation materials, you are witness that the Pahlavi justice system is based on punishment and violence and human rights are unfairly trampled.

خلاصه

کتاب ارائه شده مربوط به اسناد بازپرسی دوره ۱۰ ساله زندان سید جفر پیشه وری رهبر حکومت ملی آذربایجان و شخصیت سیاسی برجسته آذربایجان جنوبی می باشد. اسناد مذکور بعد از انقلاب ۱۹۷۹ توسط مرحوم شاهرخ فرزاد نویسنده و محقق در سال ۲۰۰۶ در تهران در انتشارات شیرین بچاپ رسید. در اسناد بازپرسی مذکور که از ۷ جلد عبارت می باشد ویژگی های غیرانسانی اشخاصی که در نظام قضایی رضا شاه مشغول فعالیت بودند و نیز رفتار خشن، غیر اخلاقی و غیرانسانی آنها با زندانیان را انعکاس می دهد. مسئولین زندان برای اینکه اشخاص تحت بازپرسی، گناه نکرده را بر عهده بگیرند از هیچ روشی برای مجازات محبوسین خودداری نمی کردند. سید جفر پیشه وری ۱۰ سال در زندان قصر قاجار به این بی عدالتی ها مقاومت نموده و اتهامات دروغین آنها را با روش منطقی و دلیل و ثبوت رد کرده بود.

در اسناد مذکور از موارد مهمی که به چشم می خورد یکی تعویض نام خانوادگی پرویز با پیشه وری هست که مدتی سید جعفر پیشه وری از آن استفاده می کرد و دیگری مشخص شدن روابط ایشان با علی شرقی و شعبان کاوه می باشد. از پاسخ های سید جعفر پیشه وری در بازپرسی مشخص می گردد که وی مدتی کمونیست بوده، اما با اینکه وی کنار کشیدن از این راه را اعتراف می کند، دولت به خطرناک بودن وی برای رژیم تأکید کرده است.

هنگام آشنایی با اسناد بازپرسی شاهد آن می شویم که نظام دادگستری رژیم پهلوی استوار بر زور و شکنجه بوده و در آن سیستم حقوق بشر بصورت غیر عادلانه نقض شده است.

در آخر مؤلف کتاب از دکتر بابک افتخاری بخاطر کمک در ترجمه اسناد موجود در کتاب از زبان فارسی و به ویراستار علمی کتاب دکتر صمد بایرامزاده مدیر بخش آذربایجان جنوبی دانشکده شرق شناسی ضیاء بنیادف تشکر می نماید.

اکرم رحیملی (بیژه)

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR

1. S.C.Pişəvəri. "Xatirələr", Bakı, 2014. s.121-124
2. تحقیق، تدوین و ویراسته شاهرخ فرزاد. زندان رضا شاه. محاکمات، دفاعیات و خاطرات زندان سید جعفر پیشه وری، تهران، ناشر "شیرین"، 1385
(Şahrux Fərzadın tədqiqatında, tərtibatında və redaktəsi ilə. Rza şah zindanında. Seyid Cəfər Pişəvərinin mühakimələri, müdafiələri və zindan xatirələri, Tehran, «Şirin» nəşriyyatı, 2006)
3. علی مرادی مراغه ای. از زندان رضا خان تا صدر فرقه دمکرات آذربایجان، نشر "اوحدی"، تهران، 1381
(Əli Muradi Mərağei. Rza xan zindanından Azərbaycan Demokrat Firqəsinin sədrliyinə kimi, Tehran, «Ouhədi» nəşriyyatı, 2002) səh.200-201.
4. Seyid Cəfər Pişəvəri. Zindan xatirələri, Bakı, 2014, s. 23.
5. Yenə orada, səh. 28.
6. Yenə orada, səh. 30-31.
7. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, s. 32-33.
8. Əli Şərqi S.C.Pişəvəri ilə həmkar olduğunu etiraf etsəydi, onda həm Əli Şərqini və həm də Pişəvərini edam edəcəkdilər.
9. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, s. 16, 20.
10. S.C.Pişəvəri Zindan xatirələri, Bakı, 2014, s. 20.
11. İstintaq materialları haqda ətraflı məlumat üçün bax: Şahrux Fərzadın göstərilən əsəri.
12. در خصوص فرمان عفو رضا شاه رجوع شود به: علی زیبایی، کمونیسم در ایران، تهران، 1323

- (Rza şahın əhv fərmanı barədə bax: Əli Zibai. İranda kommunizm, Tehran, 1944)
13. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri.
 14. Ənzabi S.C.Pişəvərini mübarizə və məslək dostu və həm də xalası oğlu idi.
 15. S.C.Pişəvəri. Zindan xatirələri, Bakı, 2014, s.20.
 16. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, səh. 19.
 17. S.C.Pişəvəri. Zindan xatirələri, Bakı, 2014, s. 27-28.
 18. Vüqar Əhməd. M.C.Pişəvəri: həyatı, mühiti və yaradıcılığı, “Göytürk”, Bakı, 1998, s.187 və 189.
 19. Doktor Salamulla Cavid. O günün həsrəti ilə (xatirələr), Bakı, 2003, s. 52.
 20. Doktor Ənvər Xamei S.C.Pişəvəriyə, onun siyasi mövqeyinə kommunist məsləkli “53-lər”in mövqeyindən yanaşanlardan olmuşdur. Bax: Dr.Əli Xamei. 53 və üç nəfər, Tehran, «Həftə» nəşriyyatı, yersiz, ilsiz. (Dr. Əli Xamei. Pəncah-o-se və se nəfər, Sazman intişarat «Həfte», bica, bina)
 21. Ətraflı məlumat üçün bax: Əkrəm Rəhimli (Bije) Seyid Cəfər Pişəvəri, Bakı, 2003, s. 69-70.
 22. Ənvər Xameinin göstərilən əsəri, s. 186.
 23. Yenə orada, s. 186-187.
 24. Mətndəki rəqəmlər orjinalda yazılan kimi verilir.
 25. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, səh. 32.
 26. Yenə orada, s.32
 27. Bu haqda məlumat üçün bax: Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, «Son istintaq», s. 74-79.
 28. Yenə orada, s.74-79.
 29. Doktor Cavid onlardan əvvəl buraya sürgün edilmişdi.

S.C.Pişəvəri ilə birlikdə buraya Dadaş Tağızadə, Mir Əyyub Şəkiba, Əhməd Nünəkərarı (Dehqan), Əbulqasım Musəvi, Əbulqasım İsgəndəri, sonrakı illərdə Tağı Şahin və başqaları Pişəvəri ilə zindənda yatanlar .

30. Doktor Salamullah Cavidin xatirələri, səh. 52-53.
31. S.C.Pişəvəri. “Zindan xatirələri”, s. 19.
32. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, səh. 13.
33. Yenə orada, s.22.
34. Milliyyətçə azərbaycanlı olan doktor Tağı Ərani kommunist məfkurəli alim-filosof olmuşdur.
35. Ş.Fərzadın göstərilən əsəri, səh. 22.

MÜNDƏRİCAT

Söz ardı	3
S.C.Pişəvəri	5
Elmi redaktordan.....	7
Tərtibçidən	10
S.C.Pişəvəri 10 il. “Qəsri-Qacar” zindanında.....	18
Zindana gedən yol.....	18
İlk istintaq	23
Zindan “məktəbi”ndə fikir ayrılıqları	32
662 №-li məhbus S.C.Pişəvəriyə aid istintaq materialları	39
<i>Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Cavadzadə Xalxalının istintaq vərəqəsi, №:1, tarix: 6 dey 1309 (27 dekabr 1930).....</i>	<i>39</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi 6 dey 1309 (27 dekabr 1930)</i>	<i>44</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsinin Məlumat şöbəsi 7 dey 1309 (28 dekabr 1930)</i>	<i>45</i>
<i>Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi, №:1, tarix: 9 dey 1309 (30 dekabr 1930)</i>	<i>46</i>
<i>Mərkəzi Polis İdarəsi Araşdırma və protokol vərəqəsi Müstəntiq Fruzeş. Müttəhim: Mir Cəfər Pişəvəri. Bəhmən ayının əvvəli 1309 (21 yanvar 1931)</i>	<i>48</i>
<i>Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi Tarix: 9 bəhmən 1309 (29 yanvar 1931).....</i>	<i>53</i>
<i>Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi 15 bəhmən 1309 (4 fevral 1931).....</i>	<i>57</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi 13 bəhmən 1309 (2 fevral 1931) Məlumat raportu.....</i>	<i>60</i>

<i>Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi Cənab Mir Cəfər xan Pişəvərinin istintaq vərəqəsi Nömrə 1, Tarix 14 esfənd 1309 (5 mart 1931)</i>	<i>63</i>
<i>Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi 28 ordibeheşt 1310 (19 may 1931)</i>	<i>67</i>
<i>Şaban xan Kavə ilə Mir Cəfər Pişəvərinin üzlaşdirilməsi</i>	<i>69</i>
<i>Daxili İşlər nazirliyi Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi Siyasi idarə. Nota, tarix 2 tir 1310 (24 iyun 1931) Raport.....</i>	<i>71</i>
<i>Məmləkətin Mərkəzi Polis İdarəsi Cənab Mir Cəfər Pişəvərinin istintaq vərəqəsi Mən iddialara sübut istəyirəm Nömrə 1, Tarix: 5 tir 1310 (27 iyun 1931)</i>	<i>72</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi, Mərkəzi Polis idarəsi Mir Cəfər Pişəvəri qovluğunun izahı Sıra: 7, qovluq: 94, №: 17/4/22/12877/2304 Cild: 2, il: 1310 (1931).....</i>	<i>75</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Məmur raportunun üzü 22 Fərvərdin 1309 (11 Aprel 1930).....</i>	<i>75</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Baş Polis idarəsinə Məruzə raportunun üzü 18 Fərvərdin 1310 (8 Aprel 1931)</i>	<i>76</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pəhləvi Saray Nazirliyinin qeyd etdiyi məktub No: 1/2200, tarix: 28 Fərvərdin 1310 (18 Aprel 1931)</i>	<i>77</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pəhləvi Saray Nazirliyinə göndərilən sənədin üzü No: 755/330, tarix: 9 Ordibeheşt 1310 (30 Aprel 1931)</i>	<i>77</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pəhləvi Saray Nazirliyindən göndərilən sənədin üzü No: 801, tarix: 23 Ordibeheşt 1310 (14 May 1931).....</i>	<i>78</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pəhləvi Saray Nazirliyinə göndərilən sənədin üzü No: 620, tarix, 2 Xordad 1310 (24 May 1931)</i>	<i>78</i>

- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Şahənşahın xüsusi dəftərindən göndərilən Pişəvərinin yoldaşının teleqrafının üzü.... 79*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pişəvərinin yoldaşının teleqrafının üzü Şahənşahın xüsusi dəftərindən göndərilən, No: 39..... 81*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Xüsusi dəftərin məktubunun üzü No: 7998, tarix: 9 Azər 1310 (1 Dekabr 1931)... 82*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi No: 501/4705, tarix: 24 Azər 1310 (16 Dekabr 1931)..... 82*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü No: 6226/8843, tarix: 6 Dey 1310 (28 Dekabr 1931) 83*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Təbriz Polis idarəsinə göndərilən sənədin üzü No: 5563/675 83*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü No: 7164/100028, tarix: 19 Esfənd 1310 (10 Mart 1932)..... 83*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Səhiyyə idarəsinə göndərilən sənədin üzü No: 1301/730, tarix: 15 Mordad 1311 (6 Avqust 1932) 84*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Səhiyyə idarəsi raportunun üzü Tarix: 16 Mordad 1311 (7 Avqust 1932) 85*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Baş Polis idarəsinə göndərilən raportun üzü Tarix: 12 Bəhmən 1311 (1 Fevral 1933)..... 86*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Pəhləvi Xüsusi Dəftərindən göndərilən Məsumənin tərəcəməyi-halının üzü..... 86*
- Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Şahənşahın Xüsusi Dəftərinə göndərilən sənədin üzü No: 1116/60, tarix: 26 Fərvərdin 1312 (15 Aprel 1933) 87*

<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Badkubə konsulluğun raportun üzü Tarix: 29 Ordibeheşt 1313 (19 May 1934).....</i>	<i>87</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Xarici İşlər Nazirliyi məktubunun üzü No: 570, tarix: 12 Xordad 1314 (3 İyun 1935)</i>	<i>88</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Təbriz Polis idarəsinin raportunun üzü No:76, tarix: 15 Xordad 1312 (5 İyun 1933)</i>	<i>89</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Məsumənin teleqrafının üzü Tarix: 12 Mehr 1313 (4 Oktyabr 1934)</i>	<i>90</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Şahənşahın Xüsusi Dəftərindən göndərilən sənədin üzü No:6089, tarix: 14 Mehr 1314 (7 Oktyabr 1935).....</i>	<i>90</i>
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis İdarəsi Şahənşahın Xüsusi Dəftərinə göndərilən sənədin üzü No: 15032/942</i>	<i>91</i>
Pişəvərinin mühakimə sənədləri (1317-1319 /1938-1940)	
Zindan idarəsi (yazan Cəfər Pişəvəri).....	92
<i>Ədliyyə Nazirliyi, özəl No 86 yazma tarixi: 26 Mehr 1317 (19 Oktyabr 1938).....</i>	<i>92</i>
<i>Ədliyyə Nazirliyi Mir Cəfərin istintaq vərəqi və protokolu Səhifə 1, tarix: 30 Mehr 1317 (22 Oktyabr 1938)</i>	<i>93</i>
<i>Ədliyyə Nazirliyi. Zindan idarəsi.....</i>	<i>102</i>
<i>Ədliyyə Nazirliyi. Mir Cəfər Pişəvərinin məhkəmə hökmünün istintaq vərəqəsi və protokolu Tarix: 18 Azər 1318 (10 Dekabr 1939)</i>	<i>104</i>
<i>Ədliyyə Nazirliyi İstintaq vərəqəsi və protokolu.....</i>	<i>106</i>
<i>Ədliyyə Nazirliyi İstintaq vərəqəsi və protokolu Səhifə 1, iddiaçı: müraciətçi, iddia olunan: Mir Cəfər Peşəvəri İddialar: müstəntiq qərarının apelyasiyası (imza) Doktor Əhməd Humən 21 Aban 1317 (12 Noyabr 1938)</i>	<i>107</i>

<i>Ədliyyə Nazirliyi Ümumi nömrə 942/10, 9/17, 34056</i>	
<i>Tarix, 9 Azər 1317 (30 Noyabr 1938)</i>	108
<i>Ədliyyə Nazirliyi Ülvi Əlahəzrət Pəhləvi Şahənşahının</i>	
<i>mübarək adına Cinayət Məhkəməsi, şöbə 9984/2000 sayılı,</i>	
<i>8 Aban 1317 (30 Oktyabr 1938)</i>	108
<i>Daxili İşlər Nazirliyi Mərkəzi Polis Administrasiyası,</i>	
<i>zindan idarəsi, dəftər bölməsi Nömrə 24910, əlavə olan</i>	
<i>məhkəmə hökmü, tarix 15 Azər 1317 (6 Dekabr 1938)</i>	109
<i>Birinci və ikinci Ostanın (əyalətin) Cinayət Məhkəməsi</i>	
<i>Ədliyyə Nazirliyi Əlavə: qovluq, tarix 12 Esfənd 1318</i>	
<i>(3 Mart 1940)</i>	110
<i>Zindan İdarəsi Yazan: Mir Cəfər; ata, Cavad,</i>	
<i>tarix 18 Esfənd 1318 (9 Mart 1940)</i>	110
<i>Ali Ədalət Məhkəməsi Ali Cinayət Məhkəməsinin</i>	
<i>tədqiqatı və mühakiməsindən protokol tarix: 12 Esfənd 1318</i>	
<i>(3 Mart 1940)</i>	112
<i>Zindanın son günləri</i>	120
<i>Zindan həyatından lövhələr...</i>	124
<i>İki sayılı müvəqqəti həbsxananın beşinci otağı</i>	128
<i>Evimdə axtarış</i>	133
<i>Yenidən müvəqqəti həbsxanada</i>	137
<i>Zindan casusları</i>	142
<i>Azad olacağıma inanmırdım</i>	143
<i>İstixarə düz çıxmadı</i>	145
<i>Qəddar teymurtaş zindanda</i>	146
<i>Fərruxi: siz məni haradan tanıyırsınız?</i>	147
<i>Əzab və işgəncə</i>	154
<i>İlk qurbanlar</i>	158
<i>...Xəstənin danışmağa təqəti yox idi</i>	159
<i>Məhbusları necə öldürürdülər</i>	160
<i>Doktor Əraninin öldürülməsi xəbəri</i>	165
<i>İran başdan-başa həbsxana deyildi?</i>	168
<i>Xülasə</i>	170
<i>Resume</i>	171
<i>İstifadə olunmuş mənbələr</i>	174

Əkrəm Rəhimli(bije) Əsərləri

BAKİ-1965

BAKİ-1970

BAKİ-2000

BAKİ-2003

TEHRAN-2006

BAKİ-2009

TÜRKİYƏ-2011

İRAN-2013

KANADA-2005

BAKİ-2013

BAKİ-2016

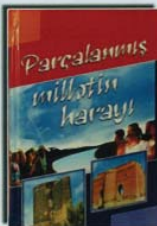

BAKİ-2017

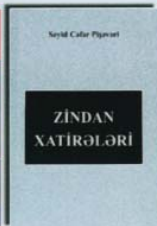
Nəşrə hazırlanmış və çap edilmişlər

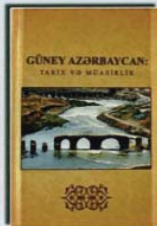
BAKİ-2013

BAKİ-2007

BAKİ-2014

BAKİ-2013

BAKİ-2013

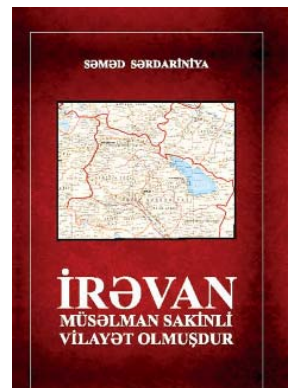
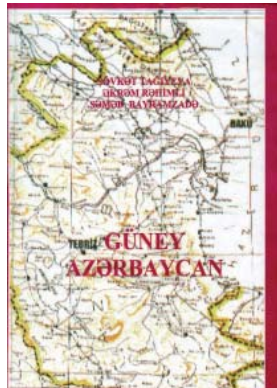
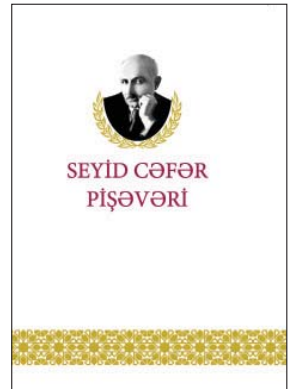
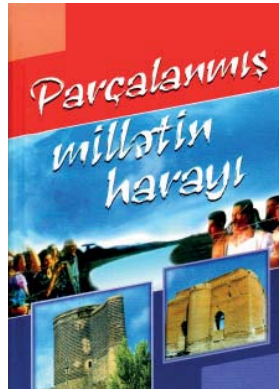
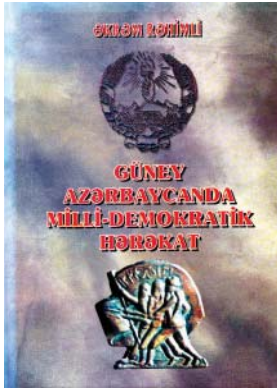
BAKİ-2005

Kitabı nəşrə hazırlayan, ön söz və şərhlərin müəllifi Ökrəm Rəhimli (Bije) Güney Azərbaycanşünas alimlərimizdendir. Güney Azərbaycanın tarixi, iqtisadiyyatı, ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında 6 monoqrafiyanın, çoxsaylı elmi-publisistik məqalələrin müəllifi olan Ökrəm müəllim 4 dəyərli kitabın tərtibçisi və elmi redaktorudur. O, əməkdar incəsənət xadimi, kino-rejissor Ənvər Əblucun M.H.Şəhriyar, Məhəmməd Biriya, Cavad Heyət varlığı və Söhrab Tahir haqda çəkilmiş filmlərin elmi məsləhətçisi olmuşdur. Güneyşünas kadrların yetişdirilməsində Ökrəm müəllimin zəhmət və qayğısı qeyd olunmalıdır.

Keçmişdə say-seçmə tələbələrimdən olan Ökrəmin uğurları məni çox sevindirir. Mən ona elmi fəaliyyətində daha böyük müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Akademik Teymur Bünyadov

Əkrəm Rəhimli (Bije)

662 saylı məhbüs – S.C.Pişəvəri

Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid istintaq materialları (1930-1940)

Texniki redaktor:
Hüseyn KƏRİMOV

Bədii redaktor:
Fəxri VƏLİYEV

Dizayn və tərtibat:
Sədaqət KƏRİMOVA

Çapa imzalanmışdır: 27.02.2019.
Ölçü: 60x90 1/16. Çap vərəqi: 11,5. Sifariş: 035/19. Say:500 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az